

T.C
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KÜLTÜREL İNCELEMELER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI: DERİKLİ ERMENİLERDE VE
KÜRTLERDE MEKAN VE HAFIZA

LOKMAN SAZAN
(110611016)
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. ARUS YUMUL

İSTANBUL

Eylül-2014

Sözlü Tarih Çalışması : Derik Ermenilerinde ve Kürtlerinde Mekan ve Hafıza

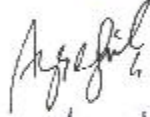
Lokman Sazan

110611016

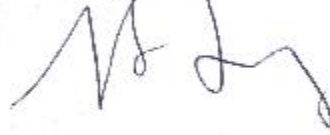
Prof. Dr. Arus Yumul (Thesis Adviser) :

Doç. Dr. Ayşe Gül Altınay :

Doç. Dr. Bülent Bılmaz :

Approval Date : 02.09.2014

Total Page Number : 99

Anahtar Kelimeler :

Key Words

- 1) Derik
- 2) Ermeniler
- 3) Kürtler
- 4) Toplumsal Hafıza
- 5) 1915

- 1) Derik
- 2) Armenians
- 3) Kurds
- 4) Collective Memory
- 5) 1915

Yakup Yontan'ın anısına...

ÖZET

Bu çalışma yüzüncü yıldönümüne girmekte olan 1915 Ermeni Soykırımı'nın, mikro anlamda, Derik'te yerel halk tarafından, Ermeniler ve Kürtler, hatırlama biçimleri ve bu yönde gelişen karşılıklı ilişkiler incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın amacı, özellikle genel bir soykırım tartışmasına, Derik örneğinde, yaşanmış olaylardan, deneyimlerden ve tanıklıklardan da yararlanılarak katkı sunmaktır. Bunun yanında yeni kuşakların yaşanmış olayları hangi hafıza kanallarından beslendiği yapılan sözlü tarih görüşmeleriyle anlatılmaya çalışılmaktadır. Görüşme yapılan anlatıcıların aktardıkları öncelikli tutularak yapılan bu çalışmada, Derik'te halen yaşamakta olan yerli halkın, 1915 ile ilişkilendiği belli başlı hafıza mekanları olduğu gözlemlenmiştir. Bu hafıza mekanlarının yerelde toplumsal hafızayı nasıl şekillendirdiği ve zaman zaman gündelik yaşam pratiklerini de değiştirdiği anlatılmıştır. Bunun yanında 1915'te bir şekilde hayatta kalmayı başarmış Ermenilerin, 'hayatı normalleştirme' girişimleri ve yeniden hayatta kalma stratejileri sözlü tarih görüşmelerinin sonucunda ortaya çıkan verilerle anlatılmıştır. 1915'ten sonra da devam eden baskı ve bunun yarattığı korku sonucunda soykırım korkusunun sürekli olarak devam ettiği gözlemlenmiştir. Kıbrıs Olayları ve 1990'lı yıllarda yoğunlaşan çatışma ortamından dolayı Derik'ten göç eden Ermeniler'in Derik'e ve yaşananlara dair anlatılara da yer verilmiştir. Yapılan görüşmelerden elde edilen veriler aracılığıyla hem genel anlamda Kürtler'in hem de mikro alanda Deriklilerin 'yüzleşme' ve 'yeniden bir arada' yaşama dair düşünceleri ve algıları üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Derik, Ermeniler, Kürtler, Toplumsal Hafıza, 1915

ABSTRACT

This study tries to scrutinize manners of remembering by local inhabitants of Derik and the relations between Kurds and Armenians of the town, within the context of 1915, today as we commemorate the hundredth anniversary of Armenian Genocide. The aim of the study is to make contributions to a general discussion of genocide using the incidents, experiences and testimonies related to 1915 in Derik. I also try to show by which memory channels the new generations are fed, regarding the oral interviews carried out during the study. Having the testimonies of the interviewed as the priority source, it has been found out that there is a certain number of memory places related to 1915 within people's memories. Besides, I try to underline how these memory places shape the collective memory and change people's own daily practices from time to time. As a result of the interviews it is stated that Armenians, who survived the genocide of 1915, endeavored to "normalize their life" and find new strategies to survive. Likewise it is observed that due to the oppression and fear experienced after the 1915 incidents people keep being in fear of genocide. In this study I also include the testimonies about Derik and experiences of Armenians who had to leave Derik due to Cyprus incidents and intensive conflicts. With the help of data obtained from the interviews, I focus on thoughts and perception, in general, of Kurds, and, in particular, of Derik people, related to "confrontation" and "coexistence (again)".

Key words: Derik, Armenians, Kurds, Collective Memory, 1915

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ	7
1.1 Tezin Konusu	7
1.2 Tezin Amacı	8
1.3 Tezin Önemi	10
1.4 Tezin Yöntemi	12
2. İmparatorluktan Modern Ulus-Devlete Geçiş ve Gayrimüslimler	13
2.1 Yeni Ulus Devlet İnşasında 'Türk(lük)' tanımı ve 'Ötekiler'	14
2.2 Ulus-Devlet İnşası Bağlamında 1915 Süreci ve Ermeniler	21
2.3. Derik'in 1915'i.....	26
3. Bir Yöntem Olarak Sözlü Tarih	31
3.1 Sözlü Tarih: Madun Anlatısının Doğuşu	31
3.2 Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları	35
4. Sözlü Tarih Çalışması : Derikli Kürtlerde ve Ermenilerde Hafıza	38
4.1 Bir Hafıza Mekanı Olarak Derik ve Köyleri: Derik'te Ermeni Soykırımını ve Mekan	38
4.2 Derik'te 1915 ve Sonrasında Hayatta Kalma Pratikleri	43
4.3 1915'ten Sonra Malların El Değiştirmesi ve İnanç Mekanlarının Tahribi	53
4.4 Kürtlerde Geçmişin İnkarı, Ermenilerde Geçmişin izleri.....	60
4.5. Derik'te Günlük Yaşamda Kürt-Ermeni İlişkileri	69
4.5.1. Kürtlerin Gündelik Yaşama Dair Hatırladıkları.....	70
4.5.2 Ermenilerin Gündelik Yaşama Dair Hatırladıkları.....	77
5. Yüzleşme	82
SONUÇ	91
KAYNAKÇA	94
ELEKTRONİK KAYNAKLAR	100

1. GİRİŞ

Bu başlık altında, yapılan çalışmanın konusu, kapsamı ve genel çerçevesi anlatılarak çalışmayla hedeflenen sonuca ulaşmak için izlenen yöntemlerden ve elde edilecek verilerin sunması amaçlanan katkıdan bahsedilecektir.

1.1 Tezin Konusu

Bu tezin konusunu, Mardin ilinin Derik ilçesinde yaşamış; başta soykırım olmak üzere, ekonomik ve toplumsal alt üst oluşlar nedeniyle göç etmek zorunda kalmış Ermenilerin Derik'te bıraktığı izler ve halen gündelik yaşam alanı olarak Derik ilçe merkezi ve köylerinde Müslüman Kürtlerin Ermenilere ilişkin algıları oluşturacaktır. Bunun yanı sıra çalışma kapsamında, göç etmiş Hristiyan Ermenilerin Derik'e ve Derikli Müslüman Kürtlere dair hatırladıklarına ve kendilerinden önceki kuşakların aktardığı algılara da yer verilecektir. 1915 soykırımına kadar aynı mekanı yurt edinmiş ve farklılıkları dışlamak yerine iç içe yaşamayı gündelik yaşamda deneyimlemiş olan iki halkın, Kürtler ve Ermenilerin geçmişten¹ başlayarak günümüze dek çeşitli sebeplerle dönüşen ilişkileri, bu dönüşümün başlangıcı olmasa da kırılma noktası olarak kabul edilen 1915'in hem Kürtler hem de Ermeniler için ne anlam ifade ettiği, sözlü anlatılardan yola çıkılarak incelenecektir.

4. bölüm altında, özellikle Müslüman Kürtlerle yapılan görüşmelerde 'Ermenilik' ve 'Hristiyanlık' algısı üzerinde durularak, Derik coğrafyasının kadim halklarından olan Ermenilerin Derik Kürtleri özelinde, toplumsal hafızada nasıl yer edindikleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Ermenilerle yapılan görüşmeler ise, terk etmek zorunda kalınan mekan olarak

¹ Geçmişin tam olarak hangi noktasından başlanacağını belirleyecek olan, görüşme yapılan kişilerdir. Yapılan görüşmelerde, görüşmecilerin çoğu geçmiş 1915'ten başlatmıştır. Geçmişin bu noktada başlatılmasının iki sebebi olabilir: İlki, yerelde genel tartışmalar çerçevesinde 1915'in bir simge olarak kullanılmasından dolayı benimsenmiş olması; ikinci sebebi ise, görüşme yapılan kişilerin kendilerinden önceki iki kuşaktan aktarılan deneyim ve tanıklıklarının 1915 öncesine gidememiş olmasıdır.

Derik'i nasıl hatırladıkları, kendilerinden önceki kuşakların olayları ve mekanları nasıl aktardıkları ve hala kimliklerini inşa eden 'Deriklilik' üzerinden şekillenecektir².

Yves Ternon, Mardin çevresinde yaşayan Kürtlerin büyük bir kısmının *Kurdo-Ermeniler* olduğunu belirtir³. Ternon'un deyiimiyle *Kurdo-Ermeni*, yerelin kendi deyiimiyle 'Bav fille'ler ile de görüşmeler yapılmıştır. Kürtlerin tanımıyla *Bav fille*, Türkçesi ile *Atası Gavur* olan *Kurdo-Ermenilerle* yapılan görüşmelerdeki geçmiş anlatıları ve kendilerinden önceki kuşaktan aktarılan anlatımlar da bu çalışmanın kapsamında olacaktır.

1.2 Tezin Amacı

Bu çalışmanın, tek bir temel amaca sahip olmaktan ziyade, bilinen fakat dile getirilmeyen ve görünür olmayan önemli soruların sorulmasına vesile olması umulmaktadır. Gerek bilimsel araştırmalarda gerekse politik alanda önemli tartışmalara konu olan Ermeni sorununa fotoğrafın içine dahil edilmemiş bir yerden bakarak, daha önceki anlatılardan ve yaklaşımlardan farklı bir perspektif sunulması amaçlanmıştır.

Derik'te yaşananlar çevredeki il ve ilçelerde yaşananlarla paraleldir. Bununla birlikte, her bölgenin ve yerelin kendi özgün deneyimi olduğu gibi Derik'te yaşananlar da kendine özgüdür. Fakat bu özgün deneyim 1915'e dair kayıt altına alınan tarihin ve hafızanın bir parçası olamamıştır. Yaşananların büyük ölçüde devlet kayıtlarında yer almaması (ya da bu kayıtların erişime kapalı olması) ve Hristiyan misyonerlerin raporlarında Derik'in çok az geçmesi, bizi anlatıcının söylediklerine kulak vermeye zorlamaktadır.

Bilindiği gibi 20. yüzyıl insanlık tarihi açısından katliamların ve soykırımların yüzyılı olmuştur. Modern ulus-devletin şiddetinin doruk noktasına çıktığı ve ötekini yok edildiği bu

² Günümüzde Derik merkezde ve köylerinde Hristiyan Ermeni nüfus kalmadığından, görüşmeler Derik dışına göç etmiş Ermenilerle yapılmıştır.

³ Yves Ternon, *Mardin 1915: Bir Yıkımın Patolojik Anatomisi*, (Çev. Naringül Teteosyan), Belge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 27.

yüzyıl, Türkiye Cumhuriyeti için de henüz yüzleşilmemiş bir dönem olarak durmaktadır. Özellikle kurulmasından kısa bir süre önce gerçekleştirilen Ermeni soykırımı, Türkiye Cumhuriyeti'nin günümüzde hala yüzleşmekten kaçındığı olaylardan biridir. Gerek resmi arşivlere erişimin engellenmesi, gerekse devlet rejiminin bu konu üzerine eğilen kesimleri baskı altında tutarak, soykırımın tartışılmasını ve konuşulmasını yasaklamaya çalışması geçmişle yüzleşememenin sebepleri arasında sayılabilir.⁴

24 Eylül 2005 tarihinde, demokratikleşme teması etrafında topluma açık bir tartışma başlatılmıştır. Daha önce kamuoyu nezdinde açık bir müzakereye konu olmamış olan, ülkenin temel meselelerinden biri niteliğindeki Ermeni sorununu tartışmak üzere İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde 'İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri' adıyla bir konferans düzenlenmiştir. Konferansta Ermeni soykırımı, Türkiye tarihinde ilk kez kamusal bir platformda özgür bir biçimde, toplum huzurunda tartışılmaya başlanmıştır.

Bu konferansta öne çıkan konuşmalardan biri Fethiye Çetin'in '*Heranuş'tan Seher'e: Bir Kurtuluş Öyküsü*' başlıklı konuşmasıdır. Fethiye Çetin konuşmasında, '*1915'te yaşananları anlamamız, tarihle, birbirimizle ve kendimizle barışmamız yolunda önemli fırsatlar sunan, annemizin, babamızın, ninelerimizin ve dedelerimizin anlattıklarını hatırlamaktan geçer*'

⁴ 2008 yılında değişikliğe uğrayan Türk Ceza Kanunu'nun Türklüğü aşağılamayı düzenleyen 301. maddesi, Türk resmi tezlerini reddeden tüm görüşleri kriminalize etmek suretiyle soykırımın tartışılmasını engellemeye yönelik işlevsellik kazandırılan önemli bir yasal düzenlemedir. Hrant Dink 13 Şubat 2004'te yayımlanan bir makalesindeki '*Türk'ten boşalacak o zehirli kanın yerini dolduracak temiz kan, Ermeni'nin Ermenistan'la kuracağı asil damarında mevcuttur.*' sözleri nedeniyle 301. madde temelinde 'Türklüğe hakaret' suçlamasıyla yargılanmış; aksi yönde verilen bilirkişi raporuna rağmen 6 ay hapis cezası almıştır. Hrant Dink'in katledilmesinin ardından 2008 yılında yapılan değişiklikle birlikte madde kapsamındaki suç tanımı değiştirilmiş ve yargılamalar Adalet Bakanlığı'nın iznine tabi kılınmıştır. Ancak bu değişiklik 301. maddeyi ifade özgürlüğü önünde bir tehdit olmaktan çıkarmamıştır; yazar Temel Demirer Hrant Dink cinayetini eleştirdiği konuşması nedeniyle, Adalet Bakanlığı'nın izniyle 'Türkiye Cumhuriyetini aşağılamak' suçlamasıyla yargılanmış; 19 Şubat 2013 tarihinde hakkındaki kovuşturma Üçüncü Yargı Paketi uyarınca ertelenmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Amnesty International, Türkiye: İfade Özgürlüğünün Tam Zamanı, Uluslararası Af Örgütü Yayını, 2013, Londra. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Hrant Dink ve Taner Akçam kararlarında, maddenin hem değişikliğe öncesi halinin hem de değişikliğe uğramış metninin ifade özgürlüğünü ihlal ettiğine karar vermiştir. Bkz.: Altuğ Taner Akçam/Türkiye, 25.10.2011, Başvuru no. 27520/07; Hrant Dink/Türkiye, 14.09.2010, Başvuru no. 2668/07, 6102/08, 30079/08, 7072/09 et 7124/09. Bu kararların da gösterdiği gibi, 301. madde soykırımın tartışılması önünde hala ciddi bir engel olmaya devam etmektedir.

ifadelerini kullanmıştır.⁵ Bu çalışmada da, hatırlama ve unutma deneyimi üzerinden, 1915'te yaşananların nasıl tarif edilmesi gerektiğinden çok, bu milat sayılan tarihten sonra hayatta kalmayı başaranların tanıklıklarının toplumsal hafızayı nasıl beslediğine, yaşanan olayların sonraki kuşaklar üzerinde nasıl izler bıraktığına ve bu izler dolayısıyla ötekiyle nasıl ilişki kurulduğuna bakılacaktır.

1.3 Tezin Önemi

Yukarıda belirtildiği gibi, anlatıcının aktaracaklarına kulak vermek, bizi resmi anlatıların tekdüze söyleminin dışına çıkmaya zorlayacak ve anlatılan her bir hikaye ve aktarılan her tanıklık soykırım ve sonrasında yaşananlara dair ipuçları verecektir. Bülent Somay'ın da vurguladığı üzere, resmi tarih yazımının, yöneten üst sınıfın kendisinden olmayan toplulukların söylediklerini duymayan ya da duymazdan gelen bir anlayışı vardır⁶. Yves Ternon ise, Ermeni katliamı hakkında konuşacak olursak, resmi tarihte donuk istatistiklerden başka bir şeyle karşılaşamayacağımızı belirtir. Ternon'a göre bu istatistikler, hatalı olarak binlerce, yüzbinlerce kimliksiz ölüden bahseder.⁷ Bu çalışmada, Derik'te geçmişte yaşanan felaketin faillerinden biri konumunda olan Derikli Kürtlerin ve kurban konumundaki Derikli Ermenilerin anlatımları merkeze alınarak, işte bu donuk istatistiklerin suskun kaldığı sorulara cevap bulmaya çalışılacaktır.

2008'in Aralık ayında bir grup yazar, sanatçı ve akademisyen tarafından başlatılan 'Özür Diliyorum' kampanyası, Türkiye'de yeni bir tartışma açmıştır. Kampanyanın öncülerinden Ali Bayramoğlu'nun 16.12.2008 tarihinde kaleme aldığı 'Ermenilerden Özür: Başlangıç' başlıklı yazıda, '*özür dilemenin arınmayı amaçladığı ve bu bağlamda özgürleştirdiği*' iddiası

⁵ Fethiye Çetin, '*Heranuş'tan Seher'e, Bir Kurtuluş Öyküsü*'; *İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları* içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Mart 2011, s. 301.

⁶ Bülent Somay, *Tarihin Bilinçdışı*, Metis Yayınları, İstanbul, 2010, s. 57.

⁷ Yves Ternon, a.g.e., s. 201.

yer almıştır. Arınma, iyileşme ve barışma kavramları, soykırım gibi kitlesel kıyım ve ağır insan hakları ihlallerinin ardından gerçekleştirilen resmi veya sivil özür kampanyalarının temel eksenini oluşturur. Türkiye’de başlangıç olarak kabul edebileceğimiz bu özür kampanyası da bahsi geçen kavramlara dair cevap bekleyen bazı sorular ortaya atmıştır. Öncelikle yüzleşme muradıyla yola çıkan bu kampanyada, amacın arınma ve özgürleşme etrafında tanımlanması, kimin/kimlerin sorumlu olduğu ve arınması, özgürleşmesi gerektiği sorusunu gündeme getirecektir zira Ermeni soykırımı gibi derin ve çok katmanlı bir felaketin birçok toplumsal tabakada farklı karşılıkları bulunmaktadır. Yaşanan felakete baktığımızda üç farklı toplumsal grubu (temelde farklı etnik grubu) görmek zor değildir: Kürtler, Türkler, Ermeniler. Bu tabloyu tartışmaya başladığımızda ise, üç halkın yüzyıllardır birbirleriyle çok farklı kodlarla ilişkilendiğini görmek gerekecektir.

Yukarıda bahsedilen tespitten yola çıkıldığında bu çalışmanın önemi, çok katmanlı nitelikteki bu felaketin Kürt-Ermeni ilişkileri boyutunu, sözlü tarih yöntemiyle elde edilen verilere dayanarak ortaya çıkarmak olacaktır. Elde edilecek bu verilerle, Hrant Dink’in dile getirdiği gibi, ‘sosyal bilimde soykırım tartışması var mı yok mu?’ sorunu bir kenara bırakılarak, Kürtlerin ve Ermenilerin bu olayı nasıl algıladığı ve içselleştirdiği anlaşılmalı çalışılacaktır.⁸ Görüşmecilerin anlatılarına dayanılarak, Türkiye’nin, modern ulus-devlet inşasındaki yeni millet ve tarih kurgusunu Kürdistan⁹ coğrafyasında nasıl devreye soktuğu ve bu kurgunun hayata geçirilmesi çerçevesinde Kürt-Ermeni ilişkilerinin nasıl gerilimli bir sürece evrildiği ortaya koyulacaktır.

⁸ Hrant Dink, ‘*Su Çatlağını Bulanda*’ başlıklı konuşmasında, sosyal bilimlerde soykırım kavramı olup olmadığı tartışmasını bir kenara bırakarak, yaşananların ölenler, kalanlar ve savrulanlar tarafından nasıl içselleştirildiğine bakar. Hrant Dink’in ‘*Su Çatlağını Bulanda*’ başlıklı konuşması için bkz: ‘*Ermeni Kimliğinin Yeni Cümleleri veya Su Çatlağını Bulanda*’, *İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları* içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Mart 2011, ss. 417-421.

⁹ Kürdistan terimi, Kürdün anayurdu anlamını taşımasından dolayı sorunlu bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu çalışma kapsamında Kürdistan terimi belli bir sınırlamaya yönelik bir kaygıyla kullanılmamıştır. Bu çalışmada Kürdistan terimi, Ermenilerin, Arapların, Süryanilerin, Keldanilerin de, en az Kürtler kadar, anayurdu olan bir coğrafyayı ifade etmek üzere kullanılmıştır.

1.4 Tezin Yöntemi

Bu çalışmada, 1915 sürecini ve sonrasını anlayabilmek için sözlü tarih yöntemiyle yapılan mülakatlardan yararlanılacaktır. Anlatıların bir kısmı kişisel algıları yansıtmakla birlikte, yapılan mülakatlar üzerinden, kuşaktan kuşağa aktarılan tanıklıklar ve deneyimler vasıtasıyla toplumsal hafızanın izini günümüze kadar sürmek mümkün olacaktır.

Sözlü tarih, insanlar ve anlatıları etrafında kurulmuş bir tarih türüdür. Tarihin içine yaşamı sokar, kapsamını genişletir. Kahramanları sadece liderler arasından değil, çoğunluğu oluşturan ve o ana kadar bilinir olmayan insanlar arasından da seçer¹⁰. Kuşaktan kuşağa aktarılan olaylar ve deneyimlerle oluşan toplumsal bellek geçmişte tarihin vazgeçilmez parçasını oluştururken, günümüzde otoritenin tarih yazıcılığına müdahalesi, tarihi yine kendisinin ürettiği belgelerle yazarak, sözlü anlatıları ve toplumsal hafızayı devre dışı bırakmıştır. Sözlü anlatılar günümüzde, hikayeler ve efsanelerden ibaret kılınmıştır.

Sıklıkla ifade edildiği gibi, resmi tarih hakim sınıfın bilinmesini istediği tarihtir. Dolayısıyla resmi tarih ve onun ürettiği belgeler halkların yaşadığı yıkımları, biriktirdiği acıları ve yok oluşa karşı direniş mücadelelerini anlatmakta yetersizdir. Türkiye’de de 20. yüzyılın başında yaşanan ve tüm katliamlar gibi etkisi günümüze uzanan Ermeni katliamını anlamakta ve anlatmakta resmi belgeler yetersiz kalmış; bu sebeple 20. yüzyılın sonlarına doğru sivil toplum örgütlerinin ve akademisyenlerin çalışmalarında alternatif bir yöntem olarak kullanılmaya başlayan sözlü tarih, resmi tarih tarafından gerçeklik çemberinin uzağında tutulmuş kesimlerin anlatılarına dikkat çekmeye başlamıştır. Bu doğrultuda, mevcut çalışmanın da eksenini oluşturacak olan sözlü tarih anlatıları, Derik yerelinde 1915’te yaşananlar ile öncesi ve sonrasına dair daha önce başvurulmamış tanıklıklara ve aktarılmamış deneyimlere ulaşmada yardımcı olacaktır.

¹⁰ Paul Thompson, *Geçmişin Sesi*, Çev. Şehnaz Layikel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, İstanbul, s. 18.

Çalışma kapsamında, Derik'te doğmuş olan 10 Kürt, (8 erkek, 2 kadın), 3 Ermeni (3 erkek) ve 5 *Kurdo-Ermeni* (4 erkek, 1 kadın) olmak üzere toplam 18 kişiyle Şubat 2012-Haziran 2012 tarihleri arasında, sözlü tarih görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Bu kişilerden ikisi *Kurdo-Ermeni* olmak üzere, toplam dört kişiyle birden fazla görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin dili Türkçe ve Kürtçe'dir. Görüşme yapılan kişilerle görüşme sırasında hatırlama işlevi üstlenen bazı araçlar kullanılmıştır. Bu araçların başında aile fotoğraflarına bakma yöntemi izlenmiştir. Bazı görüşmeciler, fotoğraflarının bu çalışmada kullanılmasına izin vermişlerdir. Ekte bulunan fotoğrafların bir kısmı, görüşmecilerin bana bu şekilde verdiği fotoğraflardan oluşmaktadır. Bir kısmı ise, ailesi yurt dışına göç etmiş Derik'li bir Ermeni'nin fotoğraf arşivinden kendisinin izniyle alınmıştır.

Ayrıca doğduğum ve akrabalarımın büyük bir kısmının yaşadığı Derik'le olan kişisel bağım, yaptığım sözlü tarih çalışmasının ve görüşmelerde sorduğum soruların şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Bu anlamda, gözlem tekniği ile desteklendiğini söyleyebileceğim görüşmelerin içeriği genişleme imkânı bulabilmiştir. Sözlü tarih çalışması kapsamında görüşme yapılan kişilerin gerçek isimleri, kişisel bilgilerinin ve kimliklerinin deşifre edilmemesi amacıyla verilmemiş; bunun yerine dini ve/veya ulusal kimliklerine uygun takma isimler kullanılmıştır.

2. İmparatorluktan Modern Ulus-Devlete Geçiş ve Gayrimüslimler

18. yüzyıldan itibaren Avrupa üzerinden yükselen milliyetçilik akımları, çokuluslu imparatorlukların yanı sıra krallık rejimiyle yönetilen coğrafyayı da etkileyerek, yeni yönetim modeli olan ulus-devletin inşa sürecini başlatmıştır. Osmanlı İmparatorluğu da çokuluslu yapısından dolayı bu durumdan etkilenmiştir. Bu bölümde, geçiş döneminde İttihat ve Terakki'nin etkin rolü göz önünde bulundurularak İmparatorluğun çöküş döneminde yeni ulus

inşa etme sürecinden ve ulusun kurgulanması sırasında yeni ulus-devletin temel ideolojisinden ve gelecek kurgusundan da bahsedilecektir.

Owen, inşa edilen yeni ulusal kimliğin, kendi karşısına, yani kendi 'ötekisi'ne ihtiyaç duyduğunu belirtir¹¹. Bu bağlamda Osmanlı milletinden Türk milletine ve Osmanlı Devleti'nden Türk Devleti'ne geçiş sürecinde 'öteki' olarak kurulan gayrimüslimlerin yeni ulus-devlet içinde nasıl konumlandırıldıkları ve hangi politikalara maruz kaldıkları da ele alınacaktır.

2.1 Yeni Ulus Devlet İnşasında 'Türk(lük)' tanımı ve 'Ötekiler'

Her ne kadar köklerini önceki yüzyıllara salsada, 18. yüzyılın sonunda Fransız İhtilali'nin gerçekleşmesiyle birlikte milliyetçilik, ulus-devlet adıyla tanımlanacak olan sistemin ideolojik aygıt işlevini üstlenmeye başlayarak yeni bir anlam ve alan kazanır. Millet kavramı, 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan yaklaşıma göre, '*demokratik bir anayasaya sahip olacak biçimde kendisini yapılandıran devlet halkı*'ni ifade ederken; 19. yüzyılda, '*geçmişle organik bağ kurarak büyüyen bir halk anlayışını halk egemenliği için şart koşan*'¹² anlamına evrilmiştir. Weber ise milleti '*kendini bağımsız bir devlet biçiminde ifade edebilen duygu birliği, yani normal olarak kendi devletini yaratma eğilimini de taşıyan bir topluluk*' olarak tanımlar¹³.

Milliyetçiliğin yükselmesiyle birlikte, başlangıçta 19. yüzyıl Avrupası'nda bir rejim değişikliği yaşanmış; sonrasında bu değişiklik yayılcı bir seyirle tüm dünya coğrafyasını etkilemiştir. Büyük dünya savaşlarının ve toplu katliamların habercisi olan milliyetçilik dalgası, tarihin de kayıt altına aldığı gibi, halkları birbirinden kırmızı çizgilerle ayırmış ve

¹¹ Roger Owen, '*Ortadoğu Perspektifinde Modernleştirici Projeler*', *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* içinde, Derleyenler: Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba, (Çev: Nurettin Elhüseyni), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 204.

¹² Jürgen Habermas, '*Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak*', (Çev: İlknur Aka), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 41-42.

¹³ Max Weber, '*Sosyoloji Yazıları*', (Çev. Taha Parla), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.172.

aralarında büyük uçurumlar açılmasına neden olmuştur. Ulusçuluk, halkları ayırmakla kalmamış, Lenin'in kullandığı tabirle, '*halkların boğazlaşmasına*' da sebep olmuştur.¹⁴ Kendi 'ben' duygusunu oluşturan her halk, karşısında bir 'öteki' oluşturmaktan geri kalmamış ve varlığını sürdürebilmek için bu 'öteki'yi de düşman olarak sürekli yeniden üretmiştir.¹⁵

Taner Akçam, Türk ulusçuluğunun veya genel bir ifadeyle Türk ulusal kimliğinin tarih sahnesine çok geç çıktığını belirtir¹⁶. Ulus bilincinin Avrupa coğrafyasına göre daha geç oluşmasının nedeni, ümmetçi anlayışın varlığını güçlü bir şekilde sürdürmeye devam etmesidir. 19. yüzyılın sonlarına doğru, Paris'te bulunan bir grup Jön Türk'e hangi ulustan oldukları sorulduğunda, 'Osmanlıyız' cevabı vermesi buna örnek olarak gösterilebilir.¹⁷

20. yüzyılın başlarında Jön Türklerin öncülüğünde yükselen milliyetçilik hareketlerinin benimsenmesinin temel sebebi 'Devleti parçalanmaktan kurtarmaktır'¹⁸. Osmanlı Devleti'nin kozmopolit, çokuluslu yapısı ve İslam dininin baskın olduğu demografik özelliği nedeniyle Türk ulusal kimliğinin ve Türkçülük ideolojisinin gelişmesi çok sonradan olacaktır. Sınırlar içerisindeki kozmopolit yapıyı bir arada tutmak için önceleri Osmanlıcılık ve İslamcılık düşüncesini savunan Jön Türkler Balkan Savaşı'ndan sonra Türkçülük fikirlerini açıktan ifade etmeye başlayacaklardır. Bu savaştaki toprak kayıplarından sonra Türkçülük ideolojisinin yaygınlaşması ve Türkleştirme politikaları hız kazanacaktır. 1912'den sonra kurulan Türk Dernekleri (Türk Bilgi Derneği, Türk Yurdu, Türk Ocağı ve Türk Gücü) Türk bilincini açığa çıkarmak ve bu bilinçle kitlesel desteği sağlamak amacını taşımaktadır¹⁹.

¹⁴ Aktaran Elif Çağlı, *Kolonyalizmden Emperyalizme: Ulusal Sorunda Tartışmalı Konular*, Tarih Bilinci Yayınları, İstanbul, s. 69.

¹⁵ Ulusal bilincin sürekli bir düşman üzerinden 'biz' kimliğinin meşrulaştırılması yoluyla inşasına ilişkin bkz.: Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (Çev. İskender Savaşır), Metis Yayınları, 2014, İstanbul.

¹⁶ Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, Su Yayınları, İstanbul, 1992, s.36.

¹⁷ A.g.e., s.36.

¹⁸ Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 72.

¹⁹ Zafar Toprak, '*2. Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri*', *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 531.

Yeni ulus inşa süreci Avrupa'dakinden daha farklı bir seyirde işlemiştir. Avrupa'da ulusal bilinçlenme monarşi rejimine karşı kardeşlik, eşitlik ve adalet şiarı etrafında oluşurken, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde, dağılma ve parçalanma riskiyle karşı karşıya kalan bir coğrafyayı bir arada tutmak için yegâne araç olarak görülmüştür. Baskın Oran, Avrupa'da milliyetçiliği ortaya çıkaran koşulların hiçbirine sahip olmayan az gelişmiş ülkelerde emperyalizmin kendi mezar kazıcısını, yani bu ülkelerde Avrupa emperyalizmine karşı çıkacak olan milliyetçilik türünü doğurduğunu ileri sürer²⁰. Bu anlamda Türk milliyetçiliğinin toprak kayıplarının ürettiği bir intikam duygusuyla geliştiği söylenebilir.

Bu noktada sorulması gereken temel soru şudur: Bu sözü edilen ulus kimdir? Bileşenleri kimlerdir? Osmanlı İmparatorluğu'nun millet anlayışına baktığımızda, millet ile kast edilen dini cemaatler olduğu görülür²¹ ve İslam milleti (ümme) kendi içerisinde birçok etnik unsuru barındırırken, tamamı olmasa da, devletin sınırları içerisinde yer alan büyük nüfuslu gayrimüslim cemaatler kendi etnik kimlikleri üzerinden tanımlanırlar: Ermeni Milleti, Rum Milleti, Yahudi Milleti gibi²².

Yeni kurulan ulus-devlet, millet/ulus tanımı içerisinde gayrimüslim nüfusun tanımlanmasında Osmanlı mirasını aynen devralırken, İslam ümmeti içerisinde ise Türkleri ön plana çıkararak diğer gayri Türk unsurları (Kürtler, Araplar, Çerkezler, Lazlar, Pomaklar vb.) zamana yaydığı inkâr ve asimilasyon politikası ile ulus-devlet potasında eritmeyi amaçlamıştır. Fakat devletin kuruluş aşamasında, Türklükle neyin kast edildiği hususunda birçok kişinin kafası karışık

²⁰ Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmi İdeoloji Dışı bir İnceleme*, Dost Yayıncılık, Ankara, 1988, s. 35.

²¹ Bkz. ayrıntılı bilgi için: Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1996.

²² Osmanlı'daki millet kavramı, bir dine veya mezhebe bağlı olanlar topluluğunu tarif ettiği için büyük ölçüde İslam hukukunu temel alır ve bu millet sistemi de farklı din ve mezhepteki tebaanın siyasi, yönetsel ve yargısal ilişkilerini düzenleyen bir kurum olarak ortaya çıkmaktadır. Bkz: Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.54.

olduğundan dönem dönem Panturanist, Panislamist eğilimler kendisini göstermiş; zamanla çok net olmasa da orta bir yol tutulmuştur²³.

Bu arayışta Türk milletini birbirine bağlayan unsurun dil mi, kültür mü, yoksa ortak bir geçmiş mi olduğu sorusuna dönemin ideologları tarafından cevaplar aranmıştır. Bunlardan biri, Ziya Gökalp'in millet tanımıdır. 'Türkçülüğün Babası' olarak tanınan Ziya Gökalp, 'Türk Milleti' kavramını kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. Gökalp birçok Türkçü aydından farklı olarak 'millet' kavramının ırkta aranmaması gerektiğini belirtir. 'Saf ırk' denen şeyin günümüzde sadece atlarda aranabileceğini söyleyen Gökalp Türkçülüğü, '*dilce, dince, ahlak ve güzellik duygusu bakımından ortak olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşur.*' şeklinde tarif eder. Buna göre, aynı dil, din, ahlak, ortak estetik anlayışına sahip olan herkes Türk milletine mensuptur.²⁴ Cumhuriyet Dönemi'nin bir diğer önemli siyaset adamı ve yazarı Ahmet Ağaoğlu da bu soruya şöyle yanıt verir: '*Aynı lisan, aynı din, ortak kültür, aynı estetiğe sahip, aynı tarihi olanlara 'ulus' denir ve Türklük ancak bu çerçevede oluşturulabilir.*' Böylece Ağaoğlu da Gökalp'in açıklamasına yakın bir yol tutar. Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşlarından Mahmut Esat Bozkurt da benzer düşüncelere sahiptir. Bozkurt'a göre, '*Türk Ulus'u nun inşası için sadece 'ortak dil, tarih ve kültür' olması yeterlidir*²⁵. Mustafa Kemal Atatürk'ün yazdığı Medeni Bilgiler kitabının ilk cümlesine göre ise, '*Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir.*' Burada da millet tâbiyet veya vatandaşlık üzerinden değil, bir irade ve ülkü birliği üzerinden tanımlanmıştır.²⁶

Ziya Gökalp gibi Türkçülük akımının önde gelen ideologlarından ve temsilcilerinden biri de Yusuf Akçura'dır. Aynı zamanda Türk Tarih Kurumu'nun kurucu üyelerinden olan Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı makalesinde dağılmakta olan Osmanlı imparatorluğunun kurtarılması

²³ Göktürk Tol, Eren Deniz. '1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri', *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, Cilt 4* içinde. İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.112.

²⁴ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları: Uluslaşmanın ve Çağdaşlaşmanın Gündemi*, Haz. Kemal Bek, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul, 2013, s.24.

²⁵ Ahmet, Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, Doğu Kitapevi, İstanbul, 2013, s. 44.

²⁶ Bkz. Sevan Nişanyan, 'Yanlı Cumhuriyet', <https://www.nisanyan.com/?s=soru-41>, (e.t. 21.08.2014).

için üç farklı yöntem önerisinde bulunur. Bunlar sırasıyla *Osmanlıcılık*, *Panislamizm* ve *Türkçülük*'tür²⁷. Akçura, tartışmaya açtığı bu üç siyaseti bir düşünürden ya da ideologtan daha çok, bir stratejiysen gibi ele alır. Diğer Türkçü ideologlardan farklı olarak Akçura, bu akımların önerilerinin gerçekleşme olasılığı ve muhtemel sonuçları üzerine tartışıp, Türkçülük fikrini ön plana koyar. Akçura'ya göre, 'Millet, ırk ve dilin esasen birliğinden dolayı sosyal vicdanında birlik ve beraberlik meydana gelmiş insan topluluğudur'²⁸.

Tüm bu görüşlerden hareketle, ulus tanımında yer alan temel öğelerin ortak kültür, ortak dil, ortak mefkûre, tarihi birlik, ırksal homojenlik, birlikte yaşama arzusu, Türklük için çalışmak ve ortak çıkarlar gibi kavramlar olduklarını söyleyebiliriz. Zamanla '*Tek Bayrak, Tek Dil, Tek Millet, Tek Devlet*' ilkesi ışığında hareket eden genç Türkiye Cumhuriyeti, içinde barındırdığı farklı etnik ve dini gruplardan insanları 'Türklük' çatısı altında birleştirmeye çalışacak, 'Ne Mutlu Türküm Diyene' sloganıyla, aynı potada erimiş ve tek bir kimlik etrafında bütünleşmiş vatandaşlar yaratmaya çalışacaktır.

Oysa ulusçuluk üzerine önemli çalışmalar yürüten araştırmacı Benedict Anderson'a göre, '*Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur. Kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık için olacak şekilde hayal edilmiş bir cemiyettir. [...] çünkü ırk 'doğal' bir vasıf değildir, toplumsal ve tarihsel olarak inşa edilmiştir ve sosyal yapılar, kimlikler ve anlamlandırma sistemleri, esnek ve ihtilaflı şekilde anlaşılmalıdır.*'²⁹ Bu tespit ışığında, tek kimlik hayalinin ve bunun etrafında şekillenen hayali cemaatin, kendinden önceki heterojen yapıyı tek tipleştirmek amacı güttüğünü ve ulus-devlet inşasına zemin hazırlayan temel unsurun bu tek tipleştirme olduğunu görmek mümkündür.

²⁷ Yusuf Akçura'nın makalesi için bkz : Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu yayınları, 73. sayı, Ankara, 1976.

²⁸ a.g.e 35.

²⁹ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, (Çev. İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 1993, s. 329.

Türkiye’de de ulus-devletin inşası sürecinde, ‘*azınlıklar devletin ve milletin birlik ve beraberliğini bozar.*’³⁰ yaklaşımı ile hareket eden Kemalist kurucular, esasen Lozan Barış Antlaşması³¹ ile hukuki tanıma ve güvenceye kavuşturulmuş olan gayrimüslim azınlıklara yönelik bezdirme ve sürgün politikası güderken, ülke içerisinde bulunan gayri Türk unsurlara karşı da kimliklerini yok sayma ve Türk kimliği etrafında birleştirme politikası uygulayacaktır. Kemalist milliyetçiliğin çıkış noktasını oluşturan ‘biz’³² ve ‘diğerleri’ ayrımı bu politikaların da temelini oluşturacaktır. Tek parti yönetimi boyunca, Türkleştirilmesi başırlanmamış bütün gruplar Kemalist rejimin ayrımcı politikalarına maruz kalacaklardır. Hatta bu ayrımcılık öyle bir boyuta ulaşacaktır ki Recep Peker 1930 yılında, ‘*Benim fikrim, kanaatim şudur ki, bu memleketin kendisi Türk’tür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır*’ diyebilecektir. ³³

Milliyetçilik ideolojisinin temelleri bakımından iktisadi ihtiyaçların etkisini de gözden kaçırmamak gerekir; zira Türkleştirme ve ülke topraklarını ‘arındırma’ hareketlerinde Kemalist rejimin Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra izlediği; hatta onun hemen öncesinde

³⁰ Baskın Oran, *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, İletişim Yayınları, Ankara, 2004, s. 141.

³¹ Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde İsviçre’nin Lozan şehrinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcileriyle Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Portekiz, Belçika ve SSCB temsilcileri tarafından, Lozan Üniversitesi salonunda imzalanmış barış antlaşmasıdır. Lozan Barış Antlaşması’na göre azınlık, Müslüman olmayanlar olarak tarif edilmiştir. Tüm azınlıklar Türk uyruklu kabul edilmiş ve bunlara hiçbir şekilde ayrıcalık tanınmayacağı belirtilmiştir. Antlaşmanın 40. maddesinde şu hüküm yer almıştır: ‘*Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel ayinlerini serbestçe yapma konularında eşit hakka sahip olacaklardır.*’ Batı Trakya’daki Türklerle, İstanbul’daki Rumlar dışında, Anadolu ve Doğu Trakya’daki Rumlar ile Yunanistan’daki Türklerin mübadele edilmesine karar verilmiştir. Anlaşma metni için bkz: <http://www.mfa.gov.tr/lausanne-peace-treaty.en.mfa>. Ayrıca azınlıklarla ilgili hükümler için bkz.: Baskın Oran, *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, a.g.e.

³² Bu ayrımında, “biz” Kemalistler tarafından “Türk Etnik Kimliğine dahil olanlar” olarak tanımlanmıştır. Bkz. : Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 101.

³³ Bu ifade Recep Peker’in Mustafa Kemal Atatürk’ün görevlendirmesiyle İstanbul ve Ankara Üniversitesi’nde 1934-1935 yıllarında verdiği İnkılap Dersleri’nde yer alır. İsmet İnönü’nün 27 Nisan 1925’te Türk Ocakları merkezinde söylediği şu sözler de benzer bir zihin dünyasına aittir: ‘*Türke ve Türklüğe riayet etmeyi ezeceğiz [...] memlekete hizmet edenlerden talep edeceğimiz, her şeyden evvel Türk ve Türkçü olmaktır*’ Benzer söylemler üzerinden Atatürk milliyetçiliğinin millet tanımlı üzerine bir değerlendirme için bkz. Sevan Nişanyan, a.g.m.

İttihat ve Terakki mensuplarının azınlıkları dışlayan ilk politikalarından biri de, onları iktisadi hayattan uzaklaştırıp yerine Türk kökenlileri geçirmektir.

Her ne kadar Cumhuriyetin kurucu antlaşması olan Lozan'a göre Cumhuriyet toprakları üzerinde yaşamayı sürdüren Hristiyanlar ve Yahudilerin hakları koruma altına alınmış olsa da, gayrimüslim unsurlar kâh dolaylı ve dolaysız göçlere zorlanmışlar,³⁴ kâh dışlanma korkusuyla kimliklerini kamusal alanda gizlemek zorunda kalarak bir tür sessizlik durumuna itilmişlerdir. Leyla Neyzi bu doğrultuda, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin kimlik açısından bir sessizleştirme, gizleme, takiye ve asimilasyon tarihi olduğunu ileri sürmektedir.³⁵

Benzer uluslaşma süreçlerine paralel şekilde, Türkiye Cumhuriyeti'nin inşası sırasında İttihat ve Terakki hareketi ve sonrasında Cumhuriyet kadroları tarafından uygulamaya koyulan tek tipleştirme siyaseti kaçınılmaz olarak şiddeti de doğurmuştur. Ayrıcalıklı kılınan ulusal kimlik üzerinden inşa edilen ulus devlet politikalarında araçsallaşan şiddeti belki de en iyi tanımlayan Tagore'dir. Tagore'ye göre, ulus olma ideası icat edilen en etkili uyuşturucudur. Genel hukuk bilincine sahip olan her toplumun kin, yalan, casusluk veya cinayet olarak nitelendirdiği olgular, ulus belirlemesinin soyut bir ilkesi uğruna gerçekleştirildiği anda, haklı eylemler olma özelliği kazanır. Öyle durumlar vardır ki bireylerden ulus adına davranmaları istenir, hatta emredilir. Böylece şiddet eylemi meşrulaştırılmış olur³⁶. Ulus inşasının açığa çıkardığı bu çıplak şiddetin insan bedenlerinde ve hafızalarında nasıl cisimleştiğine ilerleyen bölümlerde 1915 örneği üzerinden daha ayrıntılı olarak bakılacaktır. Ama öncesinde 1915'i hazırlayan siyasi gelişmelere kısaca değinmek yerinde olacaktır.

³⁴ Ayrıntı için bkz: Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları: Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Mephisto yayımları, İstanbul, 2006.

³⁵ Leyla, Neyzi, *Ben Kimim: Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*, (Çev. Hande Özkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 9.

³⁶ Rabindranath Tagore, *Nationalism*, Macmillian Company, 1917, aktaran Rafael Moses, '*Şiddet Nerde Başlıyor?*', *Cogito: Şiddet*, (Almancadan Çev: Ayşe Kul), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 24.

2.2 Ulus-Devlet İnşası Bağlamında 1915 Süreci ve Ermeniler

Ulus-devlet modeli her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile resmîyet kazanmış olsa da, daha önceki bölümde de ifade edildiği gibi, İttihat ve Terakki eliyle Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde bir fikir olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu fikri başlangıçta gizli bir şekilde yürüten İttihat ve Terakki Cemiyeti, tasarladığı projeyi hayata geçirme peşinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde istibdat ve baskı rejiminin bertaraf edilmesi gerektiğine inanmıştır³⁷. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ve rejimin askıya alınması fikri, sadece Jön Türklerin kurduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin benimsediği bir amaç değildir. Avrupa'da ve Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde faaliyet yürüten Ermeni siyasi partileri de aynı fikirdedir. Hal böyleyken Jön Türkler, kendileriyle bu konuda işbirliği yapabilecek Ermeni örgütlerini ikna etmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur.

Abdülhamit'in baskısından dolayı yurtdışında bulunan Jön Türk örgütleriyle Ermeni siyasi partileri arasındaki ilk temaslar 1891-1892 yıllarında kurulur³⁸. Görüşmeler başlangıçta Devrimci Hınçak Partisi yöneticileriyle gerçekleşir. Jön Türkler, rejimi değiştirmek üzere devrimci bir yol izlenmesine karşı çıkmakta ve barışçıl yöntemlerle amaçlarına ulaşmayı amaçlamaktadırlar³⁹. Bu doğrultuda, Ermeni partilerinin imparatorluktan ayrılma fikrine yönelik devrimci yöntemlerinden vazgeçmeleri koşuluyla reformları gerçekleştirmek için ortak mücadele önerisi sunarlar. Devrimci Hınçak Partisi bu konuda Jön Türklerle uzlaşmayınca, Ermenilerin diğer güçlü partisi olan Taşnaksutyun Partisi'yle görüşmeler başlar. 1896-97 yıllarında Cenevre'de Jön Türkleri temsilen Tunalı Hilmi, Taşnaksutyun yöneticileriyle birçok kez bir araya gelerek rejime karşı güç birliği önerisinde bulunur⁴⁰. Bu güç birliğinin koşulları daha önce Devrimci Hınçak Partisi'ne sunulan koşullarla aynıdır. Öne

³⁷ İttihat ve Terakki'nin Osmanlı Devleti'ne karşı verdiği siyasi mücadele için bkz; Necmettin Alkan, *Mutlakîyetten Meşrutîyete: II. Abdülhamit ve Jön Türkler (1889-1908)*, Selil Yayıncılık, İstanbul, 2009.

³⁸ Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki : İşbirliğinden Çatışmaya* (Çev: Mutlucan Şahan), Aras yayınları, İstanbul, 2013, s.12.

³⁹ A.g.e., s.13

⁴⁰ A.g.e., s. 16.

sürülen koşullar Taşnaksutyun için uygun olmamakla birlikte Jön Türklerin tutumu da esasen güvenilir bulunmamaktadır. Buna rağmen Osmanlı coğrafyasında devam eden baskı ve sindirme politikaları Ermeni partilerinin siyasi tavrını değiştirmesini zorunlu kılmıştır. 1895-1896 yıllarındaki Ermeni kırımları ve sayısız tutuklamalar Ermeni siyasi partileri için Jön Türklerle ittifakı yeniden gündeme getirmiştir. 1896 yılı sonunda İstanbul surlarında rejimden kurtulmak adına Müslümanları Ermenilerle birleşmeye çağıran afişler görülür. Bu durum Avrupa'daki Jön Türklerin büyük ilgisini çekmiştir⁴¹. Taşnaksutyun Partisi de Jön Türk hareketine, Troşag (Bayrak) gazetesinde yayınladığı makalede şöyle yanıt verir: '*Milli ve din ayrımı yapılmaksızın bütün vatandaşlar ortak düşmana karşı birleşmelidir*'.⁴²

Ermeni partilerinin yaşanan bu süreçten sonra Jön Türklerle ittifak kurmalarına neden olan gelişmelerden biri de, Sultan Abdülmecid'in damadı Mahmut Paşa'nın oğulları Prens Sabahattin ve Prens Lütfullah'ın Avrupa'ya sığınmasıyla birlikte Jön Türk hareketinin yeni bir sürece evrilmesidir. Prens Sabahattin'i Jön Türk Hareketi içerisinde farklılaştıran ise, diğerlerinin aksine katı bir rejim karşısına adem-i merkezîyetçi yönetim şeklini koymasındır. Prens Sabahattin İmparatorluk'ta adem-i merkezîyetçi bir idare kurup şahsi teşebbüsü teşvik etmek suretiyle imparatorluk yapısını baştan aşağı değiştirmeyi tasarlamakta; bu sebeple bütün etnik grupları tekçi düzene karşı mücadele etmeye çağırılmaktadır.⁴³ Devam eden süreçte Meşrutiyet'le birlikte, Prens Sebahattin ve taraftarları partileşecek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dışarısında bırakılır.

1908 devriminden sonra partileşen Jön Türklerin Ermeni partilerle ilişkilerine bakıldığında, diğer partilere nazaran Taşnaksutyun'la daha yakın oldukları görülür. Aynı zamanda Taşnaksutyun, İttihat ve Terakki'yle ülkede bir anayasal düzen kurulması için birlikte

⁴¹ M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s.217.

⁴² A Noreyan, Tırvakner, *Hay Heğapokghagen Taşnaksutyun Badmutyan (Ermeni Devrimci Federasyonu'nun Faaliyetlerinden Kesitler)*, Boston, 1917, s.218, aktaran Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, a.g.e., s. 17.

⁴³ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, 2010, İstanbul, s. 23.

mücadele etmeye yönelik anlaşma yapmış tek partidir. Bu durum konularını daha da güçlendirmiştir⁴⁴.

İttihat ve Terakki Partisi ile Ermeniler arasındaki yakınlaşma neticesinde soykırımı engelleme çabası olarak değerlendirilebilecek olan taleplerden biri de Hamidiye Alayları'nın dağıtılması olur. Fakat birlikleri dağıtamayan İttihat ve Terakki Cemiyeti yalnızca 'Hamidiye' ismini, 'Aşiret Süvari Birlikleri' olarak değiştirip 'özel olaylar' kapsamında Türk ordusuna dahil etmekle kalır.⁴⁵ İktidarını iyice pekiştiren İttihat ve Terakki Cemiyeti bu süreçte bir tek Taşnakları Ermenilerin temsilcisi saymaya başlar. Bu da Taşnaktsutyun'un işine gelir zira böylelikle beş veya altı mebus çıkarabilecek; devlet memurlukları elde edip kendi nüfuzunu arttırabilecektir. Ancak bu durum doğal olarak Ermeniler arasında da bölünmelere ve kamplaşmalara neden olur⁴⁶. Hınçak Partisi ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı daha mesafeli davranır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Taşnaklar arasındaki dayanışmanın bir ürünü olarak, devrimden sonra yapılan ilk seçimlere baktığımızda şu tablo ortaya çıkar: 147 Türk, 60 Arap, 27 Arnavut, 26 Rum, 14 Ermeni, 10 Slav, 4 Yahudi mebus; partilere göre ise 160 İttihatçı, 20-25 Ahrarcı, 4 Taşnak, 1 Sosyal Demokrat Hınçak, 2 Bulgar devrimci, 1 Bulgar sosyal demokrat ve 70 bağımsız⁴⁷. Bu çoğulculuk niteliği taşıyan tabloya rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti devletin giderek zayıflamasının ve parçalanmasının önüne geçmenin tek yolunun katı bir merkezîyetçilik olduğuna inanarak, başka halkların asimilasyonu yoluyla homojen bir nüfus yaratma ülküsüne takılır.⁴⁸

⁴⁴ Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, a.g.e., s. 33.

⁴⁵ M. Kalman, *Batı Ermenistan-Kürt ilişkileri ve Jenosid*, Zel Yayıncılık İstanbul, 1994, s.56.

⁴⁶ İsdepan Sabah, Gülyan Badaskhanadueri, *Sorumluluklar*, Beyrut, 1974, s. 119, Aktaran Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, a.g.e., s.64.

⁴⁷ Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişimlerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara, 1989, s. 200, aktaran Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, a.g.e., s. 53.

⁴⁸ Rahip G. Çarkçıyan, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler (1453-1953)*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2006, s. 102.

31 Mart Vakası cereyan edince özellikle Hristiyan halk arasında ciddi bir panik yaşanır çünkü o güne değin Osmanlı yöneticileri Hristiyanlara karşı şiddet ve asimilasyon siyaseti izlemenin yanı sıra Müslümanların başına gelen bütün felaketlerin tek suçlusunu olarak da Hristiyan tebaayı göstermiştir.⁴⁹ 31 Mart 1909 isyanında Ermeni siyasi partileri İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yardım ederken, Adana bölgesinde Meşrutiyet'in ilanından sonraki ilk Ermeni katliamı gerçekleşir.⁵⁰ Bunun üzerine, 1909 Ağustosunda gerçekleşen 5. Taşnaktsutyun Kongresi'nde, Adana katliamından sonra Taşnak partisinin İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan ilişkileri ciddi bir şekilde eleştirilir. İttihatçılarla olan tüm bağların koparılması talep edilir ancak Adana katliamının yarattığı sert tartışmalara rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkilerde ciddi bir değişikliğe gidilmemiştir.⁵¹ İttihat ve Terakki'nin bu tutumu, Ermeni partilerinde ileride yaşanacaklara dair ipuçları vermiştir.

Artık iktidarı ele geçiren ve bunu dönüştürmeyi hedefleyen İttihatçıların Ermeni partileriyle iş birliği yapmasına gerek kalmamıştır. İnşa ettiği ideolojiyle yeni bir toplumsal taban oluşturma arayışında iken, kurulacak olan yeni modern devletin biricik sahibi olarak da görülen Türk burjuvazisininin güçlendirilmesi ülkeyi yıkılmaktan kurtaracak tek çare olarak düşünülür. Türk sermayesi güçlendiği vakit Ermenilerin ve Rumların sahip olduğu ekonomik üstünlük de doğal olarak kendiliğinden zayıflayacaktır. Böylelikle İttihat ve Terakki Cemiyeti hedefine koyduğu homojen nüfus yaratma ülküsünü hayata geçirmiş olacaktır.⁵²

Balkan savaşlarından sonra Vilayet-i Sitte ve Kilikya'nın tüm Ermeni cemaatlerine, İstanbul'daki siyasi liderlerinden, ileride herhangi bir sorun yaşanmaması adına Ermenilerin yasalara bağlı kalmaları ve yasadışı herhangi bir işe kalkışmamaları yönünde talimat gelir. Bu durum Ermeni halkının silahsızlandırılması ile sonuçlandığından, ileride gerçekleşecek felaket

⁴⁹ Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassiana, a.g.e s. 59.

⁵⁰ A.g.e., s. 63.

⁵¹ A.g.e., s. 75.

⁵² A.g.e., s. 77.

ve katliamlar karşısında savunmasız ve saldırıya açık hale gelirler.⁵³ 1915 sürecine hızla gidilen bu dönemde Taşnaktsutyun Partisi 17 Ağustos 1913'te gerçekleştirdiği 7. Kongresinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bağlarını tamamen kopardıktan sonra Ermenilere yönelik saldırı ve yağmalara göz yumulmaya başlanır.⁵⁴

Birinci Dünya Savaşı'na girmeden önce Taşnaktsutyun Erzurum'da bir kongre yapar; bu kongrede İttihat ve Terakki Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'nden Bahaeddin Şakir, Ömer Naci ve Hilmi Bey önderliğinde bir heyet Ermenilerle görüşür ve Ermenilerin Kafkasya'da bulunan nüfusunun Ruslara karşı isyan ettirilmesi yönünde talepte bulunulur. Ancak Taşnak heyeti bunu rededer ve bu durum gerginliğin iyice tırmanmasına yol açar.⁵⁵

Taner Akçam'ın verdiği bilgiye göre, 1914 yılı sayımlarına göre 17.5 milyon civarında olduğu tahmin edilen Anadolu nüfusu öylesine bir dağılmıştır ki bu nüfusun üçte birine yakını ya yer değiştirmiş ya yurt dışına zorla sürülmüş ya da imha edilmiştir.⁵⁶ Bu dönemde Hristiyan köyleri zorla boşaltılarak İmparatorluğun kaybedilen topraklarından gelen muhacirlere verilir.⁵⁷ Daha sonra tehcir ve katliama evrilecek olan sürecin başında, 1914 Şubat ayında Rusya ile Ermeni Reform Anlaşması'nın imzalanması ile birlikte, Osmanlı Ermeni vatandaşları devletin varlığı açısından ciddi bir tehlike olarak görülmeğe başlanır.⁵⁸

Bu dönemde Bahattin Şakir yönetiminde bulunan Teşkilat-ı Mahsusa çeteleri Ermeni konvoylarının imha edilmesinde son derece önemli rol oynarken, daha sonra 1914 Ağustos

⁵³ Zarevant, Panturanismos, *H Peri Tou Enomenou Kai Aneksartitou Touran (Turanzizm Ya da Birleşik ve Bağımsız Turan'a Dair)*. Çev.: Sifis Kasesian, Risos Yayınları, Atina, 1991, s. 122, Aktaran Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassiana, a.g.e s. 85.

⁵⁴ Adom, *Bedagan, Veranorokutyun u Hoğayin Harstı* (Devlet Reformu ve Toprak Meselesi, İstanbul, 1910, s.10, akt. Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassiana, a.g.e., s. 128.

⁵⁵ Vahan Papazyan, *Hamaikhhahayin Bedrazamı Yev Daroni Aşkarhı* (Dünya Savaşı ve Daron (Muş bölgesi), s.14, aktaran Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassiana, a.g.e., 132.

⁵⁶ Taner Akçam, *Ermeni Meselesi Hallolunmuştur*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.38.

⁵⁷ A.g.e., s. 70.

⁵⁸ A.g.e., s. 133.

itibariyle Teşkilat-ı Mahsusa yeniden örgütlenir ve birlikler esas olarak üç farklı kaynaktan, Kürt aşiretleri, Balkan ve Kafkas göçmenleri ve mahkumlardan devşirilerek beslenir.⁵⁹

Taner Akçam'a göre, 1915 yılına kadar Ermenilere yönelik katliamlar merkezi politikaların ürünü olsa bile yerel karakterdedir. Ancak 1915-17 yılları arasında yapılanlar ise nitelik olarak öncekilerden farklıdır ve bir soykırım denemesidir; çünkü artık Ermeni sorununun kesin olarak çözüme kavuşturulması kararı verilmiştir.⁶⁰ Sürgün ve ölümler daha önce başlamış olsa da, Ermeni kırımının resmi başlangıç tarihi 24-25 Nisan 1915'tir.⁶¹ Tehcirin başlangıcında Ermenilere din değiştirerek buldukları yerde kalmak gibi bir seçenek de sunulur.⁶² Sonuç itibariyle tüm tehcir süresince ne kadar insan öldürüldüğü kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte sonuç ortadadır: Talat Paşa'nın 31 Ağustos 1916'da Alman Büyükelçi temsilcisi Fürst Hohenlohe-Langenburg'a söylediği gibi; '*La question armenienne ne'existe plus.*' yani artık ermeni sorunu mevcut değildir.⁶³

2.3. Derik'in 1915'i

Derik ilçe merkezi, Mardin iline bağlı olup şehir merkezinin kuzey batısında, Diyarbakır il sınırında yer alır⁶⁴. 2013 nüfus sayımına göre ilçe merkezi ve köylerinin toplam nüfusu

⁵⁹ A.g.e., s. 169.

⁶⁰ Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, Su Yayınları, İstanbul, 2001, s.131.

⁶¹ A.g.e., s. 137.

⁶² Taner Akçam, *Ermeni Meselesi Hallolunmuştur*, a.g.e., s.295.

⁶³ Bilinen, savaş öncesi Osmanlı topraklarında Ermeni kilisesine göre 2.1 milyon, Türk kaynaklarına göre ise 1.3 milyon olarak bildirilen Ermeni nüfusundan geriye son derece küçük sayıda bir insan grubunun kaldığıdır. Kurtulan insan sayısı konusunda verilen rakamlar da çelişkilidir. 600.000 dolayında olduğunu söyleyen kaynaklar vardır. Bunların 150-200.000'i sürgünden sağ kurtulanlar, 200.000'i sürgüne yollanmayanlar, 250.000 dolayında ise Rusya'ya kaçmayı başaranlar olduğu tahmin edilmektedir. Türk ve Kürt ailelerine dağıtılan veya kaçırılan kadın ve çocukların sayısını tahmin etmek ise olanaksızdır. Bu konuda da 200.000 sayısı verilmektedir ki bu da sadece bir tahminden ibarettir. Sonuçta sağ kalanların sayısından yola çıkarak ölümler üzerine bazı tahminler yapmak da olanaklı görünmemektedir. 1919 yılında İstanbul'da İttihat ve Terakki önderlerinin yargılanmaları sırasında ölü sayısı 800.000 dolayında verilmektedir. Lepsius ise, bir milyon dolayında ölüden bahsetmektedir. Konuya ilişkin verilen diğer rakamlar 600.000 ile 1,5 milyon arasında değişmektedir. Bkz. Taner Akçam. *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, a.g.e., s. 146-147.

⁶⁴ 1926 yılına kadar Diyarbakır vilayetine bağlı olan Derik, daha sonra Mardin vilayeti sınırlarına girer.

61.226'dır⁶⁵. Bu nüfusun tamamını Müslümanlar oluşturmaktadır. Osmanlı arşivlerine baktığımızda, Derik nüfusunun geçmişte etnik/dini bakımdan farklı kimlikleri barındırdığı görülür. Osmanlı 1882 nüfus sayımına göre 1859 nüfusu olan Derik'te 1532 Müslüman, 327 gayrimüslim yaşamaktadır.⁶⁶ Osmanlı arşivleri dışında Derik'in nüfusu ile ilgili yaygın kaynak bulmak mümkün değildir. Yves Ternon'un aktardığına göre, '*Derik'te 3000 Hristiyan yaşardı, çoğunluğu Yakubu ve Ermenilerdi. 1782'si Ermeni olan bu nüfusun 1.250'si Derik'te yerleşmişti.*'⁶⁷ Vartabet Tüfenççi'ye göre ise, Derik'te 7000 nüfus vardır. Bunların çoğunluğu Müslüman, 600'ü Gregoryen Ermeni, 200'ü Katolik Ermeni, 60'ı Süryani Katolik, 50'si Keldanidir (Ayinlerde Ermeni Katolik Kilisesi'ne katılırlar.)⁶⁸.

Yukarıda verilen nüfus bilgilerine bakıldığında her iki kaynak arasında önemli bir fark olduğunu gözlemek mümkündür. Sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun kayıtlarına bakmak bile, sayım sonuçlarının çelişkili olması dolayısıyla verilerin güvenilirliğini azaltmaktadır. Örneğin, Osmanlı kayıtlarına göre Derik'te bir cami iki üç kilise, iki Müslüman mezarlığı ve bir Hristiyan mezarlığı bulunmaktadır.⁶⁹ Verilen gayrimüslim/Müslüman nüfusu ile kasabada bulunan kilise/cami sayısı arasında bir tutarsızlık görülmektedir. Elbette bu tutarsızlığa dikkat çekmek, verilen rakamların yanlış olduğunu iddia etmek için yeterli değildir. Bununla birlikte, yerli ve yabancı kaynaklarda sunulan farklı veriler ile yine yerli kaynakların kendi içindeki çelişkili sayımlarını esas alarak birtakım iddialarda bulunmak bilimsel olmayacaktır.

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte, asimilasyon yoluyla 'Türkleştirme' politikası yürüten egemen güçlerin icraatlarından biri de yer isimlerinin değiştirilmesi ve Türkçeleştirilmesi olmuştur. Derik ilçesi de bu uygulamaya maruz kalmıştır.

⁶⁵ *Adrese Dayalı Seçim Sonuçları 2013*, Türkiye İstatistik Kurumu, Bilgi Dağıtım Grubu, 2013, s. 50.

⁶⁶ *Diyarbakır Salnameleri*, Der.: A. Zeki İzgöer, S.Kaya, A. Kaya, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Diyarbakır, 1999, 3. Cilt, s. 170.

⁶⁷ Yves, Ternon, a.g.e., s. 237.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ A.g.e., 2. Cilt, s. 78.

Paul Connerton, yer isimlerinin, yerleri yalnızca sınırlandıran, imleyen, sosyal etkileşim konumları belirlemek ve müzakere etmek için kullanılan göstergeler olmadığına; yer isimlerinin anlamları kadar anlaşılır olduğunda, bilinen hikayelerdeki olayları akla getirebilme konusunda oldukça güçlü bir etkiye sahip olduğuna işaret eder⁷⁰. Bu bağlamda Dérık isminin yeni yasayla birlikte Derik olarak değiştirilmesi hem yerelin hem de çevre bölgelerin kolektif hafızasını bulanıklaştırmış; anı ve tanık olma durumlarını pasifize etmiştir. E harfinin şapkalı olması, bölge adının telaffuzunda farklılık yaratması bir yana, sözcüğün bir anlamı ve tarihi olduğunu da gösterecektir bize. ‘Dér’ sözcüğü Kürtçe’de kilise anlamındadır. ‘-ik’ eki ise küçültme anlamı taşıdığından, ‘Dérık’ küçük kilise veya kilisecik anlamına gelir. E’nin şapkası kaldırılarak yeni bir isim verilen Dérık ile geçmişi arasına da bu yolla bir anlamda set çekilmiştir. Bununla birlikte, bölgede hiç Ermeni nüfusunun kalmayışı ve mevcut kiliselerin ya kapalı ya da harabe halde olması dolayısıyla ‘Dér’ sözcüğünün gündelik yaşamda kullanımının azalmış olması da dikkat çekicidir. Böylece bölge adının anlamının unutulması daha da kolay olacaktır. İsim değişikliği sadece Derik ilçe merkezi ile sınırlı kalmamıştır. Derik’e bağlı bütün köy isimleri de değiştirilmiştir⁷¹. Sevan Nişanyan, Mardin’e bağlı ilçe, belde ve köy isimlerinin %91’inin değiştirilmiş olduğuna dikkat çeker.⁷²

1915 yılında Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilerin yaşadığı her bölgede olduğu gibi, Derik’te de izleri yüzyıllar boyunca sürececek acılar ve travmalar yaşanmıştır. Ulaşılabilir yazılı kaynaklarda, 1915’te Derik ilçe merkezinde ve özellikle ona bağlı köylerde yaşanan olaylarla ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Fakat erişilebilir kaynaklara bakmak, yaşanan olayların halklar üzerinde nasıl derin izler bıraktığını anlamak için yeterlidir.

⁷⁰ Paul Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur?*, Çev. Kübra Kelebekoğlu, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 20.

⁷¹ Görüşmelerin gerçekleştirildiği köylerde de önceden Tilbisim, Çıldız, Fitné ve Héboşi olan yerler sırasıyla; Tepebağ, Adakent, Pirinçcik ve Ambarlı olarak değiştirilmiştir.

⁷² Sevan Nişanyan, *Kültür ve Turizm Bakanlığı Yer Adları Sempozyumu 11-13 Eylül 1984*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, s. 197.

Özellikle 1909 Kilikya olayları Kürdistan coğrafyasında yaşanacak trajedinin habercisi olmuştur⁷³. Yaşanan bu olaydan sonra, Kürdistan coğrafyasının önemli bir kısmında Kürtler ve Araplarla dağınık yaşayan Ermenilerin durumunu gerekli merkezlere (Patrikhane, Hıristiyan Devletler vs.) iletmek amacıyla bazı din adamları ve gezginlerin hazırladığı raporlarda Derik'te yaşanan olaylara rastlamak mümkündür. 1911 yılında Başpiskopos Maloyan Hıristiyanların yoğun olduğu bölgeleri ziyaret ettiğinde, Viranşehir, Derik, Tel Armen, Dara, Piran bölgelerindeki toplulukların kısıtlı olanaklarıyla karşılaşmış ve bu beş misyonun ümitsiz durumda olduğunu anlatmıştır⁷⁴. Ayrıca 1914 başlarında Başpiskopos Tappuni, Derikli Hıristiyanların Müslümanlar arasında kendi başlarına terk edildiklerini rapor etmiştir.⁷⁵

Diyarbakır Valisi Dr. Reşit, Derik kaymakamına Ermenileri öldürmesi için emir verir. Kaymakam ancak İstanbul'dan yazılı emir geldiğinde uyacağını bildirerek Reşit'in emrini reddeder. Kaymakam, Reşit'in emrini uygulamadığı için öldürülür.⁷⁶ Rhétoré, Dr. Reşit'in, bu cinayeti İstanbul'a Derik Ermenilerinin üzerine atarak iletliğini söyler ve böylece Derik Ermenilerini cezalandırmak için zemin hazırlanmış olur. Daha önce Viranşehir'deki katliamda öncülük eden Tevfik Bey ilçeye yollanır ve verilen emirleri yerine getirir. 20-30 Haziran tarihleri arasında küçük gruplar halinde önce erkekler, sonra kadınlar tehcir edilir ve öldürülür. 27 Haziran'da da değişik mezheplerden ruhbanlar asılır. Derik katliamının üzerinden çok geçmeden 40 kadar Ermenin dağlarda saklandığı öğrenilir. Reşit, Derik'e Harun adında birini bu sorunu çözmek için yollar. Bu kişi önce belirli miktarda para karşılığı kaçakların canının bağışlanacağı söyler. Daha sonra Derikliler O'na kaçakların mağaralarda

⁷³ Kilikya olayları için Bkz: Hrachik Simonyan, *The Destruction of Armenians in Cilicia (April 1909)*, (Translated by Melissa Brown and Alexander Arzumian), Gomidas Institute, London, 2012.

⁷⁴ Aktaran Yves Ternon, a.g.e, s. 194.

⁷⁵ A.g.e, s. 197.

⁷⁶ Ishaq Armalto, *Al-Qousara fi Nakabat an-Nasara, Beirut: Al-Sharfe Monastery, 1970, 2nd edition, s. 81.*, aktaran Uğur Ümit Güngör, *Young Turk Social Engineering : Mass Violence and the Nation State in Eastern Turkey 1913-1950*, Yayınlanmamış Doktora tezi, University of Amsterdam, 2009, s.129), bkz. <http://dare.uva.nl/document/135127>.

sefalet içinde yaşadıklarını söyleyince Harun, sözde sultandan gelen ateşkes emrini ilan eder. Kaçaklar teslim olur ve Derik'te öldürülürler.⁷⁷

Sadece birkaç kaynaktan elde edilen bu bilgiler bize Derik'te yaşananlara dair önemli ipuçları vermektedir. Bu bilgilerin yanı sıra, Derik'in tehcir edilenler için coğrafi olarak bir geçiş bölgesi olduğu bilinmektedir. Bu husus kaynaklarda doğrudan dile getirilmese de, özellikle Erzurum, Elazığ ve Diyarbakır'dan sürülerek Suriye topraklarına gönderilen Ermeni kabileler coğrafi olarak Derik'ten geçmek zorundadır. Yazılı tarihsel kaynaklara dayanmayan bu iddiayı destekleyecek anlatılar, 4. bölümde yer verilen sözlü tarih görüşmelerinde, Derik'ten geçen kabilelerden bazı kadınların Müslüman Kürtler tarafından rızayla ya da zorla alıkonulmalarından ve bazılarının Bursa, Elazığ, Hatay gibi şehirlerden gelmiş olmalarından anlaşılacaktır.

Önceki bölümlerde özellikle 2005'ten sonra Ermeni Soykırımı'nın kamusal alanda tartışılmaya başlandığı dile getirilmişti. 17 Aralık 2007'de Hrant Dink'in katledilmesinin ardından mücadelesini yaşatmak amacıyla kurulan Hrant Dink Vakfı⁷⁸, Diyarbakır'da⁷⁹ ve Mardin'de⁸⁰ düzenlediği konferanslarla, Kürdistan'da, Diyarbakır ve çevresinde 1915 sürecinde yaşananların yanı sıra, Ermenilerin Kürtlerle olan ilişkilerine dair bilgiler ve bazı sosyo-ekonomik ve politik veriler sunmuştur. Yapılan iki konferansın temel amacı, Cengiz Aktar'ın da dile getirdiği gibi, 'hafızanın bu topraklara geri dönmesi'ne katkı sağlamaktır⁸¹. Konferansların içeriğine bakıldığında ise, gerek 1915'te gerekse öncesi ve sonrasında Derik'te yaşananlara dair yeterli bilgi edinmek mümkün değildir⁸². Araştırmalara açık devlet

⁷⁷ Jacques Rhétoré, *Les Chrétiens aux bêtes! Souvenirs de la Guerre Sainte Proclamée par les Turcs contre les Chrétiens en 1915*, Cerf Histoire, 2005, s. 43, aktaran Yves Ternon a.g.e, 237.

⁷⁸ Hrant Dink Vakfı 2007 yılında kuruldu. Hrant Dink Vakfının faaliyetleri için bkz : www.hrantdink.org

⁷⁹ Konferans 11-13 Kasım 2011 tarihlerinde Diyarbakır'da düzenlenmiştir.

⁸⁰ Konferans 2-4 Kasım 2012 tarihlerinde Mardin'de düzenlenmiştir.

⁸¹ Cengiz Aktar, 'Açılış Konuşmaları' içinde *Diyarbakır Tebliğleri: Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı*, Ed. Bülent Doğan, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013. s.18.

⁸² Diyarbakır'da düzenlenen konferansta Derik'le ilgili sunum yapılmamıştır. Ancak bazı sunumlarda Derik'le ilgili çeşitli istatistiksel bilgiler paylaşılmıştır. Mardin'de düzenlenen konferansta ise, Derik'le ilgili sadece bir

arşivlerinde Derik'ten fazla bahsedilmemesi, 1915 sürecinde raporlama faaliyetinde bulunan yabancı misyonerlerin, din adamlarının Derik'le ilgili ayrıntılı rapor tutmaması, Derik'le ilgili kapsamlı çalışmaların önünde engel oluşmuştur. Bu bağlamda Derik'te unutulmaya yüz tutmuş yaşanmışlıkları ve yok olmakta olan tanıklıkları ortaya çıkarmak toplumsal hafızanın yeniden inşasına katkı sunacaktır. Yerel tarih bağlamında Derik'te 1915'i tartışmak ve anlatmak, modern Türk tarih yazımının unutturmaya, çarpıtmaya çalıştığı 1915 sürecine katkı sunacaktır. Aynı zamanda 1915'te yerellerin kendi özgün deneyimleri olduğu gerçekliğini göz önünde bulundurduğumuzda, Derik yerelinde yaşanan olayların nasıl bir özgünlükte geliştiğini görmek de mümkün olabilecektir.

3. Bir Yöntem Olarak Sözlü Tarih

Bu bölümde, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren gerek Avrupa coğrafyasında gerekse Türkiye'de yoğun olarak kullanılmaya başlanan sözlü tarihin bir yöntem olarak doğuşundan ve tarih yazımına sunmayı amaçladığı katkılardan bahsedilecektir. Daha sonra Türkiye'de sözlü tarihin kullanıldığı çalışmalara daha yakından bakılarak bu yöntemin Türkiye özelinde sosyal bilimler ve sanat alanına nasıl bir soluk getirdiğine değinilecektir.

3.1 Sözlü Tarih: Madun Anlatısının Doğuşu

Sözlü tarih, 1960'lı yıllarda ortaya çıkmış olan, yaşayan bireylerin belleğe dayalı sözlü anlatılarını, arşive dayalı tarih yazımının önemli bir bileşeni olarak konumlandıran bir araştırma yöntemidir. Daha çok devlet arşivlerine dayanan tarihin araştırma alanına sıradan insanları, gündelik yaşamı ve özneliği dahil etmek amacıyla şekillenmiş; ses kaydetme

sunum yapılmıştır. Derik'le ilgili sunum için bkz: Lokman Sazan, '*Derik'te Sözlü Tarih*' içinde *Mardin Tebliğleri: Mardin Çevresi ve Toplumsal ve Ekonomik tarihi*, ed. E. Ayvaz ve A. Yılmaz, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014. s. 286-294.

teknolojilerinin gelişmesiyle de desteklenmiş disiplinler arası bir çalışma alanı olagelmıştır⁸³. Bu bağlamda sözlü tarih, anlatıcının öznel deneyimleri ve hatıraları ekseninde, gerek bireysel tanıklığıyla gerekse kendinden önceki kuşakların aktarımıyla edindiği tarihi bilgilerin kayıt altına alınmasıdır. Sözlü tarih hafızaya yaslanır; ki bu hafıza, geçmişimizin büyük ölçüde bireyselleştirilmiş kişisel bir inşasıdır. Bir tarihsel olayı ya da bir mekanı aynı şekilde hatırlayacak iki insan yoktur. İki insan aynı evde de yaşasa ya da aynı noktadan balık da tutsa yaşadığı evi ve balık tuttıkları noktayı farklı hatırlayacaktır⁸⁴. Sözlü tarih sadece tarihin koleksiyonundan ibaret değildir; aynı zamanda olayların yorumlanmış ve tasvirlerinden de oluşur⁸⁵. Bu yüzden anlatılar harfiyen yazıya dökülmelidir; aksi takdirde anlatıcının kullandığı dilde ve anlatı stratejisindeki örtülü anlam çözümlenemez⁸⁶.

Her ne kadar 2. Dünya Savaşı'ndan sonra kullanılmaya başlanan bir yöntem olsa da, sözlü tarihin yazının icadından önce de yaygın bir işlevselliği olduğu görülür. Günümüzde ilk tarihçi olarak kabul edilen Herodotus'un mümkün olduğunca anı toplayarak Herodot Tarihi'ni kaleme aldığı bilinirken, aynı dönem yaşayan Thukydides, seyahatler yaparak Peloponnesos Savaşları hakkındaki eserini kaleme almıştır⁸⁷. Bu iki tarihçinin kaleme aldığı tarihin büyük bir kısmı sözlü kaynaklara dayanmaktadır.

Söz ile tarihin ilişkisi yüzyıllar boyunca sürmüştür. Rönesans'a kadar tarih biliminin büyük bir kısmı sözlü tarihe dayanmakta iken Rönesans'tan sonra, sözlü kaynaklar yazılı kaynaklarla birlikte kullanılmıştır. 19. yüzyılda modern akademik tarihin ortaya çıkmasıyla birlikte, sözlü

⁸⁴ Sharon Vaale, Kathleen Schiling, *Talking History : Oral History Guidelines*, Department of Environment and Conservation (NSW), National Library of Australia, June 2004, s. 3.

⁸⁵ Alessandro Portelli, *The Order Has Been Carried Out: History Memory and The Meaning of A Nazi Massacre in Rome*, Pallgrave Macmillan, New York, 2003, s.18.

⁸⁶ A.g.e., s. 18.

⁸⁷ Esra Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri Yanı Başımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s.136.

tarihe dayalı ürün kullanımı eski önemini yitirmiştir⁸⁸. Bu yüzden 1960'larda, sadece modern akademik bilimsel araştırmalarda bir yöntem olarak kullanılması söz konusudur.

Geçmişte sözlü kültürü gündelik yaşamında daha çok benimseyen toplumlar, yerelde yaşanan olayları, yani tarihlerini söz ile kuşaktan kuşağa aktarmıştır. Örneğin Türkiye'de son yıllarda Ezidiler veya Ermeniler üzerine yoğun sözlü tarih çalışmaları yapılmakta olsa da, günümüzden yüzyıllar önce Kürt coğrafyasında önemli bir yere sahip olan 'Dengbej' kültüründe, Ezidi ve Ermeni toplumlarının yaşadığı trajediler sözlü olarak aktarılmıştır⁸⁹.

Bilimsel bir yöntem olarak sözlü tarihin ortaya çıkışı ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaygınlaşması tesadüf değildir. Modern dünya sisteminin öngördüğü ve topluma vaat ettiği huzur ve refah bu savaşla birlikte yerini travma ve katliamlara bırakmıştır. Resmi modern tarih geçmişi, genel olarak yaşanan ağır katliamları ve bunun sonucunda günümüze uzanan travmaları göz ardı etmek suretiyle kurgulayarak anlatır. Savaştan kurtulan sivillerin tanıklıkları ve deneyimleri önemli tarihsel bilgi niteliği taşımasına rağmen, tarih yazıcıları bu tanıklıkları göz ardı etmiş ve söylenenleri aktarma ihtiyacı duymamıştır. Bu duruma karşı bir tepki olarak belleğin izinden gitmeyi seçen sözlü tarih yöntemi, bundan böyle 'alt tabakalar'ın tanıklıklarının göz ardı edilemeyeceğini ilan eder.

Alessandro Portelli'nin *History, Memory And Meaning of A Nazi Massacre in Rome* adlı çalışması II. Dünya Savaşı döneminde mağdurların tanıklıkları üzerine inşa edilen, bu türe örnek gösterilebilecek çalışmalardan biridir. İtalyan faşizminin ve Nazi Almanyası'nın yoğun olarak baskı altında tuttuğu Roma'da direnişçi grupların Alman askerlerine düzenlediği bombalı saldırıda 33 Nazi askeri öldürülür. Bunun karşılığında Nazi askerleri misilleme olarak 335 kişiyi, farklı mezhep ve dinden, Romalıyı infaz ederler. Tarihin unutmaya yüz

⁸⁸ İsmail Hakkı Demircioğlu, *Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2010, s. 103.

⁸⁹ Ermenileri anlatan bazı kamlar şunlardır: Metran İsa (Dengbej Mihemed Arif Cizrawi), Bavê Fexriya (Dengbej Hüseyin). Ezidileri anlatan en önemli klam ise Derwêşê Evdî'dir(Karapate Xaco).

tuttuğu ve sadece resmi organların anlattığı kadarıyla bilgi sahibi olunan bu katliamda, Portelli'nin yaptığı çalışma sayesinde, saldırıdan sağ kurtulanların tanıklıklarının yanı sıra, saldırıda hayatını kaybedenlerin yakınları ve arkadaşlarının da tanıklıklarına erişme imkanı bulunur⁹⁰.

Tarihin bir kurgudan ibaret olduğu, malzemelerin makro ölçekte beyazlar, erkekler, Avrupalılar, devletler ve muktedirler tarafından kurgulandığı bir yaratım olduğu sıkça dile getirilir. Bununla birlikte tam aksi yönde, 'gerçek yoktur, tarih bir hikâyeye ya da kurgudur.' önermesi de tehlikeli ihtimaller taşır. Bu nedenle farklı gerçeklik iddialarına, öznelliğimizden kurtulamayacağımızın farkında olarak ve anlattığımızın kapsadığı/dışladığı özneleri/öznelikleri bilerek etik bir yerden yaklaşmaya çalışmak zaruridir. Resmi tarih anlatısı fail ile kurban arasındaki uçurumu derinleştirerek olayları failin bulunduğu merkezden ele alır; sözlü tarih ise bu uçurumu kapatmaya talip olarak, bizi kurbanın özneleşmesine tanık olmaya davet eder. Bu yüzden resmi tarih anlatılarının karşısına sözlü tarihi koymak, tanıklıkların ve yaşananların etik bir biçimde değerlendirilmesinde önemli bir katkı sunar zira sözlü tarih, yaşayan insanların hafızasına dayanan yaşam anlatılarıdır. İnsanı soyutlayıp dışlamaz; tersine sıradan insanların hayatlarının değerli olduğunu göstererek hem çalışmayı yapana hem de anlatıcıya olumlu katkıda bulunur; yüzleştirici ve iyileştiricidir. Ayrıca belgeye dayalı tarihçiliğe katkıda bulunabilir. Leyla Neyzi'nin dikkat çektiği gibi; *'Sözlü tarih, (yazılı) tarihte tartışmalara yol açmış ve /veya göz ardı edilmiş olayların incelenmesine önemli bir katkıda bulunabilir. Sözlü tarihle, belgelere dayalı tarih arasındaki en önemli farklardan biri, sözlü tarih görüşmelerinin bu tarihi olayların yaşandığı dönemde değil de, daha sonra ve belleğe referansla yapılmalarıdır.'*⁹¹

⁹⁰ Ayrıntı için bkz. Alessandro Portelli, *The Order Has Been Carried Out: History Memory and The Meaning of A Nazi Massacre in Rome*, Pallgrave Macmillan , New York, 2003.

⁹¹ Leyla Neyzi, *Ben Kimim?: Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*, (Çev. Hande Özkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 11.

Sözlü tarih en basit anlamıyla tarihsel kaynakların bir çeşidinden ibarettir. Böyle düşündüğümüzde onu araçsallaştırmış ve ona iddialı yaklaşmamış oluruz. Şüphesiz sözlü tarihin her zaman için tarih yazımındaki boşlukları doldurma, tahsis veya redaksiyon gibi bir işlevi olacağını söylemek fazla iddialı olur. Bütün sözlü tarih çalışmalarının muktedirlerin tarih yazımına karşı duracağını, meydan okuyacağını ya da alternatif bir tarih yazımına kaynaklık edeceğini söylemek de doğru değildir. Stephen Caunce'in de işaret ettiği üzere, sözlü tarih kendi başına bir amaç değildir; bununla birlikte sözlü tarih ifadesi, belli bir tarih türünü ima ettiği yönünde yanlıya yol açabilir. Sözlü tarih daha çok bir malzeme toplama yöntemi, bugünü daha iyi anlayabilmek ve geleceği yönlendirebilmek için geçmişi anlamlandırma sürecine yapılan bir katkıdır⁹². Sözlü tarih çalışmaları kimi zaman resmi tarih yazımına alternatif oluşturarak direniş ve mücadele alanına dönüşebileceği gibi kimi zaman da bu tarihi meşrulaştırabilir veya onu tahkim edebilir. Burada önemli olan, hafızanın neyi sahiplendiği, neyi kendine dert ve hikâye edindiği, neyi paylaşabildiği/paylaşmaya değer gördüğü ve neyi gerçek sese dönüştürdüğüdür. Elde edilen bilgilerin resmi tarih bilgisine paralel ya da karşıt olması, yapılan çalışmayı kendiliğinden değerli ya da değersiz kılmaz. Sözlü tarih için önemli olan, anlatıcının neye inandığı ve inandığı şeyi ne üzerinden kurguladığıdır. Böylece çalışmayı/görüşmeyi yapan kişinin çalışmanın merkezinden çekilip anlatıcının merkeze yerleşmesi önemlidir.

3.2 Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları

Türkiye'de ilk sözlü tarih örnekleri, Osmanlı göçmen bürolarının yanı sıra uluslararası bazı komisyonların göçmenlerle yaptığı görüşmeler ve Cumhuriyet tarihinin ilk kültür kurumlarından olan Halkevleri'nin halk bilimi çalışmalarına dayanır. 1942'de Behice Boran, Manisa köylerinde toplum değişmelerini inceleyen sosyolojik araştırmasında sözlü tarih

⁹² Stephen, Caunce, *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, (Çev. Bülent Bilmez Can, Alper Yalçınkaya), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 12.

kaynaklarına başvurmuştur⁹³. İstanbul Üniversitesi bünyesinde Kadın Araştırmaları Merkezi'nin (1989), daha sonra Kadın Eserleri Kütüphanesi'nin (1990) ve Türk Tarih Vakfı'nın (1991) kurulmasıyla birlikte, sözlü tarih çalışmaları da 90'ların başında kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Haziran 1993'te Paul Thompson'ın konuşmacı olarak katıldığı, Türk Tarih Vakfı tarafından düzenlenen sözlü tarih atölyesi, Türkiye'de sözlü tarih çalışmalarının resmi başlangıcı olarak kabul edilir⁹⁴. Sözlü tarihin yükselişi, 20. yüzyılın başlarında yaşanan büyük katliam ve soykırımların hafızasının birikmesi sonucunda bellek çalışmalarına geniş bir çalışma alanı açılmasıyla gerçekleşmiştir.

Türkiye coğrafyası çok kültürlü, çok dinli ve etnili bir dokuya sahip olmasına karşın bu yapıyı bozan resmi ideoloji eliyle tarih boyunca pek çok yıkım ve katliam yaşatılmıştır. Hafızalarda canlılığını koruyan bu yıkım ve katliamlar hakkında yıllar sonra biraz daha korkusuzca konuşulmaya başlanmıştır. Örneğin Türkiye'de 20. yüzyılın ilk çeyreğinde gayrimüslimlere yönelik yapılan katliamlar üzerine, resmi ideolojinin baskısından dolayı 21. yüzyıla kadar üstü kapalı tartışmaların ötesine gidilememiştir. 21. yüzyıla gelindiğinde ise üniversitelerde ve sivil toplum örgütlerinin desteğiyle, kaçınılmaz bir eşik olan yüzleşme ekseninde, geçmişi hatırla(t)mak ve olaylara doğrudan failin ve kurbanın durduğu yerden bakabilmek adına önemli katkılar sunan hafıza çalışmaları yapılmıştır. Böylece sesi kaybettirilmiş veya hiç dile gelmemiş kesimleri görünür kılan çalışmalar artmıştır. Örneğin Leyla Neyzi'nin *'Ben Kimim?: Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik'* adlı kitabı, Türkiye'de sahip olduğu ulusal, sınıfsal, dinsel veya cinsel kimliğinden dolayı geçmişten bugüne ezilen kesimlerin deneyimlerini aktarır. Fethiye Çetin'in *'Anneannem'*, Fethiye Çetin ve Ayşegül Altınay'ın *'Torunlar'* adlı sözlü tarih çalışmaları, 1915 soykırımından sonra suskunluğa gömülen ve sayısını bilmediğimiz on binlerce Müslümanlaştırılmış Ermeni'nin

⁹³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Behice Boran, *'Köyde Sosyal Tabakalaşma'*, Yurt ve Dünya, Sayı:17, Cilt:3, 1942, ss.125-128.

⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Aynur İlyasoğlu, Gülay Karacan (Haz.), *Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar: Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.

ve Müslüman olarak yetiştirilen çocuk ve torunlarının hikayelerini kendi sözcüklerinden dinleme fırsatı sunar. Ayşe Gül Altınay ve Fethiye Çetin'in de dile getirdiği gibi bu anlatılar, okuyucuyu Ermeni kimliğini paylaşmanın zor ve sancılı olduğu hikayelere kulak kabartmaya davet eder⁹⁵. Yine '*Sessizliğin Sesi*', Türkiye'nin dört bir yanından 15 Ermeni'nin anlattıkları üzerinden geçmişin, bugünün ve geleceğin kesiştiği, kimlikler arasında tutsak kalmışların hikayelerini derler. Arus Yumul, kitabın son sözünde sessizliğin sesinin madunun sesine tekabül ettiğini, Ermenilerin madunluklarının suskunluklarında ortaya çıktığını söyler.⁹⁶

Türkiye'de 2000'lerin başından itibaren yöntem olarak daha çok sosyal bilimler alanında kullanılan sözlü tarih, belgesel sinema alanında da yaygın olarak yer almaya başlamıştır. Çayan Demirel'in '*Dersim'in Kayıp Kızları*' ve '*5 No'lu Cezaevi: 1980-1984*', '*Dr. Şivan*' belgeselleri, Can Candan'ın '*Benim Çocuğum*', Veysi Polat'ın '*Hawara Licé*' belgeselleri Türkiye'de yaşananları tanıkların ve mağdurların ağzından anlatan örneklerden sadece birkaçıdır. Anlatıcının kendi sesine kulak vermenin yanı sıra, yaşananları mekanında görselleştiren bu çalışmalar, yazılı eserlerden farklı olarak, dinleyiciye/izleyiciye daha zengin bir tanıklık deneyimi sunar.

Türkiye'de ulus-devletin kuruluşundan bu yana ötekileştirilen kesimlerin tanıklıklarını ve deneyimlerini belgeleyerek, inkar üzerine kurulu yakın tarihte sesi duyulmayanları, susturulanları görünür kılmayı amaçlayan tüm bu çalışmaların yeni bir toplumsal hafıza inşa etme yolunda önemli katkıları olmuştur.

⁹⁵ Ayşe Gül Altınay ve Fethiye Çetin, *Torunlar*, Metis Yayınları, İstanbul 2010, s.12.

⁹⁶ Arus Yumul, '*Tarihi Hikayelemek*', içinde *Sessizliğin Sesi*, Der. Ferda Balancar, Uluslararası Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 151. Ayrıca daha sonra *Sessizliğin Sesi II: Diyarbakırlı Ermeniler Konuşuyor* ve *Sessizliğin Sesi III: Ankaralı Ermeniler Konuşuyor* kitaplarıyla bu seri bir üçlemeye dönüşmüştür.

4. Sözlü Tarih Çalışması : Derikli Kürtlerde ve Ermenilerde Hafıza

Bu bölüm, 6 ay boyunca belli aralıklarla Derik ilçe merkezi, Mazıdağı⁹⁷ ilçe merkezi, Midyat ilçe merkezi, Fitne Köyü (Pirinçcik), Çıldız Köyü (Adakent), Kızıl Köyü, Heboşi Köyü (Ambarlı), Tılbısım Köyü (Tepebağ) ve İstanbul Kocamustafapaşa semtinde, Müslüman Kürtler, *Kurdo-Ermeniler* ve Hristiyan Ermenilerle yapılan görüşmeler ekseninde kaleme alınmıştır. Bölümün alt başlıklarını şekillendiren, görüşmecilere sorulan soruların belirlediği temalar etrafında aktarılan kişisel deneyimler ve tanıklıklar olmuştur. Yapılan görüşmeler sonrasında görüşmelerin transkripsiyonu okuma yazma bilen görüşmecilerle paylaşılmış, okuma yazma bilmeyenlerle ise paylaşılammıştır⁹⁸. Yine sözlü tarih yöntemiyle yapılan bu çalışmada, hatırlama gücünü çektiği gözlemlenen anlatıcılardan, bazı tanıklıkları ve olayları aynı görüşmede tekrar etmeleri istenilerek hafızanın yanlış yönlendirme sorunu kısmen giderilmeye çalışılmıştır.

4.1 Bir Hafıza Mekanı Olarak Derik ve Köyleri: Derik'te Ermeni Soykırımı ve Mekan

20. yüzyıl, ilk yıllardan itibaren ileride soykırımlar yüzyılı olarak hatırlanacağını ipuçlarını vermiştir. Başta Ermeni ve Yahudi soykırımı olmak üzere; Avrupa'da, Amerika'da, Afrika'da ve Ortadoğu'da modern ulus devletler kurmak uğruna onlarca halk kıyımdan geçirilmiştir. 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, yapılan bu katliamlar utançla anılmış ve yaşanan acı deneyimleri sürekli hatırlatmak adına anıtlar ve müzeler inşa edilmiştir. Nazi Almanyası'nda gerçekleştirilen soykırımı dair toplumsal hafızayı canlı tutmak amacıyla 2001 yılında açılan Berlin Yahudi Müzesi (Jüdisches Museum Berlin) bunun en canlı örneklerindedir. Müzede soykırım kurbanlarının kişisel eşyalarının ve bu kişilerin tek tek kişisel hikâyelerinin sergilenmesinin yanı sıra soykırımı dair görsel ve yazılı bilgi de mevcuttur. Almanya'nın

⁹⁷ Mazıdağı ilçesi 1926'ya kadar Derik ilçesi sınırlarında olduğu için çalışma alanı sınırlarına girmektedir.

⁹⁸ İkinci kez görüşme yaptığım bu kişilerle, kullanmayı öngördüğüm anlatıları sözlü olarak paylaşarak bu eksiklik telafi çalıştım.

neredeysse her kentinde, daha da mikro düzeye inerek her mahallesinde veya sokağında soykırıma dair izler bulmak mümkünken, ülkenin mekânsal olarak tümüne yayılan bu hafızanın izleri, farklı ‘suç mahalleri’nden toplanan eşya ve hatıraların bir araya getirilmesiyle bir müzeye sığdırılmıştır. Müzeyi ziyaret etmesi muhtemel bir Alman vatandaşı, kat ettiği mesafe aralığında, yaşanan olayları ve bu olaylara dair tanklıkları öğrenmek için, önceden tasarlanmış bir mekanı ziyaret edecektir. Tam da bu noktada, kendisinin hatırlamak için müzeye gittiği olay unutturulmuştur. Connerton’un da belirttiği gibi, ‘*Anıtlar ile unutkanlık arasındaki ilişki karşılıklıdır: unutma tehlikesi anıtların inşa edilmesine, anıtlar ise unutkanlığa yol açar. Hatırlanmak istenen bir şeyi bir anıt biçimine sokmak hatırlama yükümlülüğünden kurtulmak içinse, bunun sebebi anıtların yalnızca bazı şeylerin hatırlanmasına izin verirken, bir çeşit ayrımcılıkla diğerlerinin de unutulmasına neden olmasıdır. Anıtlar, geçmişi hatırlamamızı sağladığı kadar onu saklar da*’.⁹⁹

Fiziki anlamda modernleşmenin ya da kentleşmenin hafıza üzerinde yarattığı belki de en büyük tahribat, hafıza mekanlarının mümkün olduğunca daraltılarak tek bir alana sıkıştırılmasıdır. Kentleşmenin sunduğu yeni yaşam imkanlarından henüz nasibini almamış olan Derik ve köylerinin hafıza mekanları ise batıdaki hafıza mekanlarından oldukça farklıdır. Katliamın yaşandığı mekanların bir çoğu hala olduğu gibi durmaktadır. Sokaklardan yıkılmış kiliselere kadar izlerin silinmediği birçok mekan, yaşananları bütün gerçekliği ve çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir.

Kızıl köyünden Gernas¹⁰⁰, köydeki mekanla ilgili şunu dile getirir;

... bir kilise de Horçım’da var. Yıkılmış terk edilmiş bir köy. Taşları falan hepsini kaldırdık o köyde kilise vardı. Sanırım kiliseydi. O zaman o taşları

⁹⁹ Paul Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur?*, (Çev. Kübra Kelebekoğlu), Sel Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.39.

¹⁰⁰ Gernas, Kızıl köyünde doğmuş ve büyümüştür. Görüşme yapıldığı sırada 78 yaşında olduğunu ve okuma yazma bilmediğini dile getirmiştir. Görüşme Gernas’ın anadili olan Kürtçeyle yapılmıştır.

*söküp 25 kuruşa satıyorduk. Kilise taşlarını söküyordük ve satıyordük.
Köylülere satıyordük. Hacı Mahmut'a, Ahmet Bege. Burdaki büyük evler
hep o taşlardan yapılmadır.*

Gernas'ın aktardıkları, geçmiş hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığı, bir zamanlar bir sahibi ya da koruyucusu olan bu kilisenin nasıl terk ettirilip harabeye dönüştürüldüğünü açığa çıkarmanın yanı sıra, böyle terk edilmiş yapıların parçalarından inşa edilen yeni yapılarla birlikte, Derik'te hafıza mekanlarının nasıl dönüşerek de olsa var olmaya devam ettiğini çarpıcı bir biçimde göstermektedir. Bir yapının (anlatıcının da söylediği gibi belki de bir kilisenin), yıkılmış parçalarıyla birlikte belki de yüzlerce yıldır ayakta durduğu mekanda varlığını sürdürmesi ve bu sürekliliğin yerlilerin gündelik yaşamlarını kuşatması kolektif hafızayla birlikte kuşaktan kuşağa aktarılan bir deneyimdir.¹⁰¹

Mekanlar toplumların yaşadığı olaylara ev sahipliği etmenin ötesinde, olayların bizzat tanığıdır da. Yaşanan acı veya travmatik bir olayın kuşaktan kuşağa aktarılması ve bu yolla hatırlanması, mekanın varlığını sürdürmesiyle alakalıdır. Nazi askerlerinin Roma'da Ardeatine Mağaraları'nda gerçekleştirdiği infazlar, olayın gerçekleştiği mekanın yüz yıllar boyunca hatırlanacak bir yer olmasına sebep olmuştur¹⁰². Roma'dan oldukça küçük bir alana sahip olan Derik'te de buna benzer onlarca hafıza mekanı mevcuttur. Görüşme yapılan kişilerin çoğunluğunun hafızasında, katliamın gerçekleştiği en az bir mekan önemli bir iz bırakmıştır.

¹⁰¹ Mekan ve kolektif hafıza ilişkisi için bkz. Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, (Ed. Lewis E. Coser), The University of Chicago Press, Chicago and London, 1992. Ayrıca bkz. Pierre Nora, 'Between History and Memory: Les Lieux de Mémoire', *Representations*, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory (Spring, 1989), ss. 7-24.

¹⁰² Ardeatine Mağaraları'nda yaşanan olayların tanıklıkları için bkz. Alessandro Portelli, a.g.e.

Derik ilçe merkezinde yaşayan Şiyar¹⁰³ tanık olmadığı fakat kendinden önceki kuşakların aktardığı mekan ve olay ilişkisini şöyle anlatır;

Burda çok zengin Ermeniler vardı. Özellikle onların mallarını almak için öldürdüler. Bir de devlet de silah verince bunu fırsat bilip öldürdüler. Ama bunu pis Kürtler yapıyordu. İyi olanlar onları korudu, sakladı. Diğerleri para için öldürdü. Zevk için öldüren vardı. Xalite Bubo. Küçük bir Ermeni çocuğunu alırdı. Poze Mancel'a çıkardı, tek eliyle çocuğu sallayıp en uzağa fırlatmaya çalışırdı.

Poze Mancel, Derikli Kürtlerin hafızasına işlemiş ve yediden yetmişe herkesin, farklılıklarla da olsa, neler yaşandığına dair bilgi sahibi olduğu bir tepedir. Bu tepeye dair anlatılar üzerinden, yaşanan olayla mekan arasındaki ilişki kuşaktan kuşağa aktarılarak Derik'e dair kolektif bellekte yerini almıştır.

Yine buna benzer olarak, görüşmelerde de sıkça dile getirilen, *Korte Xerzika* olarak hatırlanan mekânın yaşayanlarda nasıl izler bıraktığını gösteren anlatıyı, Gülçiçek Günel Tekin'in çalışmasında daha ayrıntılı görmek mümkündür.

... Sara annem babama diyor ki; 'Bize hiçbir zaman 'Deriya Korta' yöresinden yetişen üzümü getirme!... Ermeni katliamı döneminde o bölgede bir çukur kazdılar, çoluk çocuk bir sürü Ermeni'yi bu çukur kenarına dizdiler. Ondan sonra onları kurşunlayıp çukura attılar; üstlerini toprakla örttüler... Annem buna hem çok üzülür hem de oranın üzümlerini kesinlikle

¹⁰³ Şiyar, Derik ilçe merkezinde doğmuş ve görüşme yapıldığı sırada 78 yaşında olduğunu belirtmiştir. Yine görüşme sırasında ilkökul 5. sınıfı bitirdikten sonra okulu bıraktığını dile getirmiştir. Görüşme Şiyar'ın anadili olan Kürtçeyle yapılmıştır.

*yemezdi. Hala o Korta (çukur) denen toplu mezarın olduğu yerde bizim bağımız vardır.*¹⁰⁴

1915 katliamı ve mekan ilişkisine dair hemen hemen bütün Deriklilerin bildiği mekanlardan biri de *Firna Filla*¹⁰⁵ (Fillelerin Fırını)'dır. Görüşmecilerden biri bu mekanla ilgili bilgisini şöyle aktarır; Derikte yaşayan bütün Ermeniler *Firna Filla*'ya götürülür; orada hepsi içine atılıp üzerlerine odun atılarak yakılırlar. Bu mekanla ilgili daha ayrıntılı anlatıya Ayşe Gül Altınay'ın yaptığı sözlü tarih çalışmasında ulaşmak mümkündür. Gülçin'in anlatısına göre;

*Bizim orda Ermeni fırını diye bir mağara var. O fırına Ermenileri koyup, kapatıp ateşe vermişler. Kalanı da sürmüşler. Ama büyük bir kısmını orada imha etmişler... Ermeni Fırını Mağarası biliniyor. Açık bir yer. Gidip bakabiliyorsun. 1950'lerde filan kemikleri toplamışlar. O sırada ne olduysa, birileri gidip o mağarayı temizlemiş. Annem görmüş kemikleri. Ondan önce örtülüymüş mağara. Duvarı sökmüşler, sonra kemikleri temizlemişler. 1990'larda askeriye yeniden örmüş duvarları, şimdi kayıp...*¹⁰⁶

İlerleyen bölümlerde de görüleceği gibi, Derik'te halihazırda Ermeni-Hristiyan nüfusu olmamasına karşın bu nüfusun geçmişteki varlığını yoğun olarak hissettiren, Ermenilerin ardında bıraktıkları mekanlardır. Daha önce yaşadıkları evler, kiliseler, bahçeler, Derikli Müslüman nüfusun Ermenileri hatırlamasına aracılık eden başlıca mekanlardır. Derik'te gerçekleştirilen görüşmede Derikli Bawer¹⁰⁷, mekandan yola çıkarak, Ermenilerin varlığından ve buna dair hafızadan şöyle söz eder;

¹⁰⁴ Gülççek G. Tekin, *Beni Yıkamadan Gömün: Kürtler Ermeni Soykırımını anlatıyor*, Belge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 410-411.

¹⁰⁵ *Filleh* sözcüğü Derik'te gayrimüslimler için kullanılan bir sözcüktür. Kürtçe görüşmelerin tümünde Ermeni sözcüğü yerine *filleh* kullanılmaktadır. Bazı kaynaklarda Türkçe karşılığı olarak gavur, gayrimüslim ifadeleri yer almasına rağmen, çalışma boyunca Derikli Kürtlerin kullandığı bu sözcüğe yer verilmiştir.

¹⁰⁶ Ayşe Gül Altınay, Fethiye Çetin, *Torunlar*, a.g.e., s. 53.

¹⁰⁷ Bawer görüşme sırasında 58 yaşında ve üniversite mezunu olduğunu dile getirmiştir. Bawer, görüşme sırasında babaannesinin müslümanlaştırılmış Ermeni olduğunu da belirtmiştir. Görüşme Türkçe yapılmıştır.

Büyük binaları, kasır dediğimiz eski binaları esas aldığımız zaman Ermeni mimarisinin özellikleri var. (Derik'in) Kuruluşundan önce Ermenilerin olduğu söylenir. Zaten kilise etrafında oluşmuş bir yerleşim yeridir. Derik ve civarında 4-5 kiliseden söz edilir. Şu anda ayakta kalan Dera Sor'dur, Kızıl Kilise'dir. Kürtlerin Ermenilerden sonra Derik'e geldikleri ve Derik'te belli bir çoğunluk oluşturduklarını söylemek mümkündür.

Anlatıcının da dile getirdiği gibi, ilçe merkezinde bulunan yapıların geçmişte Ermenilere ait mekanlar olmasının, bölgede yaşayan Müslüman Kürtler nezdinde, Ermenilere ve Ermenilerin geçmişte yaşadıklarına dair oldukça güçlü bir hatırlatma işlevi vardır. Mekanın bir bellek taşıyıcısı olarak sahip olduğu bu asli işleve Connerton şöyle işaret eder; '*Mahal, bir bellek taşıyıcısı olarak anıt mekandan daha önemlidir; çünkü anıtın inşasına genellikle herhangi bir şeyi abideleştirme arzusunun getirdiği bilinçle ya da ifşa olmamış bir unutmaya korkusuyla başlanır*'¹⁰⁸. Hem Derik'in merkezinde hem de köylerinde bir çok mekânın geçmişe ait izler taşıması, kolektif belleğin kendi içinde yaşananları sürekli olarak yeniden hatırlatmasına katkı sunarken, bu mekânlar, varlığını ilerleyen dönemlerde de sürdürmesi halinde, gelecek kuşaklara bu coğrafyada neler yaşandığına dair çarpıcı hikâyeler anlatmaya devam edecektir.

4.2 Derik'te 1915 ve Sonrasında Hayatta Kalma Pratikleri

24 Nisan 1915, Ermeni Soykırımı'nın yapıldığı tarih olarak kabul edilse de, bu tarihte yalnızca Ermeni cemaatinin ileri gelenleri ve aydınların tutuklanması söz konusudur¹⁰⁹.

¹⁰⁸ Paul, Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur?*, a.g.e., s..45.

¹⁰⁹ 24 Nisan 1915 tarihine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz Ara Sarafian, '24 Nisan 1915'te Ne oldu?', Agos gazetesi, 30 Mayıs 2012, <http://www.agos.com.tr/24-nisan-1915te-ne-oldu-1636.html>.

Yukarıda da bahsedildiği gibi, Derik'te katliamın başlangıcı 27-30 Haziran 1915 olarak gösterilir. Görüşme yapılan kişiler 27-30 Haziran 1915'in birincil tanıkları olmamalarına rağmen, katliama dair aktardıkları önemli bilgiler mevcuttur. Bu bilgilerin geçmişten önceki kuşakların sözlü aktarımları vasıtasıyla damıtıldığı görüşmeciler tarafından dile getirilmiştir. Fakat görüşmenin Kürtçe gerçekleştiği mülakatlarda (yaşları 70'in üzerinde olan kişilerle yapılan mülakatlar) görüşmeciler, Ermeni katliamını kendi ana dilleriyle, '*Fermana Filleh*' (Filleh Fermanı) olarak tanımlamışlardır. Türkçe gerçekleştirilen görüşmelerde ise gerek Ermeniler gerekse Kürtler katliamı, '*1915 katliamı*', '*Ermeni jenosidi*' , '*1915 olayları*' ve '*yaşanan felaket*' olarak tanımlamışlardır.

1915 soykırımı, tüm Osmanlı ve yeni Türkiye coğrafyasında gerçekleşmiş olsa da, Kürdistan coğrafyasının bu katliamın merkezi olarak kabul edilebilmesi için yeterli sebepler vardır. Bu sebeplerden en önemlisi, devlet eliyle kurulmuş olan Hamidiye Alayları'ndaki komutanların Kürtler ve Araplardan oluşması ve Hamidiye Alayları'nın faaliyetlerinin yoğunluklu olarak Kürdistan coğrafyasında gerçekleşmiş olmasıdır¹¹⁰.

1915 ve öncesinde Derik'te Hamidiye Alayları'na bağlı komutan ve askerlerin olduğu, yapılan görüşmelerden de anlaşılmaktadır. Kızıl Köyü'nden Gernas Hamidiye Alayları ile ilgili şu bilgileri aktarır:

Babam köyün muhtarıydı amcam Beg de (Ahmet Beg) ağaydı. Her şey onların elindeydi köyde. Hükümet onlarla hareket ediyordu. Onlarla oturup kalkıyordu. Bizim evimiz hükümet dairesi gibiydi... Xalit Bege Heseni albaydı, amcam Ahmet Beg de yüzbaşığı Hamidiye'de.o zaman Fillelere saldırıyordu...Urus (Rus) harbinede gitmişti yukarıya (kuzeye demek istiyor)..

¹¹⁰ Hamidiye Alayları'na dair ayrıntılı bilgi için bkz. Janet, Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, (Çev. Renan Akman), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Heboşı (Ambarlı) köyünde ise, babası Hamidiye Alayları'nda yer alan Azad¹¹¹ babasının kendisine aktardığı anıyı şöyle dile getirir;

Evet babam da Hamidiye'deydi. Ahmet Beg subaydı. Babam bazen anlatıyordu 'Diyarbakır'e geldik..... (anlaşılmıyor)... Sonra kaçıp köye geliyorlar atlarıyla. Ardından askerler köye geliyor ve yakalıyor onu. 40 gün Harput zindanında kalıyor. Ondan sonra Harp Divanı'na yolluyorlar onu. Orda ayaklarına bir bileklik takıyorlar ne numaralandırıyorlar. O da soruyorlar 'ne zaman bunu çıkaracağım'. Onlar da 'öldüğün zaman çıkarırsın' diyorlar. Ondan sonra serbest bırakıyorlar onu. Soruyorlar 'niye kaçtın ' diye babama. Babam da 'benim aç, hayvanım aç, elbisem yok, biz de eve gittik.' , 'eve gidip para alalım, elbise alalım sonra geliriz dedik' . Babamın dediğine göre, fillelerin fermanı olmasaydı bizi kendi silahımızla öldürürlerdi. Ama bıraktılar bizi...

Azad'ın babası Ahmet Beg'le beraber Hamidiye Alayları'ndayken, Piran'dan (Pirxetap) soykırımdan kaçan bir ailenin iki kızını Müslümanlaştırarak onlarla evlenirler .Azad, annesi ve ailesinin başından geçen olayları genel olarak şöyle aktarır:

Dedemler (annesinin babası) katliam zamanında Piran'dan (pirxetap) geldiler. Arvan Pirani de onun dedesiymiş. Piran kalkıp Deşi'ye geldiler. Ordan da Kızıla Xerabe'ye (Harabe Kızıl) geldiler. Orda da fermanları yazıldı. Annemin amcası Hesene Abdulaziz, Heci Kadir'in babası Jandarmaydı. Hesene Abdülezziz. Onu alıp ıssız bir yere götürmüş ve

¹¹¹ Azad görüşme sırasında 81 yaşında olduğunu belirtmesinin yanı sıra, okuma yazmasının olmadığını da dile getirmiştir. Görüşmede annesinin müslümanlaştırılmış Ermeni olduğunu da belirtmiştir. Görüşme Kürtçe yapılmıştır.

öldürmüş. Sonra dedem çocuklarını alıp bizim köye kaçıyor. İki kızı vardı¹¹². Birini babam götürür diğerini de Ahmet Beg.

Yves Ternon, 1915 soykırımı sürecinin can ve mal kaybının dışında bir başka yüzünün daha olduğuna, bunun da *evlad-ı metruke*, yani Ermeni gen havuzuna el konulması olduğuna dikkat çeker.¹¹³ Soykırım sürecinde kadınların ve çocuklarının kaçırılarak esir pazarlarında satılması yaygın bir olaydır. Bu uygulamaya ilişkin olarak yukarıda anlatılan hikayenin devamını Kızıl Köyü'nden Gernas, Hamidiye Alaylarında yüzbaşı olan Ahmet Beg üzerinden şöyle anlatır;

... kafileyi (ermeni kafilesi) buraya getirip öldürüyorlardı. O zamanlar Heci Bese ve ailesi de buraya gelmişti. Ahmet Beg sakladı onları. Babası (Heci Bese'nin) 'bizim sonumuz ölümdür bizi kurtar' diyordu. Burda fermanları okundu (katliam kararı çıktı demek istiyor). Kaçtılar. Burdaki köylere kaçtılar. O zaman Heci Bese çocuktü daha. Beg (Ahmet) onu tuttu ve dedi ki (babasına, ailesine) ben sizi kurtarıcam bu kızı bana vereceksiniz... Oyla kız kardeşi kaldı. Kız kardeşi Heboşi'de (Ambarlı Köyü) Hacı Tahir aldı onu. Diğerini de Beg aldı. O zaman Beg onları uzun süre sakladı, ortalık sakinleşince geri kalanlar Bin Xeté'ye (Suriye'ye) kaçtı.

Yukarıda yer verilen görüşmeden de anlaşılacağı gibi, katliamdan kurtulma telaşına giren ailenin, hayatta kalma pahasına iki kızını da Müslüman aileye vermesi, katliama uğrama korkusunun boyutunu göstermektedir. Bunun yanı sıra, Derik'te katliam sırasında öldürölme korkusunu yoğun biçimde hisseden Ermeniler, özellikle kız çocuklarını Müslüman ailelere

¹¹² Görüşmede ismi geçen, Müslümanlaştırılarak evlendirilen bu iki kız Heci Besé ve Meyre'dir. Heci Besé, görüşmecilerin aktarımlarına göre Hamidiye Alayları'nda yüzbaşı olan Ahmet Beg'le evlenir. Meyre ise Heboşi'de Hamidiye Alayları'ndan olan Heci Tahir ile evlenir. Heci Besé ve Meyre'yi tanıyan görüşmecilerden hiç biri, Müslümanlaştırıldıktan sonra isimlerinin değiştirilip değiştirilmediğini bilmemektedir.

¹¹³ Yves Ternon, a.g.e., s. 21.

vermişlerdir. Midyat'ta gerçekleştirilen görüşmede, 1915 soykırımında ailesi kurtulmuş olan Arsen¹¹⁴ bu durumu şöyle açıklar;

Bir de genelde Derik'te katliam döneminden sonra mesela bu çoğunun (Ermenileri kastediyor) erkekleri ölünce kadınlar kalmışlardı. Kalan kadın, kızlarla Müslüman kesimler evlenmişlerdi. Hepsi bize bir yandan dayı diyorlardı. Şu anda Derik'te mesela yaşayan nüfusun yüzde 90'ı hepsi bizim yeğenimizdir. Bunların başında mesela T... ailesi geliyor. T...ailesi benim öz halamın torunlarıdır.

...mesela biraz öncede söyledim T... ailesi öz halamın torunları. Yani biz bir aileyiz. Tek aramızdaki fark onlar Müslüman, biz Hristiyan. Bazı aileler(Ermeni aileler) böyle şey etmiyorlar. Tahammül etmiyorlar. Yani mesela Müslüman oldu gitti. Artık birlikteliğimiz kalmadı. Fakat halamı hatırlıyorum. Katliam zamanında kocası ölüyor. O zaman genç bir kız yeni gelin. O zaman dedem namus meselesi diyor. Ayaklar altında gideceğine birisine verelim ona sahip çıkacak. Kendi eliyle Heci Hamit'e veriyor. Veriyor. Diyor gitsin yani onun namusu ayaklar altında çiğnenmesin. Birisi onu koruyacak. O zaman Müslüman Hristiyanlığı düşünmüyor ki... Sadece namusu düşünüyor. Ayaklar altında kalmasın. Sonra çocukları..4 erkek 2 kız çocuğu oluyor.....(sessizlik) şu anda Derik'te yaşıyor onlar (çocukları).

Gerek zor şartlardan dolayı kendi istekleriyle gerekse hayatta kalma uğruna aile fertlerini Kürdistan'daki Müslümanlara teslim etmek veya vermek sadece bu anlatılarla sınırlı değildir. Yves Ternon, Kürtlerin bir tehcir konvoyuna saldırıp kadın ve çocukları kaçırdıkça, aile nüfusunu arttırmaktan başka, ülkenin belli başlı esir pazarlarında satacakları tutsakları da

¹¹⁴ Arsen görüşme sırasında 57 yaşında ve üniversite mezunu olduğunu dile getirmiştir. Görüşme çoğunluklu olarak Türkçe yapılmıştır. Zaman zaman Kürtçe kullanılmıştır.

düşündüğüne dikkat çeker. Diyarbakır, Viranşehir, Cizre, Urfa ve Mardin’de kurulan bu pazarlarda¹¹⁵ genellikle kadın ve kız çocuklarının yanı sıra küçük erkek çocuklarının da Müslüman ailelere satıldığı aktarılmaktadır. Mazıdağı İlçesi’nde görüştüğüm Nizam¹¹⁶ babaannesinin bu şekilde Mazıdağı’na getirilişini şöyle aktarır:

Babaannem başkasının üzerine kayıtlı. 90’ın üzerinde vefat etti. Kardeşlerini bulamadan vefat etti. Göç esnasında Harput’u hatırlıyormuş. Deve Geçidi’ni (köprüyü) hatırlıyor. O zaman ilkokul 4. sınıfa gittiğini hatırlıyor. ‘Babam hocabaşıydı’ diyor. ‘Bizi toplamadan önce bir gün içeri aldılar (bir hafta önce)’ diyordu. (buradan sonra olayı bizzat kendisi yaşamış gibi anlatmaktadır. Yer yer de kendi benliğine dönmektedir.) Annem beni yanına alıp ziyarete götürdü. O zaman babam gözaltındaydı. Demir parmaklıklar arasında babam annemi görünce, getirdiğiniz eşyaları geri götürün, bir daha da geri gelmeyin demiş. Normalde kimseyi görüştürmüyorlardı. Ama babam hocabaşı olduğu için görüşturdüler. Eve geldikleri akşam, komşuları olan Tosun Ağa (Türk), onların yarın toplatılacağını bildiriyor. (iyi niyetle). Bunun üzerine annesi, kız kardeşiyle birlikte bir teneke gümüş ve altını gömüyor. O gece de bizi topluyorlar. Küçük kız kardeşim hastaydı. Onun ismini Türk ismi Çiçek koymuştuk. Göç esnasında annem Çiçek’i dut ağacının yanındaki tandıra bıraktı, ‘bu göç edemez, hasta’. Tosun Ağa görürse sahip çıkacağını düşünmüş. O esnada iki kardeşi gerilla savaşı verdi. (Ondan büyük kardeşleri). Annesi, 4 kardeşi

¹¹⁵ Yves Ternon, a.g.e., s. 397.

¹¹⁶ Nizam, görüşme sırasında 57 yaşında ve ilkokul mezunu olduğunu dille getirmiştir. Görüşme Türkçe yapılmıştır. Nizam, kendisinin gerçek adıdır. Diğer görüşmecilerden farklı olarak Nizam’ın kendi gerçek adını kullanmamanın sebebi, kendisinin bunu özellikle talep etmiş olmasıdır. Diğer yandan görüşmelerin sesli kayıt yoluyla yapılmasını kabul etmeyen Nizam’la yapılan görüşme kayıt dışı gerçekleştirilmiştir. İsmi kullanılmamasını istemesinin sebebi ise, bana verdiği ve ilerleyen bölümlerde bahsedilecek olan mektup vesilesiyle babaannesinin kardeşine, çocuklarına ve torunlarına ulaşma isteğidir.

birlikte göçe katılıyor. Harput'tan Devegeçidi'ne.. Ordan da uygun genç olanları göç boyunca yer yer öldürüyorlardı. Annesi de Mazıdağı'nın Şevaşire (Şenyuva) yerine yakın yerde öldürülüyor. Anlattığına göre, 'Annemizi kolumuzdan ayırdılar, 15-20 metre ileride büyük bir kaya parçasının arkasına götürdüler, silah sesi duydum ve hiç sesimi çıkarmadan kalabalık içinde yürümeye devam ettim.'. Kafile Mazıdağı'na geldiğinde Davut Ağa, O'nu bir subaydan alıyor. 70 yaşındaki bir adama veriyor (evlendiriyor). Üç çocuk olduktan sonra kocası vefat ediyor. Üç çocuğu büyütüyor. Adam körmüş. Davut Ağa neneme kalan mirasa el koyuyor. Nenemin 3 çocuğu (bir kız iki erkek) küçük olduğu için evlendirmiyor. Çocuklarıyla birlikte yalnız yaşamaya başlıyor. Kız kardeşini de başka bir kocaya veriyorlar. Mazıdağı'nda sık sık görüşüyorlar kız kardeşiyle. Aşırı Müslüman olmuştu. Bizden çok daha Müslüman olmuştu. Korkudan mı, psikolojik mi bilmiyorum. Kur'anı okurdu, 5 vakit namaz kılardı. Bence korkudan yapıyordu.

Nizam'ın babaannesinin yaşadıkları, o koşullar içinde bir başına kalan kadınlar için adeta hayatta kalmanın tek yolu olan evlenmeye karşı direnmenin ne denli zor olduğunu gösterir. Nizam'ın babaannesinin çocukluğunda yaşanan olayları ve isimleri net bir biçimde hatırlaması, travmanın sonraki yaşamını nasıl belirlediğini de gösterir:

...Belli aralıklarla çocuklarını kaybeden Ermeniler onları aramak için köy köy dolaştıklarında burdaki kafileden kopan çocukları sahiplenen Müslümanlar o zaman onları zorla saklıyorlardı. Kendi deyimiyle kıpkırmızı saçlarım vardı, köyün en güzel kızydım. Dul kaldıktan sonra beni birçok kişi istedi ama çocuklarımı büyütme için evlenmedim, evlenmemek için Davut Ağa'ya karşı çıkıyor. Nenem dul kalınca çevre ona hoş bakmıyor.

Ama kız kardeşinin kocası tanınmış biri olduğu için kimse karışmıyor ona. Benim duyduğum kadarıyla bir çok kez de kapılarına dayanıyor. Nenem buraya geldiğinde Kürtçe bilmiyordu. Çok iyi Türkçe biliyordu. Tercümanlık yapıyordu Kürtlere. Kürtçeyi sonradan öğreniyor. Orada yaşamaya başlıyor. Arada bir bize Türkçe şarkılar söylerdi: 'Bindim taziya, gittim yazıya, çakmağı mumları yaktım da...' diye başlayan. Bir gün Mazıdağı'ndan bir adam nenemi sık sık ziyarete geliyor. Adam Fransa'da yaşıyormuş, oğlu da burada. Gizlice konuşurlardı. Biz geldiğimizde konuşmayı kesiyorlardı. Bir gün 'Kardeşinin Fransa'da hayatta olduğunu' ağzından kaçırdı. Sonra kardeşlerine ulaştırmak için bir mektup yazıyor. O söylüyor ben daktiloda yazıyorum. Çok geç öğrendim. Askerlikten geldikten sonra. 76-78 arasında öğrendim. Siyasi hareketin etkisiyle öğrendim. Araştırma yaparak öğrendim. O adam sık sık görüşmeye geldiği zaman da şüphelendik. O'na söz vermiştim memleketine götüreceğim diye. Gittim köyleri havaalanı olmuş. Babam benden daha önce öğrenmişti. Babam da kimsesiz olduğu için boynu bükük biriydi.¹¹⁷

Yukarıda yer verilen anlatılar, soykırımdan hayatta kalanların büyük çoğunluğunu oluşturan kadınların göç sırasında yaşadıklarına ve hayatta kalmak için başvurdukları direnme yollarına ışık tutmaktadır. 1915'in üzerinden neredeyse yüz yıl geçmiş olmasına rağmen kadınların katliamlar sırasında ve sonrasında yaşadıklarına ilişkin yeni tanıklıklar gün ışığına çıkmaya devam etmektedir. Tarihçi Ümit Kurt ve gazeteci Alev Er'in çok yakın bir tarihte Paris'teki Nubaryan Kütüphanesi'nde açığa çıkardıkları, 24 Nisan 1915 tarihinde gönderildiği ölümden bir hastanede saklanarak kurtulan Ermeni yazar Zabel Yasayan'ın kaleme aldığı 11 sayfalık

¹¹⁷Babaannesini Meryem'in Ermeni olduğunu çok geç öğrenen ve hikayesini benimle paylaşan torunu Nizam Bey, babaannesinin kendisine okuyarak yazdırdığı mektubu büyük incelik göstererek görüşme sırasında bana verdi. Meryem'in hiç bir zaman adresine gönderilmemiş olan bu mektubu çalışmanın sonunda bulunabilir.

raporda kadınlara yaşatılan katliamlar, zorla kaçırmalar, toplu tecavüzler, evlendirmeler ve tüm bunlara karşı kadınların verdiği mücadele ayrıntılı bir şekilde yer bulmaktadır. Çalışma kapsamında yapılan görüşmelerle aynı doğrultuda Yesayan, bir Müslümana satılmanın ya da teslim edilmenin, kadınların katliamdan ya da toplu tecavülden kurtuluşunun tek yolu olduğunu iler sürer. Yesayan tebliğinde, tehcir kararına uyan erkeklere isyan eden, evlerini ateşe vererek, zehirle veya çocuklarıyla birlikte kendisini Fırat'a atarak ölümü seçen kadınlardan, silah kuşanıp aktif biçimde direnen kadınlara kadar şiddete karşı kadınların mücadele pratiklerine de ayrıntılı biçimde yer vermiştir. ¹¹⁸

1915 sürecinde Derik Ermenilerinin hayatta kalmak için izledikleri diğer bir yol da müslüman olmak ya da Müslümanlaştırılmaktır. İnancından vazgeçerek Müslümanlaşan/Müslümanlaştırılan Ermenilerin bir kısmı daha sonra kendi dinine dönse de, anlatılara bakıldığında çoğunluğun Müslüman kalmaya devam ettiği görülür. Kızile Köyü'nden alınıp Müslümanlaştırılan Heci Besé'nin, görüşme yaptığım Gernas'ın aktarımıyla, 'Hacca' gittiği öğrenilmektedir. Her Müslümanın gerçekleştiremediğini sonradan Müslüman olan Heci Besé'nin gerçekleştirmesi dikkat çeken bir ayrıntıdır. Sonradan Müslüman olan Heci Besé'nin dini pratiği, Nizam'ın yukarıda babaannesi için söylediğiyle de örtüşür biçimde, 'Herkesten daha çok dindardı' sözüyle özetlenebilir. Dedesi eşini kaybederek katliamdan kurtulmuş olan ve Arsen'in müslümanlaştırılma olgusuna dair aktarımı da şöyledir;

¹¹⁸ Yesayan kaçırılan kadın, genç kız ve çocukların sayısının kesin olmamakla birlikte 200.000'i bulunduğunu ileri sürer. Raporun çarpıcı bir bölümünde şu bilgiler yer almaktadır: 'Birçok kadın ve çocuk, doğdukları şehir ve köylerden kaçırıldı. Bu sırada komşu Müslümanlar onlara gelip saklamayı önerdi. Yaşadıkları panik sırasında başıboş çocuklar anında kaçırıldı, genç kızlar zorla götürüldü. Erkekleri kadınlardan ve çocuklardan ayırdılar; erkekler acımasızca katledildi.' (...) 'Çocuk, genç kız ve genç kadınlarsa caniler tarafından kaçırıldı. Bu onursuz durumdan kaçmayı başaranlar, bu kez de yollarda öldürüldü. Konvoylara refakat eden jandarmalar, onları 1-2 gün yürüttükten sonra bir su kaynağı yanında durduruyor, ama su içmelerini engelliyorlardı. Suyu kavuşma izni elde etmenin bedeli, bilmem kaç tane bakire ya da genç kızın kendilerine teslim edilmesiydi. Bu korkunç yöntem sistematik biçimde uygulandı' Raporun içeriği için bkz.: Ümit Kurt, Alev Er, 'Bu Feryat Yüz Yıldır Duyulmayı Bekliyor.', Agos, 21.08.2014, <http://www.agos.com.tr/haber.php?seo=bu-feryat-yuz-yildir-duyulmayi-bekliyor-agosun-manseti&haberid=7921>. (e.t.: 24.08.2014).

Cevizpınar'da vardı (Ermeniler). En fazla Kale Mahallesi'nde vardı. Bir de Dağ Mahallesi'nde vardı. Yani şu anda hatırladığım kadarıyla o mahallelerde oturuyorlardı. Onlar mesela kendi aralarında yaşayan Hristiyanların çoğunu ya öldürdüler ya da Müslüman yaptılar. Mesela Mala Seide Behe diyorlar kaynaklar. Ondan sonra Ezize Kurko Evet. Bunlar köken olarak Ermeni idiler. Sonradan Müslüman şey oldular. Başka mesela şeyler vardı. Mala Boğdo vardı. Boğdolar. Onlar da köken olarak Ermeni'dirler. Onlar da Müslüman oldular. Katliam döneminde.

Müslüman olan bazı Ermeniler için Derik'te yaşamının yine de kolay olmadığını Arsen kendi dedesinin yaşadıkları üzerinden şöyle dile getirir;

Dedemin ismi Brahimi Mehelim (muallim). Zaten bize Mala Mehelim diyorlar. Böyle demesinin nedeni dedemin öğretmen olmasındandır. O şeyde Mardin Deyrül Zaferan'da eğitim görmüştü. Ondan sonra o bütün imamlar olsun şeyler olsun dedemin elinden geçmişti. Dedem onları eğitmişti. İşte katliam döneminde dört defa onu şeye götürüyorlar. Kafilenin içerisine. O dönemin kaymakamı şey diyor. Onun öldürülmesine gönlü razı olmuyor. Böyle bir adamı nasıl götürceksiniz? Nasıl öldüreceksiniz bu adamı? Bu adam öldürülecek adam mı? Yani Derik'te okuma yazma bilen kişi bu. Kaymakam dört defa o kafilenin içerisinde onu çözmüş getirmiş. En sonunda bakıyor ki Kaymakam şey oluyor, şeyi kalmadı. Yani yapabilecek bi rşeyi kalmadı. Kaymakam ona söylüyor. Ya diyor Sofii İbrahim diyor. Zaten imamlara herşeyi sen öğretiyorsun. Ortalık biraz şey oluncaya kadar de ki 'ben Müslüman olmuşum'. Demek ki onun canı da tatlıdır. Tamam demiş. Ben artık

imam oldum. O zamandan beri ona Sofi İbrahim diyorlar sonra. Ortalık yatıştıktan sonra tekrar Hristiyanlığa geri dönüyor.

Kavgada tekrar Hristiyan oluyor. Bir kavga olmuş. Bir aileyle kavgamız olmuş. O zaman da bizim amcalarımız onlara üstün geliyor. Kavga ettiği aileye karşı. Ondan sonra onlar bağıryorlar, yardım istiyorlar işte 'ey Müslüman halkı , ey Müslüman halkı bir tane fille bize baskı kurdu.' Orda milletin çoğu onlarına galeyanına geliyor. Onlara destek veriyor. O kavga esnasında da benim amcamın kafasına birisi sert bir cisim vuruyorlar. O zaman amcam orda vefat ediyor. Sonra dedem de şaşıkını (imamın taktığı sarıktan bahsediyor) atıyor ve ben bundan sonra Hristiyanım elinizden ne geliyorsa gelsin Hristiyanım.

Arsen'in anlatıları sayesinde, 1915 sırasında Derik'te yaşanan acı, yıkım ve asimilasyonun boyutu hakkında bilgi sahibi olmak mümkün olmaktadır. Tilbisim'da yapılan görüşmede Xatun'un¹¹⁹ 'Müslümandı. Ama insanlar Zeré'nin Müslümanlığa inandığını zannetmiyorlardı. Abdullahın karısı Farma da öyledir Müslüman olduğuna kimse inanmıyordu. Ma biz şimdi fille olduk diyebilir miyiz? Hayır. O da öyleydi işte. Kimse namaz kıldığını görmedi...' sözleri, yukarıda anlatılan olgunun iç yüzüne dair bilgi sunmaktadır.

4.3 1915'ten Sonra Malların El Değiştirilmesi ve İnanç Mekanlarının Tahribi

1915'te yaşananların temel amaçlarından biri, birçok tarihçiye göre malların el değiştirmesidir. Emval-i Meturke¹²⁰ adı altında, Ermeni sermayesinin Müslümanlaştırılması (

¹¹⁹ Xatun görüşme sırasında 75 yaşında olduğunu dile getirmiştir. Okuma yazması olmayan Xatun'un görme engelli olduğu gözlenmiştir. Görüşme Xatun'un anadili Kürtçeyle gerçekleştirilmiştir.

¹²⁰ Emval-i Meturke ile ilgili yapılan kapsamlı çalışmalar için bkz: Uğur Üngör and Mehmet Polatel, *Confiscation and Destruction: The Young Turk Seizure of Armenian Property*, Continuum International Publishing Group, New York, 2001; Hilmar Kaiser, *The Extermination of Armenians in the Diarbekir Region*, Ed.: Cem Tüzün, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

daha çok Türkleştirilmesi) amacıyla çıkarılan yasada, tehcir yoluyla sürgüne gönderilen Ermenilerin ve mübadele yoluyla sınır dışı edilen Rumların ardında bıraktıkları taşınmaz mallarına devlet tarafından el konulması ve daha sonra bu malların bir kısmının devletle işbirliği içerisinde olan yerel güçlere paylaşılması planlanmıştır. Bu uygulamaların gerek devlet eliyle gerekse Derik örneğinde görüldüğü gibi yerel halk tarafından gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür.

Alan çalışması süresince Derik'te bulunan devlet dairelerinde, özellikle Tapu Müdürlüğü'nde yapılan taramada en eski bilginin 1960 yılından kalma tapu kayıtlarına dayandığı ortaya çıkmıştır. Bunun gerekçesi olarak ise, 1950'lerin sonunda sel baskını sonucu belgelerin hasar görmesi gösterilmiştir. Bu sebeple, Derik'te gerçekleşen bu uygulamaya dair ancak ikincil kaynaklardan bilgi edinilebilmiştir.

Sait Çetinoğlu Derik'te el değiştirilen bazı malları şöyle belgeler;

4 Haziran 1951

Derik Sulh Yargıçlığı'ndan

*'Derikli İsa oğlu Musa Dalbudak tarafından Yargıçlığımıza ikame ettiği zeytinlik tarlasının adına tesciline dair Derik Sulh Mahkemesi'nde yapılan duruşmada; müdebbih yer garp mevkiinde vaki zeytinlik tarlasının davacı adına tescili yapılacağı'*¹²¹

16 Ağustos 1951

Derik Sulh Yargıçlığı'ndan

¹²¹ Sait Çetinoğlu, 'Mardin 1915: Bir Yıkımın Patolojik Anatomisi', Önsöz, Y. Ternon, a.g.e. içinde, s. 43.

'Derik'in Dağ Mahallesi'nden Seydoş oğlu Mehmet Karadağ tarafından ikame olunan tescil davasının Derik Sulh Hukuk Mahkemesi'nde yapılmakta olan duruşmasında, 5 parça gayri menkulün kendi adına tescili istenmektedir'.¹²²

Sait Çetinoğlu'na göre, yukarıda adı geçen iki isim de Teşkilat-ı Mahsusa'ya bağlı El Xamsin üniformalı Kürt reisleridir. Çetinoğlu bu kişilerin kıyımdan sonra köylerinde mal mülk edindiklerini iddia eder.

Yapılan görüşmelerde de 1915'ten sonra malların el değiştirmesinden sıkça bahsedilir. Derik'te yapılan görüşmede Bawer durumu şöyle izah eder;

Derik'te tam olarak hangi şemaya göre dağıtıldığını bilmiyoruz. Ama mesela Diyarbakır'da Pirinççiler var, Pirinççiler burada Zeytinpınar'dan Beyruk üzerinden Karacadağ'a uzanan çok geniş bir sahada toprak sahibi olmuşlar. Bunun mekanizmaları tam olarak nedir bilmiyoruz. 30'lu yılların başına kadar çok geniş bir arazi Pirinççilerin tasarrufundaydı. Sonra aniden bunlar bunları dağıttılar bir kısmını sattılar. Bunların önemli kesimi Ermenilerden kalma topraklardır. Güneyde ise Kızıl Köyü Ermenilerden kalmadır. Sonuç itibariyle bu topraklara el koyma faaliyeti devletin kontrolünde ve yerel iktidar sahiplerinin tasarrufunda bir şekilde paylaşılmıştır. Bunun tam olarak nasıl olduğu devlet kayıtlarından vardır ancak devlet kayıtları da gizlidir.

... Ahmet Beg var, Karaşinler var, Tacarlar var. O Kızıl ve aşağısı hala da herkesin arazisi onun adına kayıtlı değildir. Hisse sahipleridir. Bir tür hisse dağıtılmıştır oradakilere. Hisseleri oranında ama hisselilerin işaret etmediği yerlerde toprak sahibidirler. Yani Şabana'da arazi sahibidir. Fiilen Şabana Köyü etrafındaki arazileri tasarrufu onun elindedir. Ama hisseleri Kızıl'ı

¹²² Ibid.

gösteriyor. Kızıl Köyü'nde herhangi bir arazi gösteriyor. Onun için de bir türlü, kadastro da girdiği halde bir türlü bu sorun hala çözülmüş değil. Diyelim ki falan bölgenin yüzde 3 hissesi vardır onda. Ama kullandığı toprak tapunun gösterdiği yer değildir.

Bir çok bölgede olduğu gibi, Derik'te de durum malların el değiştirmesiyle sınırlı kalmaz. Ermenilere ait kiliselerin akıbeti Ermeni Harutyun¹²³ tarafından şöyle anlatılmıştır;

... Yani 7 tane kilisemiz şu anda hepsi ev olarak işgal edilmiş. Kesra Mala şey.. Özdoğanlar oturuyor şu anda. Emere Kutik. Özdoğanları tanırsınız herhalde . Abdulkadir Özdoğan. O da bizim dönemde öğretmendi. Zeynep vardı onun kardeşi. Şimdi Adana'da oturuyorlar. Şu anda elimizde 1 tane kalmış. O da resmiyette ibadethane değil.

Yukarıdaki anlatıya uygun duruma Tilbısım köyünde de rastlanır. Önceden yerel halk tarafından kilise olduğu söylenen yapının daha sonra camileştirildiğini Turcel¹²⁴ şöyle aktarır;

Önceden buradaki cami kiliseydi. İçinde bir çeşmesi vardı. İnsanlar tursili çamaşırlarını alıp orda yıkarlardı, davarlarını içeriye sokup su içirirlerdi. Sonra Hacıların ailesi (Hacı Mehmet Salih Orman'dan bahsediyor) cami yaptı orayı. Ambarı vardı içinde onu da yıktılar. Sonra minaresini diktiler. Ben gittim kazdım ve yağlı boya getirdim boyadım. Fakat adını ben yazmadım.

Derik'te yapılan görüşmede Şiyar, 'şu an mevcut olan kilisenin dışında Derik'te daha önce başka kiliseler de olduğunu' söylemiş ve gençliğinde 'var olan kilisenin bir aile tarafından

¹²³ Harutyun, görüşme sırasında 59 yaşında ve ilkokul mezunu olduğunu söylemiştir. Görüşme Türkçe olarak gerçekleşmiştir.

¹²⁴ Turcel, görüşme sırasında 80 yaşında ve ilkokul mezunu olduğunu dile getirmiştir.

yıkılıp ev yapıldığını’ belirtmiş ve *‘yıkım sırasında Derik’te yetkili kimselerin kayıtsızlığından’* da bahsetmiştir.

Derik’te şu anda mevcut olan kilisenin adı *Dera Sor*’dur (Kızıl Kilise). Daha önce *Dera Sor* kilisesinden başka kiliselerin de olduğu ifade edilmektedir. İstanbul’da yaşayan Harutyun ise, mevcut kiliseye geçmişte devlet tarafından el koyulma hikayesini ve sonrasını şöyle anlatır;

En azından 1915’e kadar Derik’te, Derik’in merkezinde 5 kilise 3 tane Ermeni okulu vardı. Derik’in köylerinde de ikisi manastır ikisi kilise olmak üzere dört tane vardı. Toplamda 9 tane kilise vardı. Bu manastırlardan birisi Metinan manastırı, diğeri de Dera Çole yani ‘Çöl Manastırı’ idi.1915’ten 1955’e kadar Derik’te kilise de yoktu. Çünkü bütün kiliseler özel idareye devredildi. Zaten son kalanı da askerler ahır olarak kullanmışlar.1915’ten 1950’ye kadar asker ahır olarak kullanıyor. 1955’te devlet kiliseyi satışa çıkardılar. 1955 yılında şimdi Derik’teki Surp Kevork Kilisesi özel idare tarafından açık artırmayla satışa sunuldu. Satışa sunulunca bizim dedelerimiz, babalarımız, büyüklerimiz kendi paralarıyla kendi kiliselerini satın aldılar. Yani biz 9 kilisemizden biri olan Surp Kevork Kilisemizi 1955 yılında devletten, özel idareden 5.500 liraya satın aldık. Şimdi kiliseyi aldılar, mütevelli heyetini oluşturdular ama 1936 mal beyannamesine göre kiliseyi kilise olarak tescil etmeye hakları yok. Çünkü 36’da bir mal beyanamesi çıkmış, tüm vakıflar, işte gayrimüslimler mallarını beyan ediyorlar, daha sonra mal edinme hakları yok. Ve bizimkiler de kiliseyi alıyorlar 5.500 liraya. Mütevelli heyetini kuruyorlar ama kaymakam onlara diyor ki ‘bakın’ diyor. ‘Eğer mütevelli heyetini kurarsanız, burayı kilise olarak tescil ederseniz, ilerde sizden alınabilir’. O zaman ne yapmak lazım? Güven üzerinden birisinin adının üzerine tescil etmek lazım! Kiliseyi ev

olarak Garabet Keçecioğlu adına bizimkiler tapusunu yapıyorlar. Daha sonra Mayıs 2005'te ona bir ek madde geldi. Bu maddeden yola çıkarak şu andaki Derik'teki kilise ve mezarlığımız vakıflara bağlandı. Yeni bağlandı.

1950 gibi yakın bir tarihe kadar bizzat devlet eliyle ahır olarak kullanılan Ermenilere ait bir ibadet mekanının, yine Ermeniler tarafından, kendi aralarında topladıkları para ile devletten satın alınışına dair bu trajik hikaye, Türkiye'de devletin gayrimüslim yurttaşlarının temel haklarına ve inanç ve ibadet özgürlüğüne nasıl yaklaştığını özetlemektedir.¹²⁵

Gasp edilen ibadet yerlerinin yanı sıra, ev ve boş arazilerin dışında Derik'te el değiştiren mallardan biri de zeytinliklerdir. Derik ilçesi, coğrafi bakımdan zeytin üretimi için uygun koşullara sahiptir. Alan çalışması boyunca yerel halk, Derik zeytininin geçmişinin çok eskilere dayandığını ve Ermenilerden kalma olduğunu sıklıkla dile getirmiştir. Yapılan görüşmelerde, el değiştirmenin zorunlu ya da ekonomik kaynaklı olup olmadığı anlaşılmasa da, görüşmeciler zeytinciliğin geçmişten beri Ermenilerin uğraşı olduğunu vurgulamıřtır¹²⁶.

Derik'te yapılan görüşmede, Bawer zeytinciliğin Ermenilerin bölgeden gidişinden sonra hiç ilerlemediği fikrindedir;

Kürtler Ermenilerden devraldıkları zeytinciliği de, bağcılığı da son yıllara kadar geliştirmediler. Nasıl devraldılarsa öyle tuttular. son 10-15 yıl öncesine kadar Ermenilerden kalan bağlar nasılsa hala öyleydi. Bunları yenilemek, alanını genişletmek, yeni bağlar oluşturmak gibi bir dertleri

¹²⁵ Türkiye'de Ermenilerin ve diğer gayrimüslim cemaatlerinin karşılaştıkları inanç ve ibadet özgürlüğü ihlalleri ve özel olarak ibadethanelerin amacı dışında kullanılmasına ilişkin olarak bkz.: Norwegian Helsinki Committee: Freedom of Belief Initiative, The Right to Freedom of Religion or Belief in Turkey, Monitoring Report 2013, İstanbul, January 2014, http://nhc.no/filestore/Publikasjoner/Rapporter/2013/Report_3_13_eng_web.pdf. (e.t.: 24.08.2014).

¹²⁶ Yıllar önce Derik'ten İstanbul'a göç eden Derik'li Ermeni'nin yeniden zeytin üretimi için geri dönüşünü anlatan haber için bkz: Mahmut Wenda Koyuncu, 'Tamamen Doğal Bir Geri Dönüş', 11.06.2014, <http://www.agos.com.tr/tamamen-dogal-bir-geri-donus-7424.html>.

olmadı. Zeytincilikte de öyleydi. Geleneksel nasıl devralsaydı öyle sürdürdüler.

Görüşme yapılan Ermenilerden Arsen ise, zeytinciliğin esasen Ermenilere ait bir ekonomik uğraş olduğunu doğrular:

Derik'teki zeytinler Ermenilerin malıdır. Hemen hemen 1000 seneden fazladır. Çünkü bizim Xab bölgesinde bahçelerimiz vardı. 2 bahçe 4 tane de zeytinlik. Babam böyle şeyleri çok seviyordu. O Birka Osmane Silo vardır. Birka Osmane Silo'un üstündeki bahçe bizimdi. Remzi Alaslar almıştır. Ondan sonra bu yukarıda şey vardı bi bahçe vardı. Aşe Mala Melo 'nun üstündeydi. O da bizimdi. Şu anda Fesih'in babası almış. Mehmede Kado. 4 tane zeytinliklerimiz vardı. Girişte. Xetibe Bekir vardır. Şeyde evleri vardır. Xaba giderken. O piranlıdır. O zeytinliklerin başındakiler de bizimdi. Zeytune Emine Guro diyorlar. Onlar hepsi bizimdi. Sonra işte babam İstanbul'a göç etti. Dedi bana para lazımdır. Kendi payını satıp kardeşim okula gitti onun yurt parası. Bi benim hissem kaldı. Artık o da bakımsızlıktan şey etti. Ben de millete veriyordum bize bir şey gelmiyordu. Ben de kızdım o zaman gittim sattım. Yani oralar şeylere aitti. Ermenilere aitti.

Yukarıda aktarılan görüşmeler bir bütün olarak ele alındığında, Derik'te çeşitli yollarla malların el değiştirdiğinin hem Kürtler tarafından kabul edildiği hem de Ermeniler tarafından dile getirildiği görülür. Bunun yanı sıra 1915 süreciyle başlayan Hristiyan ibadethanelerinin camileştirilmesi olgusu Derik'te de yaygın olup; bunun dışında kiliselerin yıkılıp konut yapılması, alan çalışması sırasında Kızıl Köyü'nde de gözlemlendiği gibi kilisenin tavuk kümesi olarak kullanılması, üzerine ev yapılması veya avlusunda ev pişirilmesi de sıkça rastlanan tahribat biçimleridir.

4.4 Kürtlerde Geçmişin İnkarı, Ermenilerde Geçmişin izleri

1915 sürecinde Ermenilere yönelik uygulanan politikalar her ne kadar devlet eliyle tasarlanmış ve yönetilmiş olsa da, Kürtlerin önemli bir kesimi bunların uygulanmasında rol almıştır. Bu olgu günümüzde Kürt sivil toplum kuruluşları ve Kürt siyasi örgütleri tarafından da kabul edilmektedir. Bununla birlikte temel argüman olarak ileri sürülen ‘*Katliama katıldık, ama cahillikten dolayı kullanıldık!*’ söylemi bize yeni bir tartışma alanı açmaktadır. Geçmişteki yıkımların failliğinden kendine pay biçmeden sığınan bu söylem, önümüzdeki yıllarda belki de Kürtlerin çokça tartışması gereken sorumluluk konusuna kapı aralamaktadır. Çalışma çerçevesinde Derik’teki Kürtlerle yapılan görüşmeler de bu tartışma alanına katkı sunar niteliktedir.

Stanley Cohen, tarihsel inkarın kişisel yaşam hikayelerinde hafızanın unutulması ve hatırlananların bastırılması olduğunu söyler. Hatırlamak istediğini konuşmak genel bir durumdur¹²⁷. Bu tespit, tarihsel inkarın hala devam ettiği 1915 katliamının yaşandığı Kızılda yapılan görüşmede Gernas’ın söyledikleriyle anlam kazanmaktadır;

Ve ailemizde babamız dedemiz ecdadımız, birbirlerine devretmişler. Baba oğluna devretmiş, bugüne kadar hep kendi topraklarımızda kendi tertibimiz ve marifetlerimizle bir eksiklik kötülük veya zarar vermedik kimseye...Hükümete de karşı çıkmadık. Hükümet bizimle oturup kalkıyordu. Ne varsa hükümet bize tebliğ ederdi, biz de ona göre hareket ederdik.

¹²⁷ Stanley, Cohen, *States of Denial : Knowing About Atrocities and Suffering*, Polity Press, Cambridge, 2009, s. 12.

Hamidiye Alayları'nda reis olan Ahmet Beg'in köyü, daha önceki bölümlerdeki görüşmelerde de belirtildiği gibi, 'malların el değiştirdiği köylerden biridir'. Gernas'ın anlatısı dikkatli okunduğunda, hem geçmişte yaşananları bir ölçüde kabullenme hem de bilincin açığa çıkardığı inkarı birlikte görmek mümkündür. Aynı kişi görüşme esnasında Ermenilikle ilgili konuşulduğunda, hem kendi köyünde yaşayan Heci Besé'den hem de çevre köylerde yaşamış olan Müslümanlaştırılmış Ermenilerden bahsetmesine rağmen, kendi eşinin Müslümanlaştırılmış bir Ermeni olduğunu söylememiştir¹²⁸. Görüşmecinin yukarıda dile getirdiği inkar ile görüşme boyunca, konu dahilinde olmasına karşın eşinin Müslümanlaştırılmış Ermeni olduğundan bahsetmemesi arasında önemli bir ilişki vardır. Söze dökülmekten kaçınılan bu durumun, geçmişte yaşanmış olan ve inkar edilmesi dolayısıyla etkisi halen süren bir deneyime ilişkin olduğu söylenebilir. Diğer yandan dile getirmediği, biraz da günümüzde yaşanan bir gerçeğin de inkarıdır. Geçmişin inkarıyla şimdinin inkarı arasında gerçek bir sınır yoktur.¹²⁹

Yapılan görüşmelerde Kürtler genel olarak 1915'te kendi aşiretlerinin doğrudan aktif rol aldığı dile getirmemiştir. Ayrıca katliama kimlerin katıldığı sorusuna da, yaygın olarak muğlak bir biçimde başka aşiretlerin ismi zikredilerek cevap verilmiştir. Bazı görüşmelerde ise, yıkıma katılan aşiretlerden ziyade, 'kurtarıcı' olarak görülen aşiretlerin isimleri verilmiştir. Bawer'le yapılan görüşmede de bu söyleme rastlamak mümkündür;

Derik'te hiçbir aşiret aktif olarak 15 kırımına katılmadı. Derik'teki aşiretlerden hiçbiri katılmadı. Bazı bireyler aşiret kararı olmadan bazı bireyler katliamlarda rol oynadılar. Orada belki ikiye bölmek lazım.

Derik'te bir tane Samhat Mahallesi'nde yoğunluklu yaşardı Ermeniler. Bu

¹²⁸ Kızıl'da yaptığım bu görüşmede, anlatıcıya 'Müslümanlaştırılmış Ermeni var mı?' sorusunu tekrar tekrar yöneltmeme rağmen kendi eşinden bahsetmemiştir. Bu bilgiyi aynı köyden başka bir kişiyle yaptığım görüşmede edindim.

¹²⁹ Stanley, Cohen, a.g.e s. 117.

her iki aşiretin ileri gelenleri Ermenileri, özellikle çocukları, kadınları koruyucu bir tavır almışlar. Bunların başında Hacı Necim gelir. Necimoğullarından. Kendi kasrının alt tarafında sayısını tam bilmiyoruz bir ermeni nüfusunu katliamdan kurtarmış. Ama aynı aşiretten Mala Melengi var. Bunlar kırımaya katılmışlar. Ermeni çocuklarını dağlardan savurarak atmışlar. Özellikle ...(anlaşılır değil) ailesinden olanları. Aynı aşirettendir ve birkaç baba ötesinde de amca çocuklarıdır. Hacı Necim 'le Melengiler. Yine aynı aşiretten Kadir Aşo'nun Kadir Muhammed Kade Aşo Özzaydınlar kilisenin papazını öldürdüğü söyleniyor. Hatta sırtına alıp gezdikten sonra papaz düştükten sonra öldürdüğü söyleniyor. Şimdi bu her üç tutum da aynı aşiretten insanların. Aşiretin ileri gelenlerinin reislerinin tutumlarına baktığınız zaman, Derik'te hiçbir aşiret reisi Ermeni kıırımına fiilen katılmamış, vaaz vermemiş. Burayı bilinçle korumuştur aşiret reisleri. Koremans'a kayıtsız kalmıştır. Çoğunlukla gözlemci durmuşlardır Derik'in aşiretleri. İzlemişler, izledikleri bir diğer nedeni de o dönem Ermenileri korumaya kurtarmaya çalışmak suç ilan edilmiş. Devlet bu yönden tehdit etmiştir. Onun için sen hümaniter biri olarak Ermeni komşunu kurtarmaya çalışırsan devlet tarafından cezalandırılmayı, hatta öldürülmeyi göze almalısın. Böyle bir terör ortamı da var. Ona rağmen fırsatını buldukları yerde özellikle çocukları, kadınları koruyup kurtarmaya çalıştıklarını görüyorum. Ama aşiret içinde bazı insanların fiilen bu katliama katıldıkları da bir vakia. Hem talan amacıyla, hem dini hırsla belki toplumda kendine yer açmak için bu tip insanlar bu kırimda yer almışlar. Ama Sanmahmudan Mahallesi bölgesinde Süryanilerden bir kişi kurtulmuş.. Bu Süryanilerden

bir kişi yaşıyor. Diğerlerinin hepsi öldürölmüş. Bu aşiretlerin tutumunu da izlemek, karışmamak olarak nitelemek mümkündür. Ama hiçbir Derikli Kürt aşiretinin aşiret kararıyla kıırma katılmadığını gözliyoruz.

Bawer'in bu anlatsında, başlangıçta hiçbir aşiretin aktif olarak 1915 katliamına katılmadığını dile getirmesinin ardından, aralarında katılanların da olduğunu söylemesi dikkat çekicidir. Daha önce de dile getirildiği gibi, Deriklilerin hafızasında yer edinmiş, *Poze Mancele* olarak bilinen tepede yapılan katliam da kolluk kuvvetleri eliyle değil de, Derik'te yaşayan Müslüman Kürt biri tarafından işlenmiştir. Yukarıdaki her iki anlatıdan yola çıkarak, en azından Derikli Kürtler özelinde, 1915 sürecinde gerçekleştirilen katliamlardan dolayı sorumluluk almakla, bu sorumluluğu reddetmek arasında ikircikli bir tavır sergilendiği söylenebilir.

Cohen, yeni Ermeni jenerasyonunun özellikle 1965'ten sonra, vahşetin 50. yıldönümünde suskunluklarına son vererek yaşananları telaffuz etmeye başladıklarına dikkat çeker¹³⁰. Öncesinde hem Türkiye'de hem de dünyanın dört bir yanına dağılmış olan Ermeniler, soykırımı yüksek sesle dile getiremiyorlardı. Ermeni Diasporası, soykırımın 50. yıldönümünde dünyanın unuttuğu soykırımı hatırlatmak için önemli adımlar atması gerektiğinin farkına varır¹³¹. Bunun üzerine Beyrut'ta 85.000 Ermeni bir araya gelerek büyük bir miting düzenler. Aynı gün Atina'da, Buenos Aires, Ermenistan, İtalya, Kanada, Suriye, Avustralya'nın yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri'nin birçok bölgesinde de on binleri bulan anma mitingleri gerçekleştirilir¹³². Aris Nalcı'ya göre organizasyon'un Lübnan'da başlamasının nedeni entelektüel birikimin gelişmiş olmasının yanı sıra Taşnaklar, Hınçaklar ve Ramgavar gibi Ermeni hareketlerin orda örgütlü olmasıdır¹³³. 1915 sürecinden sonra

¹³⁰ Stanley Cohen, a.g.e, s. 135.

¹³¹ Michael Bobelian, *Children of Armenia : A Forgotten Genocide and The Century-long Struggle for Justice*, New York, 2009, p. 125

¹³² Ibid.

¹³³ Aris Nalcı, <http://agos.com.tr/dunyanin-ermeni-soykirimiyla-tanistigi-yil-1965-6969.html> , (e.t : 15.09.2014)

hayatta kalmayı başaran ailelerin olayları kendilerinden sonraki kuşağa aktardıklarını Derik Ermenilerinin anlatımlarında da görmek mümkündür. Görüşmelerdeki anlatılarda bir olaya gönderme yapılırken ‘1915 öncesi’ ve ‘1915 sonrası’ olarak zamanın ikiye ayrılması sıkça kullanılmıştır. Harutyun, Arsen ve Garen’le¹³⁴ yapılan görüşmelerin birçok yerinde cümleye böyle başladığı gözlenir;

...Yani bizden önce tarihte yaşanmış olan sıkıntılar, bizden çok şeyi alıp götürdü. En azından 1915’e kadar Derik’te (1915 dedikten sonra uzun bir duraksama oldu), Derik’in merkezinde 5 kilise 3 tane Ermeni okulu vardı.

... O 1915 felaketinden sonra korunanlar, toparlanıp, yeniden toparlanmaya çalışılırken Varlık Vergisi geldi.

... Anne ve babalarımız 1915’ten kurtarılanlar, kurtulanlar bir araya gelir,

... Tabi 1915’ten 1955 e kadar Derik’te kilise de yoktu

Yukarıda yer verilen kesitlerin oldukça tekrar ettiği bu görüşmelerde , 1915’in bir milat olduğunun ima edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca mensubu olduğu halkı, 1915’i yaşayanlar ve 1915’ten sonra yaşamaya devam edenler olarak ikiye ayırması, kendi gündelik yaşamında da geçmişte yaşananlarla önemli bir bağ kurduğunu gösterir.

Önceki bölümlerde bahsedilen, Nizam’ın babaannesinin aktardıkları ve yazdırdığı mektup üzerinden, Meryem’in yaşamı boyunca 1915’le kurduğu bağın arkasında bıraktığı ailesi

¹³⁴ Garen, görüşme sırasında 49 yaşında ve ilkokul mezunu olduğunu dile getirmiştir. Görüşme Türkçe gerçekleştirilmiştir.

olduğu görülmür. Özellikle gerilla savaşı veren kardeşlerinden¹³⁵ birinin Fransa'da yaşadığı haberini aldığında, geçmişle bağının çok canlı bir biçimde tekrar açığa çıktığını, yine gerek yazdığı mektubunda gerekse Nizam'ın tanıklığında görebiliriz. Hayatta kalmayı başarmış olan ağabey (Fransa'ya kaçtığı için Ermeni ve Hristiyan olduğunu varsayabiliriz), Meryem'in çocukluğunda Harput'tan Mazıdağı'na gelmeden önceki ailesinin önemli bir temsilidir. Bu ağabey, Meryem'in aile bağlarına sıkı sıkı tutunduğu, geçmişin yaşayan bir imgesidir adeta. 1915'i yaşamış ve katliama bizzat tanık olmuş Meryem'in, torunu Nizam aracılığıyla hala hayatta olduğuna inanmaktan vazgeçmediği kardeşine ulaştırmayı arzu ettiği mektubun metni şöyledir¹³⁶;

Değerli Ağabeylerim

Ben çok küçükken belki de doğmamışken Babam Garaabet annem Sara ile kardeşim Kivork KOĞVENK'ten Harput'a bağlı Vartetik'te ikamet etmek zorunda kalmışlar.

Vartetik'te annem SARA babam GARABET Ben Meyrem, Kardeşlerim VARTI, NAZLI, KARAKİR,KİVORK'dan bir aile idik.

Ancak o dönem teyzem HOĞI köyünde idi ve orda eşi BOĞIZ ile birlikte yani sizin köyünüzde ve sizin komşularınızdı. Teyzemin 3 çocuğu ve 2 gelini vardı. Gelinlerden birisi doğum yapmıştı ve adını Çiçek koyduklarını hatırlıyorum. Teyzemin çocuklarından ikisi Amerika'da yaşamakta idiler. Ara sıra Teyzemlere para gönderirlerdi. Katliam sırasında onların Amerikada olduklarını çok iyi hatırlıyorum bu nedenle bu iki çocuğunun ölmemiş olduğunu kesin biliyorum. Teyzem'in adı TEVRİZ idi kocasının adını kesin olmamakla birlikte BOĞIZ idi. Çocukların ve gelinlerin isimlerini bir türlü hatırlayamıyorum ancak gelinlerinin bir çocuğu olduğunda yukarıda söylediğim gibi adını Çiçek koymuşlardı.

¹³⁵ Meryem mektubunda kardeşlerinin askerde olduğunu yazmıştır. Fakat torunu Nizam'ın aktarımına göre iki erkek kardeşi de Ermeni direniş birliklerinde savaşmışlardır.

¹³⁶ Mektup verilen adres dışında olduğu gibi aktarılmıştır. Mektubun daktilo ile yazılmış aslına çalışmanın ekinde yer verilmiştir.

Bizim aileye gelince : Babamın babası Hocabaşı deniliyordu ismini hatırlamıyorum yalnız Hocabaşı denildiğini biliyordum belki de babama Hocabaşı deniliyordu. Ama Koğvenk'ten mal ve mülklerini terk edip Harput'un Vartetik köyüne geldiklerini annem sık sık anlatırdı bana anlattığına göre Koğvenk'ten zorunlu olarak Vartetik'e gelmişlerdi. Ben o dönemler 8-9 yaşlarında idim. Hemen hemen hatırlamamakla birlikte olayları hatırlıyorum ancak kimin ne iş yaptıklarını hatırlamıyorum.

Katliam sırasında Babam bizleri Tosunbey diğе birinin evinde saklıyordu 1-2 gün saklandıktan sonra birgün Tosunbeyin evini jandarmalar sardı ve babamı alıp Müdürlük denilen Koğvenk Cezaevine getirdiler. İki gün tutuklu kaldı ve olayın ikinci günü Annem ile birlikte onu ziyarete gittiğimizde bizi görüştürmediler ancak Annem jandarmaya Elbise ve para verdi 'al bu para ve elbiseleri eşim olan KOVENKLİ BOBİZ GARABET'e ver' dedi babam elbise ve paralı aynı jandarma ile bize geri gönderdi biz tekrar Vartetik'e geldik sabah olur olmaz cezaevinde bulunan tüm tutukluları öldürdüklerini söylediler. Ve yine aynı gün bizleri de alıp bir grup kafile ile yola çıkardılar ben daha evvel hatırlıyorum kardeşim Karakin Ölmüştü. Ama bizleri kafileye dahil ettikleri zaman büyük kardeşim KİRKOR babam yakalanmadan evvel de kendisi ASKERDE'idi. Ancak ben ve küçük kardeşim Vartı, Nazlı annem SARA ile birlikte kalabalık topluluğa katıldık ve jandarmalar bizleri bilmediğimiz uzun bir yolculuğa çıkarmaya çalışıyorlardı. O zaman Annem küçük kardeşim NAZLI'yı alıp köyün içinde bulunan Bir dut ağacının altına o hasta hali ile bırakmak zorunda kaldı onun ölü veya sağ olduğunu bilmiyorum bir hayırsever o ağacın altından almışsa şayet belki şu anda yaşıyordur. Annem benim ve Vartı kardeşimin ellerinden tutup bizlerde kafile ile birlikte yola çıktık. Bir iki gün yürüdükten sonra her kesi öldürdükleri gibi annem'ide yanlarımızdan alıp 25-30 metre bize uzaklıkta bir kaya parçasının arkasına götürdüler kaya parçasından görünmüyordu ama anamın çığlıkları hala kulağımda.

Ailede en büyük ben kalmıştım bana düşen görevde ölmekti diğē hep düşünürdüm ama her nedense yanımda bulunan küçük kardeşim ikide bir yemek istemesi ağlaması bana hayat veriyordu birkaç günlük bir yolculuktan sonra bir gün Mazıdağı'nın bir ağası gelip bizim kafilede yalnız çocuklar kalmıştı zaten kafiledeki kalabalığa bakıp içinde gezdikten sonra beni çağrdı kızım benimle gelirmisin dedi bende hayır dedim Annem ve babamı öldürdünüz beni de öldürün ağa denilen o Adam gidip kafile başkanı olacak o subaya bir şeyler söyledikten sonra subay gelip bu adamla git dedi bende gitmem dedim ağa bana tekrar bak kızım benimle gelirmisin dedi bende hayır dedim ağa bana tekrar bak kızım bizim köye elma, portakal, ekmeκ vs. gibi yiyecekler içecekler var dedi ben zaten açlıktan ölmek üzere idim birde küçük kardeşimi düşünmek zorunda idim kalkıp ağaya benim kardeşimide yanınıza alırsanız sizinle gelirim dedim da kabul etti ve kardeşimle birlikte evine geldik köle olarak çalışıyorduk.

Kardeşim Nazlı'yı hasta olduğu için yolculukta kesin ölür diğē annem onu dut ağacının altına bıraktı. Şu anda kardeşimle birlikte sağ yaşamaktayız insanlık ...

Şu anda kardeşim Vartı ile birlikte hayatta olup yaşamaktayız ikimizde evlenip çocuk torun sahibi olmuş durumdayız ancak tüm bunlara rağmen gözlerim hala kardeşim Hasta Nazlı'yı ve Asker olan Kirkor'ın hayalleri ile yaşamakta ve belki onları görürüm diğē yaşayabilmişimdir.

Bildiğiniz gibi o dönemlerde birçok erkek Amerika ve Fransa olmak üzere gizlendiler ve kaçabildiler. Ümit diğē belki asker kardeşimde kurtulmuştur Adı KIRKOR'idi onu ve diğer kardeşim Nazlı'nın hayatta ve ölü olup olmadıkları konusunda insanlık namına bir bilgi verirseniz çok memnun olurum.

Şu anda bende ve kardeşimde yaşlanmış durumdayız kardeşim o dönemde küçük olduğu için bir şeyler hatırlamıyor ben ölmeden son birkez akrabalarımın birini hiç olmasa görüp ölsem hayattaki tek arzum ve isteğimdir.

Oralarda araştırıp aşağıdaki adrese bilgi verirseniz çok memnun olmakla birlikte beni tekrar hayata bağlayacak gözüm arkada hiç olmazsa ölmeyeceğim.

Selamlarımı saygılarımı sunarım...

Kardeşiniz MERYEM

Freud melankoliden bahsederken, kayıp nesnenin muhtemelen gerçekte ölmemiş/yok olmamış olabileceğinden bahseder; fakat o sevilen nesne olarak yitirilmiştir.¹³⁷ Kişi kayıp nesne etrafında durmadan döner ve yaşam amacını ‘kayıp’ üzerinden şekillendirir. 1915 ve sonrasında Meryem’in yaşadıklarını böyle tanımlamak doğru olacaktır. Öyle ki sahip olduğu yaşama iradesi ve isteği, doğup büyüdüğü ve muhtemelen ölmek istediği mekan sonsuza kadar elinden alınmıştır. Bununla birlikte, mektuptaki anlatımın da gösterdiği gibi, şu ana kadar tek yaşama umudu olarak dile getirdiği, kardeşlerinden haber alma hayali, Meryem’in kayıp geçmişiyile kurduğu bağı şekillendirmiştir.

İstanbul’da yapılan bir diğer görüşmede Harutyun, gündelik yaşam devam ederken geçmişin yarattığı tahribatın ve dört bir yana savrulmanın etkisinin günümüzde hala nasıl somut bir biçimde devam ettiği kişisel bir hikaye üzerinden şöyle aktarılır;

Tabi ki insanın özlemi de yaşadığı topraklarda ömrünü idame etmek yani yaşadığı topraklarda ölmek. O toprağa gömülmek....İnsanın gözü hep toprakta. Ama bizim gözümü doğduğumuz topraklarda gömülmek. Benim dedemin 7 tane çocuğu oldu.

¹³⁷ Bkz. Sigmund Freud, ‘*Mourning and Melancholia*’, Journal of Nervous & Mental Disease, November 1922 - Volume 56 - Issue 5, ss. 243-258. Kayıp ve yas tutma pratikleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: David L. Eng and David Kazanjian, *Loss, The Politics of Mourning*, University of California Press, Berkeley, 2003; özellikle bu kitap içinde Marc Nichanian, ‘*Catastrophic Mourning*’, ss. 99-125.

şimdi 1915 felaketinden dedem de kurtuluyor. Hani Ermeni cemaati mütevelli heyeti başkanı Rızkulla dedem. Dedemin 7 tane çocuğu oluyor. Benim babam Garebet çok şanslı doğduğu topraklarda ölme şansını yakaladı. Derik'te toprağa verdik. Yalnız babamın kardeşleri; halam Hatun İstanbul'da; halam Vartaşmış Halep; amca Vegerdiç Almanya'da Disburg ,halam Meyrem Almanya Köln (amcamla aralarında 600 km mesafe var), diğer amcam Kevork Fransa'da; diğer amcam Hosep Lübnan da yattıyor. Yani 7 kardeş Derik'te doğdu Derik'te büyüdü ve şu anda 7 kardeş 7 farklı coğrafyada yattıyor. Yani 7 kardeşin 7'si yan yana yatmıyor. Yani bu tablo dahi çok düşündürücü.

4.5. Derik'te Günlük Yaşamda Kürt-Ermeni İlişkileri

Yukarıdaki anlatılarda açığa çıkan yıkım ve katliamlardan sonra hayatta kalmayı bir şekilde başaran Ermeniler Derik'te gündelik yaşamlarına dönerler. Bu bölümde, gerek Müslüman Kürtlerin gerekse Hristiyan Ermenilerin anlatıları üzerinden, yıkımdan sonraki yaşamlarında Ermenilerin hangi zorluklarla karşı karşıya kaldıkları ve gündelik yaşamlarında Kürtlerle nasıl ilişkilendikleri anlatılmaya çalışılacak; ayrıca Hristiyan-Müslüman algısının karşılıklı olarak nasıl oluştuğuna bakılacaktır. 1915'e ve öncesine ait tanık kalmadığı için görüşmeler sonraki kuşaklarla yapılmıştır. Özellikle 1915'te fail ve kurban rollerinde birbirlerine karşı konumlanmış olan Derikli Kürtler ve Ermenilerin 1915 süreci sonrasında gündelik yaşamda nasıl ilişkilendiği, hangi zeminlerde ortaklaştığını ve farklılaştığını anlamaya çalışmak önemlidir. Özellikle Derik gibi nüfusu oldukça az olan bir yerleşim alanında, katliamdan sonra zoraki veya gönüllü olarak yeniden bir arada yaşama deneyimi, belki de onca acıdan sonra nasıl tekrar birlikte yaşanabileceğine dair ipuçları verebilir. Bu bölümde görüşmeler Kürtlerin ve Ermenilerin gündelik yaşama dair hatırladıkları temelinde iki alt başlığa ayrılarak

her iki halkın hem geçmişte hem de günümüzde değişen algılarını görünür kılmak amaçlanmıştır.

4.5.1. Kürtlerin Gündelik Yaşama Dair Hatırladıkları

1915'ten sonra hayatta kalmayı başaranların bir kısmı Derik'te yaşamlarına devam etmiş ve Kürtlerle tekrar gündelik hayatta bir arada yaşamaya başlamıştır. Tilbisim Köyü'nde yapılan görüşme sırasında Xatun, ismini hatırlamadığı ama gençliğinde dost olduğunu söylediği bir Ermeni aileyle ilgili anısını şöyle anlatmaktadır;

...bayramına gitmiştik. Evleri çarşının ordaydı. 3 ay boyunca kanı olan şeyler yemiyorlardı. Oruçları böyleydi onların. Biz nasıl bir ay oruç tutuyorsak onlar da öyle 3 ay tutuyordu. 3 aydan sonra bayramlarında çok şey yiyorlardı, hazırlıyorlardı. Halk hepsi evlerini, bayramlarını kutlamaya gidiyordu. Yemek getiriyorlardı, birlikte yiyorlardı. 3 aydan sonra çörek falan yaparlardı. Fillelerin çörekleri derlerdi. Onlar bizim gibi bayram demiyordu pergende diyorlardı.

Daha önce yapılan sözlü tarih çalışmalarında da görüşmecilerin dile getirdiği gibi, Kürtler Ermenilere 'Kirve' diye hitap ederler. Derik'te yapılan görüşmede Bawer bunun nedeni şöyle açıklamaktadır:

Kirve demelerinin nedeni kardeş diyemediklerindedir. Din kardeşi olmadıkları için birbirlerine kirve derler. Kirvelik yaptıkları için değil. Gerçek bir kirvelik değil. Gerçek kirvelikte sünnet törenleri olur. Çocuğun ailesi bir başka aile ile kirve olmak ister. O dönemden sonra o aileler kirvedirler. Kürt kültüründe çok önemli bir yeri vardır kirveliliğin. Hatta kirve olanların birbirine nikahı düşmez denecek kadar abartılı bir yeri

vardır kirveliğin. Kürtlerle Ermeniler arasındaki kirvelik böyle bir kirvelik değil. Birbirlerinden dinen farklı oldukları için kardeş diyemedikleri için birbirlerine kirve diyorlar.

Kirveliğin inanç farklılığı nedeniyle evlenme yasağını toplumsal olarak tahkim eden bir yanı olduğu ileri sürülebilir. Derik'ten Lezgin'e ¹³⁸ göre bu yasağın çok katidir;

Yok kesinlikle yok birbiriyle evlenme. Bizim dinimizde haramdır. Güneydoğu'da kesinlikle öyle bir şey yok ama batı tarafında olduğunu işittim.

Başka bir anlatıcı ise kirvelik ilişkisinin bir çeşit hayatta kalma stratejisi olduğunu dile getirir. Bawer'le yapılan görüşmede kirvelikle ilgili aktarım şöyledir:

Ermeniler kirve olmak ister. Kendilerine yakın bir Müslüman görmek için. Ermeniler Derik'te aşiretlere bölünmüşler. Her bir aşiretin Ermenisi ayrı. Daha çok da Rutanlara yanaşmışlar. Onlar daha güçlü aşiret olarak çünkü. Onlarla kirve olmuşlar mesela...

Daha önceki bölümlerde bahsedildiği gibi Derik'te Kürtler Ermenilere *filleh* derler. Filleh, Türkçe'de tam olarak karşılığı olmasa da Kürdistan coğrafyasında gayrimüslimleri küçümsemek için kullanılan bir sözcüktür. Yani Ermenilerin yanı sıra, Süryani, Keldani gibi Hristiyan toplulukların geneline böyle hitap edilir¹³⁹. Tanımlamanın esas olarak dinsel kimlik üzerinden yapılmasının sebebini Derik'te yapılan görüşmede Bawer şöyle açıklamıştır:

Bütün el zanaat işlerini Ermeniler ve bir kesimi Süryani idi. Ama Derikliler genellikle bu ayrımı yapmadan 'fille' olarak tanımlardı. O konuda bir önemli nokta şudur. Deriklilerin bilincinde 'onlar Kürttür ama

¹³⁸ Lezgin görüşme sırasında 66 yaşında olduğunu ve okula gitmediği halde sonradan okuma yazma öğrendiğini dile getirmiştir. Görüşme Türkçe gerçekleştirilmiştir.

¹³⁹ İlginç bir şekilde Filleh Derik'te Yahudiler için kullanılmaz. Yahudiler için kullanılan sözcük Cihûd'dır. Yapılan alan çalışmasında, 1915'ten önce de Derik'te Yahudilerin yaşadığına dair anlatılara rastlanmıştır. Hatta Derik'te 'Mehela Cihûd'a' (Yahudi mahallesi) adında bir mahallesi de vardır.

Hristiyan Kürttür'. Yani bir ulusal dışlanma yoktu onlara yoktu. Bir dinsel ayrım vardı. Burdaki Ermeni cemaatine dışarıdan bakıldığında, Derik'in diğer insanları nasıl yaşıyorsa öyle yaşıyordu. Düşünlerinden sohbetlerine, yürüşlerine ve yaşam tarzlarına kadar Derik'in Kürt nüfusuyla benzerdir. Orda önde olan ulusal ya da etnik ayrım değildi daha çok dinsel anlamda bir ayrım vardı. Bu yüzden Süryani ya da Ermeni gözetmeksizin ayrım söz konusuydu.

Bawer'in 'Ermeniliği' kendi anadilinde dinsel bir kimlik olarak kodlamasının sebeplerinden biri de, bir sonraki alt başlıkta ayrıntılı olarak bahsedileceği gibi, Ermenilerin gündelik yaşamda Kürtlerin dilini, yani Kürtçeyi konuşması olabilir.Yine aynı görüşmeci Ermeniliğin sadece dinsel bir kimlik olmadığını idrak etme ve deneyimleme sürecini şöyle aktarır;

Çocukluğumuzdan beri, Müslüman olmayan bir nüfusun Derik'te yaşadığının bilincindeydik. O algıda değişen bir şey olmadı. Çocukluğumuzdan beri bilinen bir şeydi. Ta lise yıllarından başlayarak, siyasetle ve tarihle ilgilenmeye başladıktan sonra Derik'teki Hristiyanların aslında Kürt de olmadıklarını Ermeni ya da Süryani kavminden olduğunu öğrendik. Kişisel olarak benim üvey amcam Ermeni olduğu için, Ermeni amcamla Müslüman amcamlar arasında çok fazla bir fark gözetmezdik. İkisi de amcamdı. Fark olarak sadece biri Müslüman diğeri Hristiyan'dı. Belki onun da etkisiyle daha bir içselleştirebildik onları. Yani Derik'te herhangi bir cemaat olarak gördük. Yani Hristiyan da olsa Kürt bir cemaat olarak algıladık. Çocukluk algımız buydu. Sonrasında aslında onların Kürt değil de Süryani ya da Ermeni olduğunu gördük.

Derik'te farklı etnik ve dinsel kimliklerin bir arada yaşaması sonucunda, özgür tartışmanın iz bıraktığı farklı yaşam kültürlerinin ortaya çıktığını belirten Bawer bu durumu şöyle izah etmektedir;

Derik'te tartışma kültürü Ermenilerin varlığıyla ilgilidir. Ermeni ve Süryanilerin varlığıyla da ilgilidir. Ve Derik'te son yıllara kadar daha doğrusu Ermenilerin hala burada yaşadığı yıllarda farklı düşünen insanlar arasında yerleşmiş bir tartışma kültürü vardı. Bir felsefi düşünme geleneği vardı mesela Derik'te. Bu daha çok din üzerinden süren bir felsefi tartışma idi. Ve bu tartışmaya 40-50 civarında da bilinen tanınan insanlar varlardı. Mesela kiliseye bir papaz ya da piskopos geldiği zaman bunlar gidip onlar tartışırdı. Müftü geldiği zaman müftüyle de tartışırdı. Belki bu tartışma kültürünün bir nedeni de Ermenilerin, Süryanilerin varlığıdır. Uzunca bir süre bir arada kalıp tartıştıkları için böyle bir kültür oluşmasına katkıda bulunduğunu söylemek mümkün olabilir. Benim Tanyen amcam da bu tartışmacılardan biriydi. Çok rahat tutumları. Çok rahat tartışırlardı. Sizin ki bizim ki diye tartışırlardı. Ana şey birbirini tanımaya yönelik tartışmalardı. Belli bir felsefeye yönelik alan tartışmalarıydı. Diyelim mutlak hakikat, görelî hakikat tartışmalarına ben çocukluğumda onların sayesinde şahit oldum. O İslamiyet de ... (anlaşılmadı) diye tartışılır. İnsan ne kadar irade sahibidir. İrade kül müdür? Hepsi toptan Allah'ın mıdır yoksa cüzü de var mıdır. Bu tartışma ciddi bir felsefi tartışmadır. Ve mesela Türk eğitim sistemi Derik'te böyle bir tartışmaya asla yanaşmazdı. Ezbere dayalıydı. Hoca söyler öğrenci kabul eder. Oysa kendi doğal ortamında böyle tartışmalar da yapıyorlardı.

Sosyal yaşamda farklı kültür ve inançların birbiriyle yakınlık içinde ve sürekli iletişim halinde olduğu gerçeğinin yanı sıra, bu, anlatılarda dostluğun ve birlikte sıkça yapılan sosyal faaliyetlerin izini de sürmek mümkündür. Derik'te yapılan görüşmede Şiyar, yıllar boyunca dostluk kurduğu Ermeni arkadaşını şöyle yad eder:

Arus. Arus Demirci. Arus silah tamircisiydi. Birlikte düzenli olarak Arus'la ava giderdik. İyi bir avcıydı. Ceylan avlamaya gidiyorduk. O zaman çok ceylan vardı buralarda. Çok avladık ceylan. Allah rahmet eylesin. Bir gün ceylan avına gittik Ezidi köyüne. Karpuz bostanları vardı. Köylü bize karpuz ikram etti. Elimizde tüfeklerimiz ava gidiyoruz. Neyse oturduk karpuz yiyoruz. Arus da tüfeğini yeni tamir etmişti. Biraz sorunluymdu. Karpuzu yerken uzaktan bir ceylan görmez mi? Hemen kalkar ateş eder. Ateş eder etmez elindeki tüfeği paramparça olur. Dağılır. Bağırmaya başlar 'hawar hawar gözüme geldi saçma' diye.

...Arus'la genelde cumartesi pazar ava giderdik. Bazen kafamıza esiyordu gidiyorduk. Naif de geliyordu. Zaten sadece yanımızda bir Naif kaldı şimdi.

1990'li yıllara gelindiğinde, bütün bölgede olduğu gibi Derik de yoğun çatışmaların ve sivil katliamlarının yaşandığı yerlerden biri olmuştur. Kürt ve Ermenilerin 1990'larda, etrafında ortaklaştığı acı bir deneyim olarak Dişçi Yakup'u ve öldürülüşünü, Derik'te görüşme yapılan Bawer şöyle anlatır:

Birebir de tanyordum (Yakup'tan bahsediyor). Bölgede sevilen bir insandı. Yardımsever. Yurtsever yanları da olan biriydi. Yoksullara özel olarak muhabbeti olan biriydi. Öldükten sonra otuza yakın yoksul ailenin isimleri adresleri bulunmuş defterlerinde. Bunları da AKP hükümetinin

yaptığı gibi şova dönüştürmeden mümkünse kimseye duyurmadan yapan biriydi. Suriyeli Ermenilerle de ilişkileri vardı Suriyeli Kürtlerle de. Bölgede insan olarak kendini kabul ettirmiş saygıdeğer biriydi. Hizbullah eliyle devlet tarafından öldürüldü.

Lezgin ise, Yakup'la ilgili düşüncesini ve O'nun ölümünden duyduğu üzüntüsünü şöyle dile getirir:

Yani öyle. Karışık köye gidemiyordu. Devlet tarafından korkuyordu. Çok değerli bir insandı. Derik'e çok faydası vardı. Ne zaman bize para lazım olsa verirdi. İyi bir adamdı. İnşallah Müslüman da olmuştu. İnşallah diyorum. Hristiyandı yani. Derikliler çok severdi. Kaldırdık onu (Cenazesini). Ben İstanbul'a kadar da gidecektim gidemedim. Cenazesi İstanbul'a götürüldü. Hatta ben şahsen Derik'e gömelim dedim. Ama akrabaları dedi ki biz Derik'e götürsek iş bitti olacak. O yüzden Derik'e getirmedi. Hepimiz katıldık. Derik'e getirsek olay olacaktı.

Son olarak Tilbisim'da yapılan görüşmede Xatun Yakup'la ilgili hatırladıklarını şöyle dile getirmiştir:

Yakup. Deriklileri Müslümanları çok çok severdi o. Bildiğim kadarıyla öldürüldü o. Ben dişimi onda çekti miştim. Çok çok iyi biriydi. Müslüman değildi ama Müslüman gibiydi. Çok çok iyi biriydi. Baktığında fille olduğunu anlamazdın. Evliydi. Bir oğlu laldı. Bildiğim kadarıyla hala hayatta. Çok temiz bir çocuktü. Yakup Derik'teki ağalardan çok daha iyiydi. Ma Yakup a öldürülecek bir insan mıydı? Fakirlere yardım ediyordu. Kuranıma 4 dişimi altınla kaplattım ne yaptım ettim benden bir

kuruş para almadı. 'Kuran almıyorum para senden' diyordu. Böyle temiz bir insandı.

Yukarıdaki anlatılar, yaşanan yıkıma rağmen zoraki ya da gönüllü kolektif yaşamın birlikte nasıl örüldüğüne dair ipuçları sunmakla birlikte bazı görüşmelerde Kürtlerin Ermenilerin rahat hissetmediklerini zaman zaman dile getirdikleri de görülür. Bawer bu durumu şöyle anlatır:

Görünür tabloda önemli bir sıkıntı yoktu. Ama bunun derininde yaşanmışlıkların yol açtığı çok ciddi sıkıntılar vardı. Ermeni cemaati kendini güvende hissetmezdi. Derikli aşiretlerden biriyle kendi aralarında sorun çıkmasını istemezlerdi. Daha öncesinde gördükleri baskıları ve çok büyük katliamları gözleriyle görmüş bir nesildi Derik'te kalan Ermeniler. Onların da haklı olarak güvensizlik vardı. Bu fiilen de bazı haksızlıklara yol açıyordu. Benim şahit olduğum büyük haksızlıklar yok idi ama. Sonuçta fırsat eşitliğimiz yok yani. Siz Ermeni topluluğu, babaları dedeleri anneleri çocukları öldürülmüş bir topluluktan kalan bir azınlık idi. Öbürleri aşiretler şeklinde örgütlenmiş, belli bir güce sahip topluluklar idi. Eşitsiz bir durum. Bu durumun yol açtığı baskıyı içlerinde hissetmemeleri mümkün değildir. Yani katliamı ve katliamda bazı Deriklilerin de cahilce yaptıklarını unutsalar da, bu eşit olmayan durumun yol açtığı bir baskıydı. Onlar da zaten topluluk olarak Derik'i terk etmelerinin bir nedeni de budur.

Aktarılan anlatılar bütünüyle değerlendirilirse, 1915 sonrasında Derik'te Kürtler ve Ermeniler arasındaki ilişkide güven ve birlikte yaşama arzusu bakımından önemli bir kırılma olduğu söylenebilir. Anlatıcıların yaşı itibarıyla çoğu 80 sonrasındaki yaşam pratiklerine odaklanan

tanıklıklarda, geçmişte hasara uğrayan bu birlikte yaşama isteğinin, sarsılmaz birtakım asli ayrımlar bir yana, bir biçimde tamir edilmeye çalışıldığı da görülebilmektedir.

4.5.2 Ermenilerin Gündelik Yaşama Dair Hatırladıkları

Yukarıda yer verilen Kürtlerin anlatılarından anlaşılacağı gibi, Ermenilerin belli zaman aralıklarıyla ve çeşitli sebeplerle Derik'ten göç etmiş olması nedeniyle, görüşmelerin hepsi Derik dışında başka kentlerde gerçekleşmiştir. En son göç eden görüşmeci 30 yıl önce Derik'ten ayrılmıştır. Buna rağmen yapılan görüşmelerde, görüşmecilerin tümü fırsat bulduklarında Derik'i ziyaret ettiklerini dile getirmişlerdir. İstanbul'da görüştüğüm, yaklaşık olarak 40 yıl önce Derik'ten göç etmiş Harutyun Derik'e dair hatıralarını şöyle dile getirir;

Eee o dönemlerde okumak isteyen herkes sadece Ermeni okulları olduğu için, Ermeni okullarında okurlardı ve Derik halkından da birçok kişi Ermenice'yi çok güzel konuşurlardı. Mesela Hacı Hamit Kaya, belediye başkanlığı da bir dönem yapmıştı, Ermenice'yi çok güzel konuşurdu. Hacı Seydi Keskin, Hacı Kızılay ve çok sayıda Derik'in tanınmış simaları da Ermeni okulunda okumuşlardır, Ermenice'yi de konuşurlardı.

...Derik'in meydanında. Belediyeye giderken sağ tarafta, eee sinema Mala Oso diyorlardı. Orası Hristiyan Protestanların binası. Oraya ilk maarif okulu 1935'te orda açılıyor. Ondan sonra Derik'e eğitim gelmeye başlıyor. Derik'e gazeteler, kitaplar, katırlar sırtından Diyarbakır'dan getirilirdi. Rahmetli Garabet Keçecioglu, o zaman kirtasiyecilik yapıyordu, o getiriyordu.

Gerek Kürtlerin gerekse diğer Ermenilerin anlatılarında karşılaşmadığım bu aktarım, yani 1915'ten 20 yıl sonra Derik'teki eğitimin Ermeniler eliyle veriliyor oluşu, gündelik yaşamda

ilişkilerin bir şekilde karşılıklı devam ettiğinin göstergesi olabilir. İki halk arasındaki ilişkinin görünürde iyi seyirde ilerlemesine rağmen, Kürt nüfusun ve gündelik yaşamda Kürtçenin kullanımının geçmişe göre daha yoğun olduğu bu dönemde, kültürel ve ulusal simgelerini gizlemek durumunda kalan Ermenilerin yaşadığı gizli korku Garen tarafından şöyle dile getirilmektedir:

Ben Ermenice bilmiyordum, çoğunluk Kürtçeyi zaten biliyorlardı. Ama kendi anadillerini de biliyordu. Bence daha sonra konuşmaktan korkuyorlardı. Giyim tarzlarını bile değiştirdiler. Çünkü giyim tarzlarını giyse büyük sıkıntılar yaşandı. Olaylardan 5 sene sonra bile sıkıntılar yaşandı bile.

Harutyun geçmişte yaşananlardan dolayı Ermenilerin kendi anadillerini sokakta konuşmamalarına ve giyim tarzlarını değiştirmelerine yönelik tanıklığını şöyle aktarmaktadır:

Kadınlarımız Kürt kadınları gibi giyinmeye başladılar. Yani kadınlarımız kendi giyim kültürlerini terk edip Kürt kadınlarının giyim kültürüne bürünme ihtiyacını hissettiler tanınmamak için. Ve bir çok kişiler, bir çok insanlar isimlerini değiştirerek yaşamlarını sürdürdüler. Bir de kendilerini saklama ihtiyacını hissettikleri için Ermenice de konuşulmamaya başlandı. Ermenice de konuşulmayınca evin içinde de konuşulmadı. Biz anadilimizi öğrenme şansını yakalayamadık.

1915 süreci, sonraki jenerasyonun yeni kimlik inşasına önemli etkide bulunmuştur. Önceki bölümlerde bahsedildiği gibi, 'fille'lerin Hristiyan Kürt olarak algılanmasının sebebi, oto sansür yoluyla veya doğrudan Müslümanların müdahalesiyle, Ermenice yerine Kürtçe konuşulmuş olmasıdır. Bir ulusu diğer bir ulustan farklılaştıran en önemli unsurlardan biri

şüphesiz dildir. Türkiye’de gündelik yaşamda baskı altında hissedilen, kimliği yok sayılan ötekiler Türk’e benzemeye çalışırken, Kürdistan’da Kürt’e benzemeye çalışmak, ötekileştirmenin dayattığı oto-sansürün nasıl farklı renklerde ama aynı mekanizmalarla işlediğini göstermektedir. 1915 sonrasında hayatta kalan Ermenilerin yaşadığı süreçlerden biri olan ‘Vatandaş Türkçe Konuş!’ kampanyasının, resmi kurumsal bir yapı eliyle olmasa dahi, toplumsal zorlamalarla Kürdistan’daki Ermeniler için de devreye sokulduğunu görmek mümkündür.

Yukarıdaki asimilasyon politikaların yanı sıra, her ne kadar 6-7 Eylül olayları Derik yereline doğrudan yansımaya da, bu pratiklere yakın olaylar yaşanmıştır. 1955 yılındaki 6-7 Eylül Pogromu ile sonuçlanacak olan Kıbrıs Krizi’nin Mardin’e yansımaları, Ermenilerin bir daha geri gelmemek üzere Mardin’den göç etmeleri ve anayurtlarını terk etmeleri şeklinde olur¹⁴⁰. İstanbul’da görüşme yaptığım Harutyun da zamansal olarak bu olaylara denk gelen hareketliliği şöyle hatırlamaktadır;

1963 yılında Cengiz Topel’in uçağı Kıbrıs’ta düşüp Topel şehit olduğu zaman¹⁴¹ 9 yaşındayım. Sokakta oynuyoruz. Ama Derik’in bir çok yerinde davul zurnalar çalınmaya başlandı. Annem, halam bizi korkuyla sokakta toplayıp aldılar. Avluya aldılar. Hayırdır dedik. Çok panik içindeydiler. Dedi ki ‘davul zurnalar çalınıyor’ dedi. İşte ‘Kıbrıs olayından dolayı; Burdaki Hristiyanların fermanı yeniden çıkacak’.. Yani o korku, o endişe, eee o süreç hep yaşandı.

Çocukluğunda yaşadığı bu olaydan sonra ne olduğunu hatırlamayan görüşmeciye aynı konu kayıt dışı görüşmede tekrar sorulduğunda verdiği cevap, ‘Keşke her şey sadece 1915 ile sınırlı olsaydı’ şeklinde olmuştur. Çocukluk yıllarında okulda veya sokakta Kürt çocuklarıyla

¹⁴⁰ Yves Temon, a.g.e., s.38.

¹⁴¹ Görüşmeci olayın tarihini yanlış hatırlamaktadır; Cengiz Topel’in uçağı 1964’te düşürülmüştür.

ilişkilerine dair hatırladıkları sorulduğunda, İstanbul'da görüşülen başka bir Arsen, hatırladıklarını şöyle dile getirmiştir;

Çocuklukta bize yer yapan aslında şey var (uzun süre duraksar)....Bağa gittiğimizde bağ yolunda yolumuzu keserlerdi. Bizim Müslüman çocukları...7-8 kişi yolu kapatırlardı. İşte ya Müslüman olacaksınız ya kelime-i şahadet getireceksiniz. Ya buradan geçemezsiniz. Ya kavga ederdik biraz dayak yerdik sıyırmaya çalışırdık.

Yukarıda bahsedilen yaklaşımın daha sonra değiştiğini Garen şöyle anlatmaktadır.

1975'ten sonra devrimci hareket başladı. 76-77'ye geldik. 14-15-16 yaşlarına geldik. Doğum tarihim 63'tü. Ama ben 62 diye düşünüyorum. Okul şeyine göre bakarak. O bizim yolumuzu kesen arkadaşlarla beraber kahvede oturuyoruz şimdi tabi o yaptıklarından utanyorlar. O çocukken önümüze gelenler onlar, amcasının çocukları şimdi utanyorlar; kendilerine hakaret ediyorlar. Arkadaşlarımız da sürüyor şu an. Gerçekten öyle oldu ama. Her şey değişti. O devrimci hareketle beraber. O arkadaşların, köylere gidip okuma yazma seferberliği ilan ettiler. Onlarla beraber okuma yazma çalışmaları yaptılar. Ve tabi konuşuyorlardı onlarla. Onlar da farklılaştı. Köydeki insanlar bilinçli oldular. Başka ilginç bir şey daha söylüyüm. Bizim Derik Ermenilerden birisi... Borca girmişti. Bazılarına borçlanmıştı. İstanbul'a kaçtı. Biraz dükkanları vardı. Biraz da faiz maiz vardı. O dönemde abisi kaldı. Abisi dedi ki ben yavaş yavaş ödemeye çalışayım. Ve bunu çok sıkıştırdılar. O dönem 77-78'di. Partiyi çağırdılar (Pkk'yi kastediyor). Parti alacakları çağırdı. Yani şimdiki diyelim 20 milyar bir para. Onlar dedi ki ayda şimdiki parayla

mesela 100 lira, 100 lira ödeyecek. Yani para olmayan bir para. Öyle düşük bir rakam. Dedi o şekilde taksitlendirecek. Yani çok etkinleştiler.

Anlatıcının aktarımına göre, Kürdistan'da politik örgütlenmenin gelişim göstermesi ve etkinliğini arttırmasıyla birlikte Ermenilerle Kürtler arasındaki ilişkilerin olumlu yönde gelişme gösterdiğini düşündüğü gözlenmektedir.

Yaşanan acı yüklü geçmişe rağmen ve sürekli bu geçmişi hatırlarken gündelik yaşamı birlikte örgütlemenin zorlukları bir yana, bunca kırim ve yıkımın izini taşıyan fakat aynı zamanda ev, yurt, korunak olan mekanla kurulan aidiyet ilişkisi de çok katmanlıdır. Aşağıda kesmeden yer verilen anlatı Harutyun'un bu ikircikli mekanla, Derik'le kurduğu korkulu aidiyet ilişkisini son derece çarpıcı biçimde gözler önüne serer. Belki de atalarının katline tanklık etmiş olan bu tekinsiz mekan onun çocuk dünyasının yegâne korunağıdır;

6 yaşlarındayım. Derik'ten hiç çıkmadım. Düşünüyorum ama bana göre sadece Derik. Gördüğüm kadarıyla, gözlerimin gördüğü kadarıyla, bir toprak parçası var; onun ötesinde her şey deniz. Ben de yüzme bilmediğim için, Derik'ten çıkmayı da, hem çıkmak istiyorum, hem de Derik'ten çıkmaktan korkuyorum. Çünkü Derik'ten çıkarsam kara biter. Deniz. Denize gireceğim. Yüzme bilmiyorum filan. O dönemlerde de bizim amcalar, teyzeler, halalar çoğunlukla Qamişlo, Besiye'de ikamet ediyorlar. Bayramlarda da bizim büyüklerimiz görüşmeye gidiyorlar. Sınırda görüşmeler filan. Ben de hep gitmek istiyorum. Ama korkuyorum. Çünkü bana göre, gördüğüm kadarıyla Derik topraktır. Onun ötesi hep denizdir. Derik'ten çıksam, yüzme de bilmediğim için denizde boğulurum filan. Bir gün otobüs benim dedelerimin evinin önünden hareket edecek. Dayım benim bana 'ya sen de gel Harutyun'. Gitmek istiyorum ama

korkuyorum. Çünkü yüzme bilmiyorum. Elimden tuttu. Otobüse aldı. Hem gitmek istiyorum hem korkuyorum. Otobüs hareket etti. Otur dedi. Oturamıyorum. Çünkü korkuyorum. Ayaktayım ve koltukların arasında durdum. İki taraftan koltukları tuttum böyle. Dayım dedi: ya sen korkuyor musun? Yok dayı dedim. Korkulacak bir şey yok ama korkuyorum. Yani ee ilk sefer Derik'ten çıkacağım. Otobüs gidiyor. Ben o korkuyu hala yaşıyorum. Eee kara bitecek denize düşeceğiz. Kara bitecek düşeceğiz ama yanımda bir ümidim de büyüklerim var. Ben yüzme bilmiyorum ama birisi beni kurtarır. Taa Nusaybin'e kadar devam etti. Nusaybin'de otobüs durdu. Herkes indi. Ama ben inmekten korkuyorum. Sanki aya giderken aya ayak basması gibi...bende ilk sefer Derik'in dışında bir farklı yerde bir farklı coğrafyada toprağa basacağım. Benim için çok önemli. Dayım elimden tuttu ya dedi korkuyor musun.yok dayı dedim. Ama korkuyorum ve toprağa bastım. Aaa zemin sert. Bizim Derik'in zemini gibi. Etrafıma baktım dut ağaçları falan. O anda şunu düşündüm. Demek ki Derik'le Nusaybin topraktan ibaret, geri kalanı denizdir (gülüşmeler). Çünkü benim ufukum Derik'ten Nusaybin'e kadar açıldı. Onun ötesi benim için hala deniz..

5. Yüzleşme

Özellikle son yıllarda, gerek Ermeni sorununda gerekse Kürt sorununda yüzleşme kavramı sıkça önümüze çıkmaktadır. Bununla ilgili olarak 2008 Aralık ayında, bir internet sitesinde akademisyen, yazar ve sanatçılar tarafından 'Ermenilerden özür diliyoruz' başlıklı bir

kampanya başlatılmıştır¹⁴². Türkiye'nin her yerinden imza toplamayı amaçlayan bu kampanya, resmi tarihin inkar ettiği Ermeni soykırımını tanıyarak geçmişte ataların yaptığı hatayı kabul etme amacı taşımaktadır. Türkiye'de bu konuda ilk kez resmi söylemin dışına çıkan bu kampanyada dile getirilmeyen önemli bir sorun vardır. Ermeni katliamını bir bütün halinde 'Türkiyelilik' sorunu olarak ele alan kampanya, geçmişte bu katliamın faili olan Türk ve Kürt halklarını ortaklaştırma çabasına girmiş, karşısına da Ermenileri konumlandırmıştır. Gerek 1915 öncesi gerekse 1915 süreci ve sonrasındaki Kürt-Ermeni ve Türk-Ermeni ilişkilerine gündelik yaşam, tarihsel ve ekonomik bağlar açısından bakıldığında bu ikisi arasında önemli farklılıklar gözlemlenebilir. Bu temelden tartışıldığında, Ermeni sorununu ortaklaştırma çabası yüzleşmeye yönelik sağlıklı sonuçlar ortaya çıkarmayabilir.

Kürt-Ermeni ilişkileri bağlamında geçmişin, günümüzde kabullenilmesi veya inkar edilmesi Kürt siyasi hareketleri içerisinde farklılıklar göstermektedir. Kürt siyasetinin önemli isimlerinden Ahmet Türk¹⁴³ katıldığı bir televizyon programında 1915'te yaşananlarla ilgili düşüncesini şöyle dile getirmektedir:

1915'te Ermeniler büyük acılar yaşadı. Burda Kürtlerin de payı var. Kürtler kullanıldı. Bu gerçeği de görüyoruz. Tarihlere baktığımız bazı yerlerde de, Taşnak adlı kesimlerin bazı Kürt kesimlerine de saldırdıklarını biliyoruz; ama biz bunu hiç dile getirmiyoruz. Önemli olan burdaki halk bir zulümle karşı karşıya kalmış. Bu zulümden dolayı da mesela ben bir çok yerlerde hem Süryanilerle ilgili hem Ezidilerle ilgili hem de Ermenilerle ilgili dedelerimiz, babalarımız kullanıldı. Bu halklara zulmetti. Onların eli kanlıdır dedik. Bu halkların, bu grupların kanı ile elleri kirlidir dedim ve biz evlatları olarak, torunları olarak özür diliyoruz. Şimdi bütün mesele kim ne yaptığını tartışmıyoruz, ama bence özrü kabul etmek önemlidir.

¹⁴² Kampanya'nın başlatıldığı internet sitesi için bkz.: <http://www.ozurdiliyoruz.com/>

¹⁴³ Ahmet Türk, Demokratik Toplum Kongresi eski eşbaşkanı ve Mardin Büyükşehir Belediyesi eşbaşkanıdır. Ahmet Türk Derik doğumludur. Bu yüzden Ahmet Türk'ün geçmişle yüzleşmeye dair söylemleri yapılan çalışmaya önemli katkılar sunmaktadır.

Biz Kürtler olarak diyoruz ki evet bizim irademizin dışında kullanıldık. Bazı şeylerle, propagandalarla Kürt halkı da Ermenilere zulüm etti. Biz bugün o yaşananları bildiğimiz için ve bundan ızdırıp ve acı duyduğumuzu çok rahat ifade edebiliyoruz. Ama Türkiye'nin de bu büyüklüğü göstererek Ermeni halkından, Ezidi halkından ve Süryani halkından özür dilemesi gerekiyor. Hele hele bütün bu olaylar cumhuriyetten önce olmuşsa bu kadar sıkıntıya ne gerek var ki. Bence burada halen bir mantığın değişmediğinin ifadesidir. Halklara bakış , azınlıklara bakış, farklılıklara bakışın değişmediğinin ifadesi olarak bunu yorumlamak lazım, görmek lazım diye düşünüyorum.¹⁴⁴

Geçmişle hesaplaşma, doğrudan siyasal alanla ilişkili bir meseledir ve burada değişik aktörler farklı mantıklarla hareket ederler¹⁴⁵. Ahmet Türk yukarıda aktarılan sözlerinde, Kürtlerin bir yere kadar sorumluluk alabileceğini, fakat bu sorumluluğun yanında geçmişte Ermeni örgütlerin Kürtlere yönelik saldırılarını da dile getirmek gerektiğini savunmaktadır. Aynı zamanda geçmişte yaşananlara dair Kürtlerin hem fail hem de kurban rollerinin olduğunu söyleyen Ahmet Türk, Kürt-Ermeni ilişkilerinde yüzleşmenin farklı boyutlarda tartışılması gerektiğini dile getirmektedir.

Derik'li Bawer de Ahmet Türk'ün söylediklerine paralel bir biçimde Ermeni soykırımının sistematik ve planlı bir devlet politikası olduğunu ve Kürtlerin de Ermenilerle birlikte bu politikanın mağduru olduğunu düşünür:

Yoktur. Zaten unutmamak lazım. Orada mesele cehalet meselesi de değil. Bu uygulamaların sonucunda, yani İttihat Terakki ile başlayan Kemalistlerle devam eden bir ulus yaratma projesidir. Bu proje gereği Ermenilere jenosit uyguladılar. Yani boş bir öfkeyle ya da bir kaç kendini

¹⁴⁴ Ahmet Türk bu konuşmayı İmc Tv'de yayımlanan 'Azı Karar Çoğu Zarar' adlı programda yapmıştır. Konuşmayla ilgili haber için bkz: <http://www.milliyet.com.tr/dedelerimizin-eli-kanli-ozur-dilerim/siyaset/siyasetdetay/03.02.2013/1663843/default.htm> (e.t ; 12.09.2014)

¹⁴⁵ Mithat Sancar , *Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, İletişim yayımları, İstanbul, 2008. S. 91

bilmez canavar ruhlu insanın yaptıkları bir hata değildi. Bir devlet projesiydi, bir ulus yaratma projesiydi. Ermenilerle Kürtler bu projenin mağdurudurlar. Ve üzerinden yıllar geçtikten sonra her iki taraf da bu olaylardan sonra kendilerinin mağdur olduklarını gördüler. Ermeniler bu jenosit sırasında Kürtlerin de birçok yerde baskılarına, saldırılarına uğradılar. Ama jenositin esas sorumlusu devlettir zaten literatürde de jenosit grupların partilerin suçu olarak tanımlanmaz. Jenosit ancak devletlerin işleyebilecekleri bir suçtur. Ben öyle düşünüyorum ki Ermeniler de Kürtler de dönem boyunca birbirlerine yaptıkları bir çok haksızlığı üzerinden zaman geçtikten sonra ardında devlet olduğunu gördüler. Bir tür birbirlerini affettiler zımnen birbirlerini affettiler. Ortada karşı karşıya gelerek birbirini affetmek yok. Unutmadılar ama jenosite katılan Kürtlerin devlet tarafından aldatıldıklarını devlet tarafından manipüle edildiklerini düşündüler Ermeniler. Onun için çok ciddi bir ulusal psikolojilerin de birbirlerine dönük ciddi bir kin görünmüyor Ermenilerle Kürtler arasında.

Bu görüşmede, Türkler ile Kürtlerin katliamdaki rolü arasında yapılan ayırım üzerinden, kabul ve reddedilen sorumlulukların oldukça farklı olduğu görülür. Bu ayırım genellikle Kürtlerin kendi devletlerine ve merkezi karar alma mekanizmalarına sahip olmayışı üzerine temellendirilir. Kendi devletini kuramamış bir halk olmanın, yapılan bütün hatalardan muaf tutulmayı meşru kıldığı yönündeki argüman gerçekten de gerek Kürt toplumunda gerekse Kürtleri temsil eden siyasi yapılarda ve sivil toplum örgütlerinde sıkça rastlanan 'kullanıldık' söylemine zemin hazırlamıştır.

Bawer yukarıda temellendirdiği argümanlardan yararlanarak, soykırımla yüzleşme konusunda Kürt tarafına yüklenebilecek herhangi bir sorumluluktan sıyrılıp bu süreçte tek failin devlet olduğunu şöyle dile getirir;

...öncelikle denklemi tartışmak lazım. Yüzleşme çağrıları egemen Türk siyasetinin bir tür manipülasyonudur. Geçmişle yüzleşebilmek için halde aynı işleri yapmıyor olmak lazım. Türk devleti bugün Kürdistan'da jenosit faaliyetini sürdürüyor. Jenosit faaliyetini hala sürdüren bir devletin geçmişte yaptığı jenositler ile yüzleşmeleri mümkün değildir. Bu şu an sürdürülen jenosit faaliyetleri örtmeye yarayan bir perdeye dönüşüyor. Örneğin 33'ler vakasıyla devlet yüzleşsin. Bir de devletin önünde bir 34'ler vakası var Roboski'de. Devletin önünde hala bir tek ulus projesi var. AKP sözcüleri ne zaman ağızlarını açsalar tek ulus tek vatan tek cumhuriyet diyor. Bütün bu katliamların kötülüklerin altında yatan temel mantık budur. Devlet bu yaptıklarını sürdürüyorken geçmişte yaptıklarıyla yüzleşemez. Yüzleşme adına yapılan her şey bugün yapılanları örtme çabasıdır...Kürtlerin kendi geçmişleriyle yüzleşmesi tartışmaları da var. Orada da şu yöntem yanlış 1915'te Kürtler şöyle davrandı diyemiyoruz. Bir toplumun böyle davrandığını söyleyebilmek için o toplumu temsil eden kurumların olması lazım. Bu en başta devlettir. Niye Osmanlıları 15 jenositinden sorumlu tutuyoruz ve devamı olan Türkiye Cumhuriyeti'nden sorumlu tutuyoruz. Çünkü o toplumun bir devleti var onu temsil eden bir kurumu var. 15'de Kürtleri temsil eden böyle bir kurum yok devletleri yok zaten Kürtlerin. Aktif olan Kürtleri temsil etme kabiliyetine sahip siyasi örgütleri de yok. Eğer bir noktada 15'de bir Kürdistan demokrat partisi olsaydı Kürtlerin ciddi olarak temsil eden bir siyasi parti olsaydı ve bu

siyasi parti Türk devletiyle beraber 15 jenositini katılmış olsaydı Kürtlerin böyle davrandığını söyleyebilirdik. Ama böyle bir şey yok. Katılan bir Hamidiye Alayları var. Hamidiye Alayları da Osmanlı devletinin devamıdır, kurlarıdır. Kürt kurumları değildir. Bugün koruculuk nasıl Kürt kurumu değilse ve korucuların yaptıklarından Kürt toplumunu değil Türk devletini sorumlu tutuyorsa bugün de Hamidiye alaylarının durumu budur. Osmanlı devletinde mevcut olan Kürt beylikleri de dağıtılmış. Eğer Diyarbakır'da bir Diyarbakır birliği olsaydı e Diyarbakır'ın bütün çevresinde hüküm geçen bu çevrede Kürtleri temsil eden bir kurum olsaydı, Kürtler adına Diyarbakır birliğiyle hesaplaşın diyebilirdik ama böyle bir şeyde yok. Daha çok yöresel gelişmelere göre her yörede Kürtler farklı tavır almışlardır. Buradan Kürtlerin bu tarihleriyle yüzleşmeli gibi bir sonuç çıkaramazdın. Çünkü Kürtler adına Kürtleri temsilen yapılan bir şey yok.

Kendi devleti ve merkezi örgütlenmesi olmayan halkların iştirak ettiği suçlar nedeniyle sorumluluğun sadece egemen devlete ait olduğuna inanan Bawer, buradan yola çıkarak Kürtlerle Ermeniler arasında bir yüzleşme olmayacağı sonucunu çıkarmaktadır. Görüşmecinin bu algısı bizi, bir tarihi olayda fail ve kurban olarak konumlanmış olan ve ikisi de devletin egemen kimliğini taşımayan iki halkın yüzleşmesinin mümkün olup olmadığı sorusu üzerine düşünmeye çağırır.

Yukarıdaki anlatıların yanında Kürt siyasetinde bazı aktörlerin farklı düşündüğünü söylemek doğru olur. 11-13 Kasım 2011 tarihlerinde Diyarbakır'da düzenlenen, 'Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal, Ekonomik, Tarihi Konferansı' başlıklı konferansta, Kürt siyasetinin aktörlerinden Osman Baydemir 1915'te yaşananlara dair fikirlerini şöyle dile getirmiştir:

Açık ve net bir şekilde ifade etmek gerekirse, Biz Türkiye’de yaşayanlar, Türkler, Kürtler, Araplar ve diğer etnik kimlikler, gerçekten birlikte, gerçekten adil ve gerçekten özgür bir yaşam arzuluyorsak, hedefliyorsak, geçmişimizle yüzleşmek zorundayız. Gerçeği bilmek ve kabul etmek zorundayız. Gerçekle yüzleşmediğimiz sürece, geleceği kurgulama, aydınlık bir gelecek kurgulama şansına da sahip olmayacağız. Bildiğim bir şey var ki, Diyarbakır, kadim Amed ne kadar bir Kürt şehri ise, en az o kadar bir Ermeni şehridir, bir Keldani, bir Süryani, bir Ezidi şehridir. Ama maalesef yoklar şehirlerimizde.¹⁴⁶

Aynı konferansta Osman Baydemir yukarıda bahsedilen ‘Özür Diliyorum’ kampanyasına dair fikirlerini şöyle dile getirmektedir:

... ‘Özür Diliyorum’ kampanyası düzenlendi örneğin; muazzam bir cesaret, muazzam bir çabaydı ama bana sorarsanız gerçek manada özür dilemek, aynı zamanda telafi etmek, bu yönde bir çaba ortaya koymaktır. Anakent belediyemizin Ortadoğu’nun en büyük Ermeni kilisesi olan Surp Giragos Kilisesi’ni onarması, açık söylüyorum, sadece ve sadece bir kültürel mabedi, bir inanç mabedini restore etmek değil, aynı zamanda vicdanları restore etme çabasıdır. Bu geçmişle yüzleşip nasıl bir gelecek istediğimizin, nasıl bir gelecek hayal ettiğimizin ve nasıl bir gelecek için çaba sarf ettiğimizin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.¹⁴⁷

Mekanların hafıza üzerinde işlevleri göz önüne alındığında, geçmişle yüzleşme adına Osman Baydemir’in içinde bulunduğu siyasi hareketin ibadethaneyi restore etmesi, Kürtlerin 1915’te

¹⁴⁶ Osman Baydemir, ‘Açılış konuşmaları’ içinde Diyarbakır Tebliğleri : Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı, Hrant Dink Vakfı Yayınları, Ed. Bülent Doğan, İstanbul, 2013. S. 13.

¹⁴⁷ a.g.e, s. 14.

yaşananlarla yüzleşme isteği ve buna dair sorumluluk almaya hazır olmasıyla ilgili önemli ipuçları vermektedir.

1915 sürecinde Derik'te birçok Ermeninin Kürt aşiretler tarafından korunduğunun, hem Kürtler hem de Ermeniler tarafından sıkça dile getirildiğini yukarıdaki bölümlerde görmek mümkündür. Bu konuda Şiyar'ın söyledikleri ise hem bunun karşısında bir söylem hem de yüzleşme bağlamında 'kim? neden kurtardı?' sorularını gündeme getirmektedir;

...Mala xelite bubo var. Hacı Necim iki kişiyi saklamak için bunlara veriyor. Başka bir aileye götürmek için. Fillelerin katliamından kurtarıp kaçırıyor Hacı Necim. O ve Abdulkadire Şex alıyor iki kişiyi. İkisinin de kollarında altın var. Bunları öldürüyorlar ve kolundaki bilezikleri paylaşıyorlar. Hacı necim bir gün o aileye diyor 'Size yolladığım kişiler nerde ne oldu?'. Aile de diyor ki 'vallah bize kimse gelmedi. Haberimiz yok.'. Abdulkadire şexe ve xema musto göz göze geliyorlar. Hacı necim onlara dönüyor 'nerde size teslim ettiklerim?'. Onlar da itiraf ediyorlar 'Apo (amca) vallahi öldürdük biz onları.'. 'Nasıl öldürdünüz?'. 'Apo altınlarını aldık ve öldürdük' diyorlar. Hacı Necim de 'Verin o altınları bana çabuk' diyor. Hacı Necimin adamları altınları hemen ona götürüyor. Bak şimdi. Madem adamlarına emanet ediyorsun güvenli yere götürmeleri için, onlar da senin emanetini öldürüyor. O zaman sen de onları öldürmelisin. Altınları ellerinden almak yetmez. Ama öldürmüyor. Altınlarını alıp gidiyor sonra. Sonra diyorlar ki Hacı Necim fillelerle bir şey yapmadı. Ma nasıl yapmadı?

Demokratik bir siyasal kültür zemininde yeni bir başlangıç arayışının ifadesi olan geçmişle hesaplaşmanın temel hedefleri arasında ‘toplumsal barış’ı yeniden tesis etmek de yer alır¹⁴⁸. Hem Kürt siyaseti içerisinde hem de genel olarak Kürtler arasında, 1915 katliamında yaşananları ve bu yaşanan olaylarda Kürtlerin de aktif rol aldıklarının dile getirildiği görülmektedir. Yine de hem Kürt siyasi hareketinde hem de Kürt halkında birbirinden farklı kabullenme farklı biçimler almaktaysa da (doğrudan kabullenme ve inkarın barındığı kabullenme), genel anlamda toplumsal yüzleşme aracılığıyla toplumsal barışı inşa etme çabaları gözlemlenmektedir.

¹⁴⁸ Mithat Sancar *a.g.e* 155

SONUÇ

'Keşke yaşananlar 1915 ile sınırlı olsaydı...' diyor Harutyun. Kendi topraklarında soykırıma uğrayan ve bir anda daimi misafir konumuna düşen Ermeni halkının yaşadıklarının salt bir zaman aralığına sıkıştırılmayacağını madunun diliyle böyle anlatmaya çalışır. Bu çalışmayla amaçlanan, ötekinin üretilmesi ve marjinalleştirilmesi süreçlerini merkeze alan bir açıdan, resmi ideoloji içerisinde kendine yer bulamayan zamana yayılmış bu acılı deneyimlerin görünür kılınmasına ve sıradan insanların toplumsal tarih anlatılarına yaslanan alternatif tarih yazımına küçük de olsa bir katkı sunmaktır. Bu çerçevede, hem Kürtlerin hem de Ermenilerin anlatıları üzerinden, farklılıkların bir anda merkezi politikalarla ötekileştiği Derik'te 1915'e dair hafızalarda kalan, egemen tarih yazımının inkar ettiği, temsil edilmeyen, yaşanmışlıkların aktarılmasına gayret gösterilmiştir.

Alan çalışması sırasında, 1915 katliamını bizzat görmüş kişilerin artık hayatta olmaması nedeniyle çalışmada doğrudan tanık, gözlemci ve katılımcı yer almamasına karşın; gerek görüşme yaptığım kişilerin kendilerinden öncekilerin aktarımlarını hatırlaması ve bunu aktarması sayesinde gerekse hafıza mekanlarının katkısıyla katliam gerçeği açığa çıkarılabilmektedir. Bu konuda çalışmada gözlemlediğim en çarpıcı mekan *Poze Mancele*'dir. Bu hafıza mekanının Derik ilçe merkezinin hemen hemen her noktasından görülebilen yüksek bir tepe olması ve bu sebeple yerli halkla kurduğu ilişkinin iç içeliği, Derik'te hafıza mekanlarının üstlendiği önemli hatırlatma işlevini açığa çıkarmaktadır. Bu mekan dışında kiliselerin, eski Ermeni evlerinin ve zeytinliklerin de Derik'te önemli hafıza mekanları olduğu görülmektedir.

Yine bu çalışma kapsamında yapılan görüşmeler sayesinde 1915 soykırımı sırasında çeşitli stratejilerle hayat kalma hikayelerine ulaşmak mümkün olmuştur. Bunlardan en yaygın olanı, benzer çalışmalarda da irdelendiği gibi, Müslümanlaşarak ya da Müslümanlaştırılmaya razı

kılarak hayatta kalma pratiğidir. Önemli bir kısmını kadınların oluşturduğu Müslümanlaştırılmış Ermenilerin 1915 sonrasında, önceki yaşamlarını tümüyle terk etmediklerini öğrenmek Meryem Yula'nın anlatısıyla mümkün olmuştur. Meryem'in yazdığı mektupta tanık olduğumuz hayat hikayesi, yukarıda da zikredilen '*Keşke yaşananlar 1915 ile sınırlı olsaydı...*' sözünün içini doldurmaktadır. Yaşananların gerçekten de 1915'le sınırlı kalmadığını, Derik'te belirli aralıklarla Hristiyanlara yönelik yıldırma ve toplumsal baskıyla göç ettirme politikasının yürürlüğe sokulduğunu Ermeni görüşmecilerin aktardıkları sayesinde görmek mümkündür. 1964'te Cengiz Topel'in uçağının düşürülmesi ve 1992'de Yakup Yontan'ın katledilmesi, sayısı zaten oldukça azalmış olan son Ermenilerin de bölgeden göç etmesine sebep olmuştur.

Özellikle son bölümde, 1915'ten sonra Ermenilerin hayatı normalleştirme çabalarına da değinilmiş; katliamdan sonra Derik'te yaşamaya devam eden Ermenilerle Kürtlerin gündelik yaşamdaki ilişkilerinin nasıl kurulduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Gerek Kürtlerin gerekse Ermenilerin anlatılarında 1915'te yaşananlardan sonra hayatın normalleştirilmesi çabası gözlemlenmektedir. Kürtlerin yaşananlardan sonra Ermenilerle ilişkilerini çekincesiz bir şekilde sürdürdüğü gözlenirken, Ermenilerin gündelik yaşamda kurdukları ilişkilerin temkinli ve tereddütlü olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun bir sebebi şüphesiz bir yandan geçmişte yaşanmış acıların izi iken bir diğer sebebi ise, Ermeniler nezdinde bir kez daha yerinden yurdundan sökülme korkusunun canlılığıdır. Görüşme yapılan Ermenilerin büyük çoğunluğu isimlerinin gizlenmesini istemiş; hatta sakıncalı buldukları bazı hatıraları anlatmaktan da imtina etmiştir.

Çalışmanın bir diğer tespiti ise, son dönemlerde kamuoyunu sıklıkla meşgul eden yüzleşme konusunun pek çok açıdan karmaşık ve çok katmanlı olduğudur. Kürt görüşmecilerin aktardıkları kısaca değerlendirilecek olursa, her ne kadar yaşananların bir soykırım olduğu ve bu soykırımda Kürtlerin de rol aldığı dile getirilse de, Kürtlerin kendilerini çoğunlukla

mağdur olarak konumlandıkları görülür. Bu söylem temelinde, Kürtler arasında yaygın olarak yaslanan, devlet tarafından kullanılmış olma argümanının gizli bir inkarı açığa vurduğu anlatılmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak, bu çalışma neticesinde ortaya çıkan verilerden yararlanarak, Kürtlerin yüzleşme konusunda hangi aşamada olduğu, tekrar bir arada yaşamının hangi dinamiklerle mümkün ve hangi sınırlarla malül olduğu, geçmişi hatırlamanın ve kabullenmenin yüzleşmeye ne gibi katkılar sunabileceği gibi güncelliğini koruyan bazı temel sorulara cevap aramaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Ağaoğlu, Ahmet. *Üç Medeniyet*, Doğu Kitapevi, İstanbul, 2013.

Akar, Rıdvan. *Aşkale Yolcuları: Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Mephisto Yayınları, İstanbul, 2006.

Akçam,Taner. *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, Su Yayınları, İstanbul, 1992.

Akçam,Taner. *Ermeni Meselesi Hallolunmuştur*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Akçura, Yusuf. *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 73. sayı, Ankara, 1976.

Amnesty International. *Türkiye: İfade Özgürlüğünün Tam Zamanı*, Uluslararası Af Örgütü Yayını, 2013, Londra.

Aktar,Ayhan. *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000

Alkan, Necmettin. *Mutlakiyetten Meşrutiyete: II. Abdülhamit ve Jön Türkler (1889-1908)*, Selil Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Altınay, Ayşe Gül ve Fethiye Çetin. *Torunlar*, Metis Yayınları, İstanbul 2010.

Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (Çev. İskender Savaşır), Metis Yayınları, 2014, İstanbul.

Aktar,Cengiz. 'Açılış Konuşmaları' içinde *Diyarbakır Tebliğleri: Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı*, Ed. Bülent Doğan,Hrant Dink Vakfi yayınları, İstanbul, 2013.

Avagyan, Arsen. Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki: İşbirliğinden Çatışmaya* (Çev. Mutlucan Şahan), Aras Yayınları, İstanbul, 2013.

Balancar, Ferda (Der.). *Sessizliğin Sesi*, Uluslararası Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.

Baydemir, Osman. 'Açılış konuşmaları', *Diyarbakır Tebliğleri : Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı*, Hrant Dink Vakfı Yayınları, Ed. Bülent Doğan, İstanbul, 2013. S. 13-14.

Bobelian, Michael. *Children of Armenia : A Forgotten Genocide and The Century-long Struggle for Justice*, New York, 2009.

Boran, Behice. 'Köyde Sosyal Tabakalaşma', *Yurt ve Dünya*, Sayı:17, Cilt:3, 1942, ss.125-128.

Counce, Stephen, *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, (Çev. Bülent Bilmez Can, Alper Yalçınkaya), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

Cohen, Stanley. *States of Denial: Knowing About Atrocities and Suffering*, Polity Press, Cambridge, 2009.

Connerton, Paul. *Modernite Nasıl Unutturur?*, Çev. Kübra Kelebekoğlu, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Çağlı, Elif. *Kolonyalizmden Emperyalizme: Ulusal Sorunda Tartışmalı Konular*, Tarih Bilinci Yayınları, İstanbul.

Çarkçıyan, Rahip G. *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler (1453-1953)*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2006.

Çetin, Fethiye. 'Heranus'tan Seher'e, Bir Kurtuluş Öyküsü'; *İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları* içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Mart 2011, s. 301.

Çetinoğlu, Sait. *'Mardin 1915: Bir Yıkımın Patolojik Anatomisi'*, Y. Ternon, *Mardin 1915: Bir Yıkımın Patolojik Anatomisi*, Önsöz, (Çev. Naringül Teteosyan), Belge Yayınları, İstanbul, 2013.

Danacıoğlu, Esra. *Geçmişin İzleri Yanı Başımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

Demircioğlu, İsmail Hakkı. *Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2010.

Dink, Hrant. *'Ermeni Kimliğinin Yeni Cümleleri veya Su Çatlağını Bulanda'*, *İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları* içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Mart 2011, ss. 417-421.

Eng, David L and David Kazanjian. *Loss, The Politics of Mourning*, University of California Press, Berkeley, 2003.

Eryılmaz, Bilal. *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1996.

Freud, Sigmund. *'Mourning and Melancholia'*, Journal of Nervous & Mental Disease, November 1922 - Volume 56 - Issue 5, ss. 243-258.

Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları: Uluslaşmanın ve Çağdaşlaşmanın Gündemi*, Haz. Kemal Bek, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul, 2013.

Güngör, Uğur Ümit. *Young Turk Social Engineering : Mass Violence and the Nation State in Eastern Turkey 1913-1950*, Yayınlanmamış Doktora tezi, University of Amsterdam, 2009.

Habermas, Jürgen. *Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak*, (Çev. İlknur Aka), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Halbwachs, Maurice. *On Collective Memory*, (Ed. Lewis E. Coser), The University of Chicago Press, Chicago and London, 1992.

Hanioğlu, M.Şükrü. *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.

İlyasoğlu, Aynur. Gülay Karacan (Haz.). *'Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar: Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı'*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.

İzgoer, A. Zeki, S. Kaya, A. Kaya (Der.). *Diyarbakır Salnameleri*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 3. Cilt, Diyarbakır, 1999.

Kaiser, Hilmar. *The Extermination of Armenian in the Diarbekir Region*, Ed.: Cem Tüzün, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

Kalman, M. *Batı Ermenistan-Kürt ilişkileri ve Jenosid*, Zel Yayıncılık İstanbul, 1994.

Karpat, Kemal H. *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, 2010, İstanbul.

Klein, Janet. *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, (Çev. Renan Akman), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Moses, Rafael. *'Şiddet Nerde Başlıyor?'*, *Cogito: Şiddet*, (Almancadan Çev: Ayşe Kul), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 24.

Neyzi, Leyla. *Ben Kimim: Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*, (Çev. Hande Özkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Nişanyan, Sevan. *Kültür ve Turizm Bakanlığı Yer Adları Sempozyumu, 11-13 Eylül 1984*, , Başbakanlık Basımevi, Ankara.

Nora, Pierre. *'Between History and Memory: Les Lieux de Mémoire'*, *Representations*, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory (Spring, 1989), ss. 7-24.

Oran, Baskın. *Atatürk Milliyetçiliği, Resmi İdeoloji Dışı bir İnceleme*, Dost Yayıncılık, Ankara, 1988.

Oran, Baskın. *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama*, İletişim Yayınları, Ankara, 2004.

Owen, Roger. ‘Ortadoğu Perspektifinde Modernleştirici Projeler’, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Derleyenler: Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba, (Çev: Nurettin Elhüseyni), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

Portelli, Alessandro. *The Order Has Been Carried Out: History Memory and The Meaning of A Nazi Massacre in Rome*, Pallgrave Macmillan, New York, 2003.

Sadoğlu, Hüseyin. *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Sancar, Mithat. *Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Sazan, Lokman. ‘Derik’te Sözlü Tarih’, *Mardin Tebliğleri: Mardin Çevresi ve Toplumsal ve Ekonomik tarihi*, ed. E. Ayvaz ve A. Yılmaz, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 286-294.

Simonyan, Hrachik. *The Destruction of Armenians in Cilicia (April 1909)*, (Translated by Melissa Brown and Alexander Arzumian), Gomidas Institute, London, 2012.

Somay, Bülent. *Tarihin Bilinçdışı*, Metis Yayınları, İstanbul, 2010.

Türkiye İstatistik Kurumu. *Adrese Dayalı Seçim Sonuçları 2013*, Bilgi Dağıtım Grubu, 2013.

Tekin, Gülçiçek G. *Beni Yıkamadan Gömün: Kürtler Ermeni Soykırımını anlatıyor*, Belge Yayınları, İstanbul, 2013.

Ternon, Yves. *Mardin 1915: Bir Yıkımın Patolojik Anatomisi*, (Çev. Naringül Teteosyan), Belge Yayınları, İstanbul, 2013.

Thompson, Paul. *Geçmişin Sesi*, Çev. Şehnaz Laykel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, İstanbul.

Tol, Göktürk, Eren Deniz. '1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri', *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, Cilt 4* içinde. İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 110-113.

Toprak, Zafer. '2. Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri', *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 531.

Üngör, Uğur and Mehmet Polatel. *Confiscation and Destruction: The Young Turk Seizure of Armenian Property*, Continuum International Publishing Group, New York, 2001.

Vaale, Sharon, Kathleen Schiling. *Talking History: Oral History Guidelines*, Department of Environment and Conservation (NSW), National Library of Australia, June 2004.

Weber, Max. *Sosyoloji Yazıları*, (Çev. Taha Parla), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- Case-law of the European Court of Human Rights, www.hudoc.echr.coe.int
- Norwegian Helsinki Committee: Freedom of Belief Initiative, The Right to Freedom of Religion or Belief in Turkey, Monitoring Report 2013, İstanbul, January 2014, http://nhc.no/filestore/Publikasjoner/Rapporter/2013/Report_3_13_eng_web.pdf
- Koyuncu, Mahmut Wenda, '*Tamamen Doğal Bir Geri Dönüş*', 11.06.2014, <http://www.agos.com.tr/tamamen-dogal-bir-geri-donus-7424.html>.
- Kurt ,Ümit, Alev Er, '*Bu Feryat Yüz Yıldır Duyulmayı Bekliyor.*', Agos, 21.08.2014, <http://www.agos.com.tr/haber.php?seo=bu-feryat-yuz-yildir-duyulmayi-bekliyor-agosun-manseti&haberid=7921>
- Nalçı, Aris. 'Dünyanın Ermeni Soykırımıyla Tanıştığı Yıl: 1965' <http://agos.com.tr/dunyanin-ermeni-soykirimiyla-tanistigi-yil-1965-6969.html>
- Nişanyan, Sevan. '*Yanlış Cumhuriyet*', <https://www.nisanyan.com/?s=soru-41>
- Sarafian, Ara. '*24 Nisan 1915'te Ne oldu?*', Agos, 30 Mayıs 2012, <http://www.agos.com.tr/24-nisan-1915te-ne-oldu-1636.html>
- <http://www.ozurdiliyoruz.com/>
- Türk,Ahmet, <http://www.milliyet.com.tr/dedelerimizin-eli-kanli-ozur-dilerim/siyaset/siyasetdetay/03.02.2013/1663843/default.htm>
- www.hrantdink.org

Ekler:

Meryem ve Torunu Nizam

DEĞERLİ AĞABENLERİM

Ben çok küçükken belkide doğmamışken Babam GARAABET Annem SARA ile kardeşim KIRKOR KOĞVENK ten Harput'a bağlı VARTETİK köyüne yapılan bir katliam sonucunda VARTETİK'te ikamet etmek zorunda kalmışlar.

Vartetikte Annem SARA Babam GARAABET Ben Meyrem Kardeşlerim VARTI, NAZLI, KARAKIN ve KIRKOR'dan bir aile idik.

Ancak o dönemde Teyzem Hoğu köyünde idi ve orada eşi BOĞIZ ile birlikte yani sizin köyünüzde ve sizin komşularınızda. Teyzemin 3 çocuğu ve iki gelini vardı. Gelinlerinden birisi doğum yapmıştı bir kız dünyaya getirmiş ve adının Çiçek koyduklarını hatırlıyorum. Teyzemin çocuklarından ikisi Amerika'da yaşamakta idiler. Ara sıra Teyzemlere para gönderirlerdi. Katliam sırasında onların Anarakada olduklarını çok iyi hatırlıyorum bu nedenle bu iki çocuğunuzun olmamış olduğumu kesin biliyorum. Teyzem'in adı TEVRİZ idi Kocasının adını kesin olmamakla birlikte BOĞIZ idi. çocuklarının ve gelinlerinin isimlerini bir türlü hatırlıyamıyorum ancak gelinlerinin bir çocuğu olduğunda yukarıda söylediğim gibi adını Çiç ek koymuşlardı.

Bizim aileye gelince : Babamın babasına Hocabaşı denilyordu ismini hatırlamıyorum yalnız Hocabaşı denildiğini biliyordum belkide babama Hocabaşı denilyordu. Ama Koğvenk'ten mal ve mülklerini terk edip Harput'un vartetik köyüne geldiklerini annem sık sık anlatırdı bana anlattığına göre Koğvenkten zorunlu olarak vartetik'e gelmişlerdi. Ben o dönemler 8-9 yaşlarında idim hemen hemen iyi hatırlamamakla birlikte olayları hatırlıyorum ancak isim ve kimin ne iş yaptıklarını hatırlamıyorum.

Katliam sırasında Babam bizleri Tosunbey diğre birinin evinde saklıyordu 1-2 gün beklandıktan sonra bir gün Tosunbeyin evini jandarmalar sardı ve babamı alıp MÜDÜRLÜK denilen Koğvenk Cezaevine getirdiler. İki gün tutuklu kaldı ve olayın ikinci günü Annem ile birlikte onu ziyarette gittiğimizde bizi görüştürmediler ancak annem jandarmaya Ebise ve para verdi "al bu para ve elbiseleri eşim olan KOVENKLI BOBIZ GARAABET'e ver" dedi babam ebise ve paraları aynı jandarma ile bize geri gönderdi biz tekrar Vartetik'e geldik sabah olur olmaz Cezaevinde bulunan tüm tutukluları öldürdüklerini söylediler. Ve yine aynı gün bizleride alıp bir grup kafile ile birlikte yola çıkardılar ben daha evvel hatırlıyorum kardeşim Karakin Ölmüştü. Ama bizleri kafileye dahil (dahil) ettikleri zaman büyük kardeşim KIRKOR babam yakalanmadan evvelde de kendisi ASKARDE idi. Ancak ben ve küçük kardeşim Varti, Nazlı ile Annem SARA ile birlikte kalabalık topluluğusa katıldık ve jandarmalar bizleri bilmediğimiz uzun bir yolculuğa çıkarmaya çalışıyorlardı. O zaman annem Küçük kardeşim NAZLI'ya alıp köyün içinde bulunan Bir Düt ağacın altına o hasta halı ile birmekmek zorunda kaldı onun ölü veya sağ olduğunu bilmiyorum bir hayırsever o ağacın altından almışsa şayet belki şu anda yaşıyordur. Annem benim ve Varti kardeşimin ellerinden tutup bizlerde kafile ile birlikte yola çıktık. Bir iki gün yürüdükten sonra her kesi öldürdükleri gibi Annem'ın yanlarımızdan alıp 25-30 bize uzaklıkta bir kaya parçasının arkasına götürdüler kaya parçasından görünmüyordu ama ananın çığlıkları halen kulağında.

Ailede en büyük ben kalmıştım bana düşen görevde ölmekti diğre hep düşündürdüm ama her nedense yanında bulunan küçük kardeşimin ikide bir yemek istemesi ağlemesi bana hayat veriyordu bir kaç günlük bir yolculuktan sonra bir ~~xxxxxx~~ gün Nazıdağı'nın bir ağası gelip bizim kafilede yalnız küçük çocuklar kalmıştı zaten kafiledeki kalabalığa bakıp içinde gezdikten sonra beni çağır-
dı kızım benimle gelirmisin dedi bende hayır dedim Annem ve babamı öldürdünüz benide öldürün dedim Ağa denilen o adam gidip Kafile başkanı olacak o subaya bir şeyler söyledikten sonra sebay gelip bu adamla git dedi bana bende gitmem dedim ağa bana tekrar bak kızım bizim köyde Elma, Portakal, Ekmek VS gibi yiyecekler içecekler var dedi ben zaten açlıktan ölmek üzere idim birde küçük kardeşimi düşünmek zorunda idim kalkıp ağaya benim kardeşimide yanınıza alırsanız sizinle gelirim dedim de kabul etti ve kardeşim ile birlikte Davut' ağasının evine geldik köle olarak çalışıyorduk.

Kardeşim Nazlı'ya hasta olduğu için yolculukta kesin ölür diğre annem onu düd ağacın altına bıraktı. Şu anda kardeşimle sağ yaşamaktayız insanlık

.../...

Şu anda kardeşim vartı ile birlikte hayatta olup yaşamaktayız ikimizde evlenmiş ve çocuk torun sahibi olmuştuk durumdayız ancak tüm bunlara rağmen gözlerim halen Kardeşim Hasta Nazlı'yı ve Asker olan Kırkor'ın hayalleri ile yaşamakta ve belki onları bir görüşüm diye yaşayabilmişimdir.

Bildiğiniz gibi o dönemlerde bir Erkek Amerika ve Fransa olmak üzere gizlenip ve kaçabildiler. Ümit diye belki asker olan kardeşimde kurtulmuş tur Adı KIRKOR' idi onu ve diğer kardeşim Nazlı'nın hayatta ve ölü olup olmadıkları konusunda insanlık namına bir bilgi verirseniz çok memnun olurum.

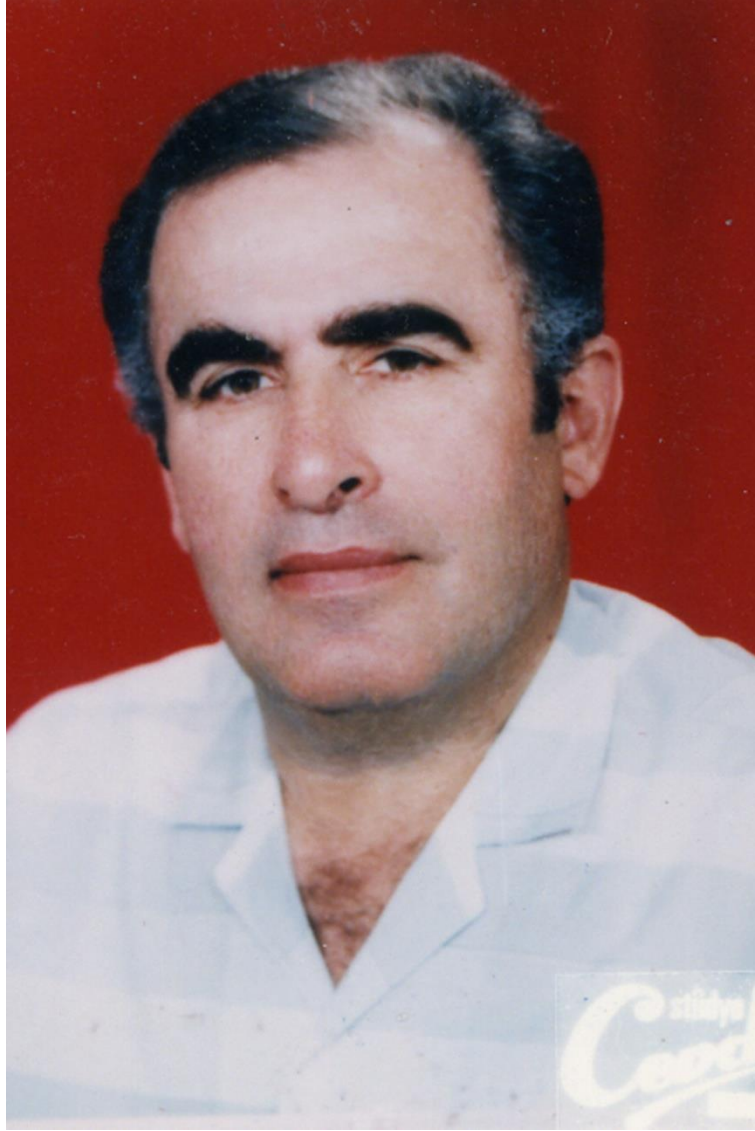
Şu anda bende ve kardeşimde yaşlanmış durumdayız kardeşim o dönemler küçük olduğu için bir şeyler hatırlamıyor ben ölmeyen son bir kez akrabalardan birini hiç olmasa görüp ölsen hayattaki tek arzum ve isteğimdir.

Örullerde araştırıp aşağıdaki adrese bilgi verirseniz çok memnun olmakla birlikte beni tekrar hayatta bağlayacak gözüm arkada hiç olmasa ölmeyeceğim Selamlarımı Saygılarımı sunarım

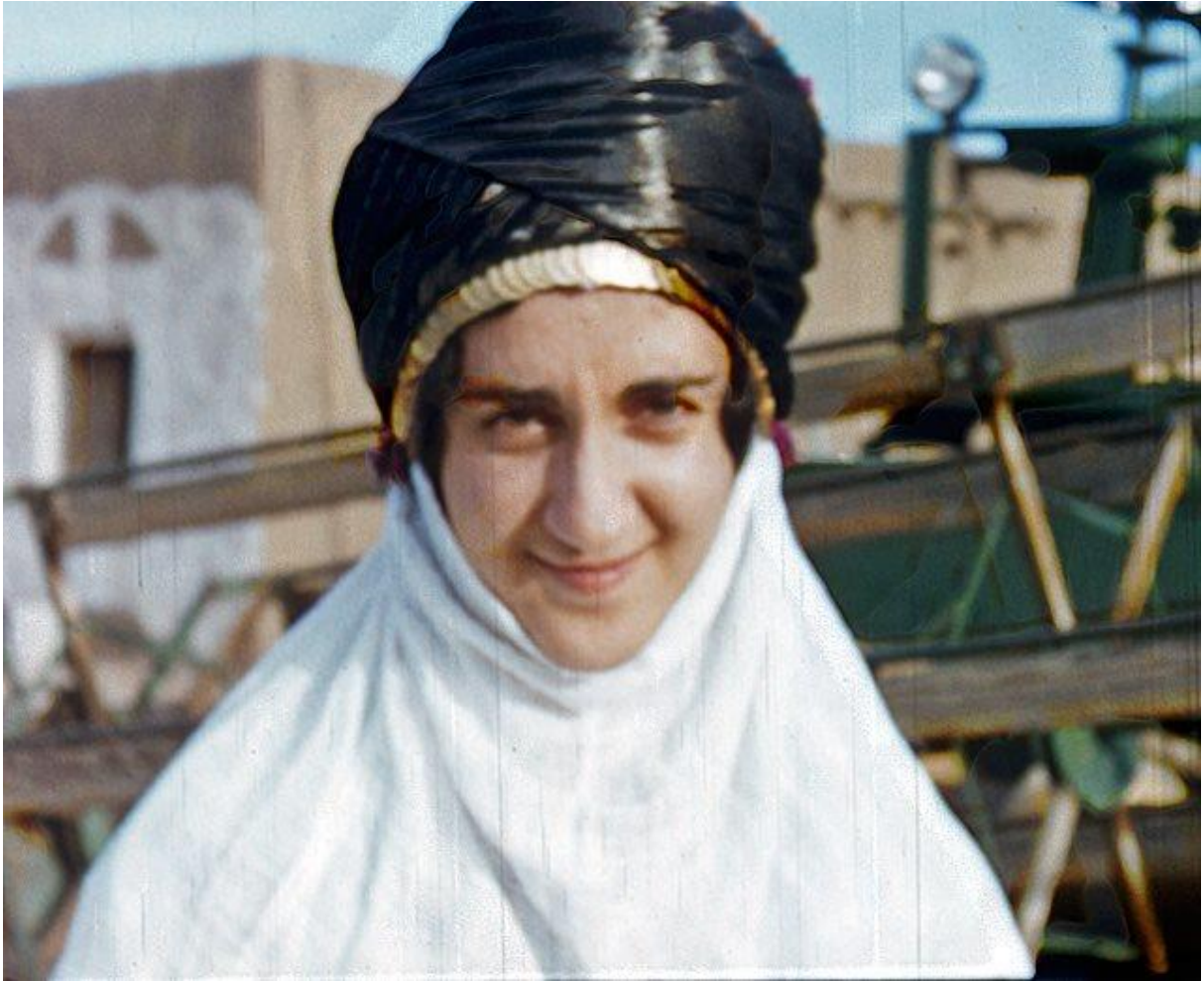
A D R E S : Kardeşiniz MERYEM
NİZAM

[Faded and mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]

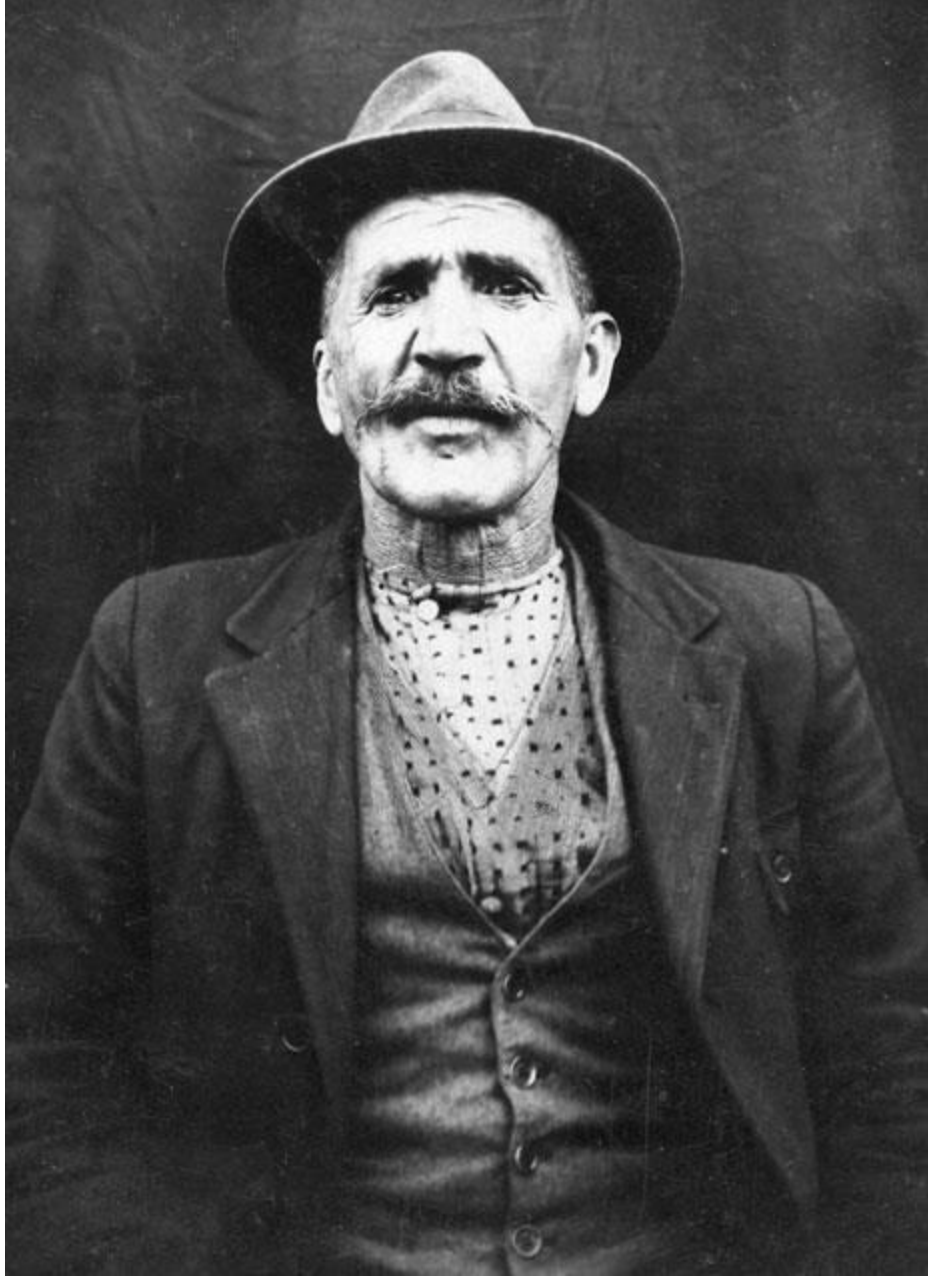
Meryem'in 1992'de Fransa'da olduğunu öğrendiği kardeşine ulaşmak için yazdığı mektup. Mektup gönderilememiştir

Yakup Yontan. 1992'de devlet eliyle Hizbullah tarafından Mardin-Kızıltepe ilçesinde öldürülür.
Öldürüldüğü meydana Mart 2014'te 'Şehit Yakup Yontan' ismi konuldu.

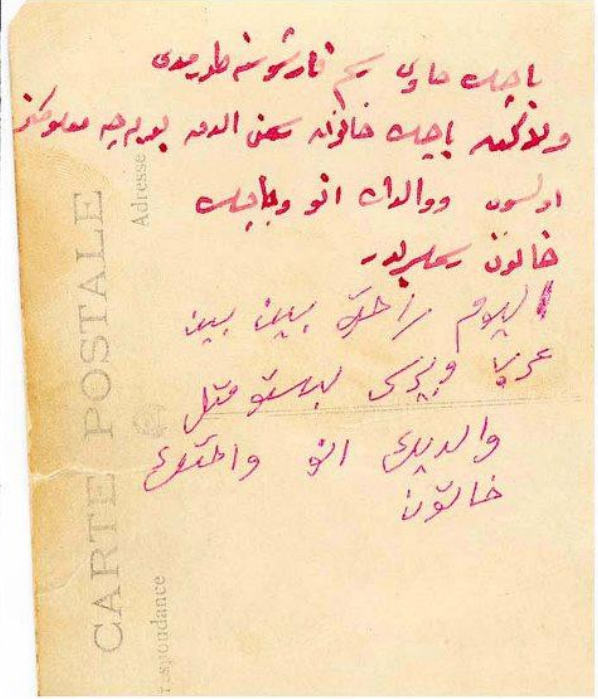
Jorjet genco-1955-Derik

1930'lar Hanna Ondes Genco

Ermeni Kadınları -1946

ANNUSH ve HATUN GENCO
DERIK, 1922/3

Annoush ve Hatun Genco-1922-Derik

Derik Ermeni Kilisesinden Çok Eskiden Çekilmiş Bir Fotoğraf..

Ermenilerden Kalma Kasr, Derik-Tilbisim(Tepebağ Köyü)-2012

Sonradan camileştirilmiş kilise-Tılbısım (Tepebağ)-2012

Soldan sağa : Mari Demirci, Seydi Irgav, Naze Demirci

A Kerim avtada
mehmetkaldan sağda
Arus Demirci solda
Boda oturuyor
Hasan oturuyor

Arus Demirci (Solda)

Pursuk Ailesi

Mardin Derikli bir aile ve Abd'den gelen akrabaları

Derik-1955

Tilbısım-2012